

175

Володимир Грабовецький

**ІСТОРІЯ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА**

*Vue de Stanislaw
in galicie*

Володимир Грабовецький

ІСТОРІЯ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА (СТАНІСЛАВОВА)

Достоїнство міст підтверджується такими даними: по-перше, виникнення, при якому неовхідно відшукати творця або засновника, чи вважається ним якийсь бог, чи герой? По-друге, стародавність. По-третє, маєтки або достатки. По-четверте, розміщення: розкішне, здорове, родюче, що має вигідне оточення. По-п'яте, сам вигляд міста: ширина, велика кількість будинків, краса, оздоби, зручне розміщення, громадські будівлі, а саме: храми, гімназії, лазні, ринки, театри, амфітеатри, цирки, портики, дороги, мости, статуети, пам'ятники перемог, укріплення, водопроводи, розкішні фонтани... По-шосте, мужні, багаті розумні люди, визначні і численні митці. По-сьоме, форма управління, державні посади, котрі і які, і якого значення закони, нагороди і кари. По-восьме, велика кількість прикладів чеснот: велична військова слава, перемоги, триумфи і інше. По-дев'яте, також сумні моменти (як-от: скільки разів місто було завойованим)..."

Теофан Прокопович

(Про риторичне мистецтво. Похвала речам, а особливо народам і містам (поч. XVIII ст.). Філософські твори. Т.1. К., 1988. — С. 386-387)

ANNOTATION

The town of Ivano-Frankivsk between the two Bystrytysas has stepped its historical pages for 336 years.

Akademician, Doctor of Sciences in History, Professor, Honoured Scientist of Ukraine Volodymyr Hrabovetsky represents the history of Ivano-Frankivsk from prehistoric times up to the beginning of the XX century.

The monograph is written at the professional level where used the wide original and historical material. It is much illustrated by the authentic engravings, pictures, photos. The book is directed to the teachers of history, students and ones of lokal lore and the wide circle of readers.

Івано-Франківський національний університет
імені Василя Стефаника
код 02125266

ІВАНКО ВА БІБЛІОТЕКА

749802 DIE ZUSAMMENFASSUNG

336 Jahre lang schreitet in ihrer Geschichte die Stadt im Zwischenstromland von beiden Bystryzj — Iwano-Frankiwsk.

Die Geschichte von Iwano-Frankiwsk von den Urzeiten bis zum Beginn des XX. Jahrhunderts gibt Akademiker, Doktor der historischen Wissenschaften, Professor, Verdienter Wissenschaftler und Techniker der Ukraine Wolodymyr Hrabowezkyj wieder.

Die Monographie ist auf dem professionellen Niveau mit der Anwendung eines breiten Kreisses der Urquellen und des historischen Materials geschrieben. Sie ist viel mit authentischen Gravüren, Bildern, Fotos illustriert. Das Buch ist an die Lehrer der Geschichte, Studenten, Landeskundigen und an breiten Kreis der Leser adressiert.

Володимир Грабовацький

Академік.

Худ. В. Хомин. Світлина Степана Назаренка.

Івано-Франківська міська Рада народних депутатів
Кафедра історії України Прикарпатського університету ім. В. Стефаника

Володимир Грабовецький
академік

ІСТОРІЯ

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА

(СТАНІСЛАВОВА)

з найдавніших часів
до початку XX століття

Частина I

(Присвячується 337-ій річниці
виникнення міста)

ІБ ІНУС

749807

Івано-Франківськ
Видавництво «Нова Зоря»
1999

ББК 63. 3 (4 УКР)

Г- 75

Г- 75 Грабовецький В.

Історія Івано-Франківська (Станіславава).

З найдавніших часів до початку ХХ століття. Частина I.

— Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. — 304 с.

ISBN 966-7363-18-X

337 років крокує сторінками своєї історії місто в межиріччя Бистриць — Івано-Франківськ (Станіславів).

Історію Івано-Франківська від праісторичних часів до початку ХХ століття відтворив академік, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України Володимир Грабовецький.

Монографія написана на високому професійному рівні, з використанням широкого кола першоджерельного й історичного матеріалу. Вона багато ілюстрована автентичними гравюрами, картинами, світлинами. Книга адресована викладачам історії, студентам, краєзнавцям та широкому загалу читачів.

ББК 63. 3 (4 УКР)

Рецензенти:

М. В. Кугутяк — доктор історичних наук, доктор філософії, професор (м. Івано-Франківськ);

П. В. Михайлина — доктор історичних наук, професор (м. Чернівці).

Відповідальні за випуск — міський голова Івано-Франківська п. **Зіновій Шкутяк**; заступник міського голови, кандидат педагогічних наук, доцент Прикарпатського університету ім. В. Стефаника п. **Ганна Карась**.

Це видання побачило світ завдяки меценатській фінансовій допомозі Івано-Франківської міської Ради.

Художнє оформлення обкладинки Мирослава Гаталевича.

© Володимир Грабовецький „Історія Івано-Франківська“, 1999

© «Нова Зоря», українське видання, 1999

ISBN 966-7363-18-X

Зміст

<i>Слово про автора</i>	7
<i>Від автора</i>	9
Розділ I	
Першоджерела та історіографія	11
Розділ II	
Слідами праісторичних поселень	23
Розділ III	
Під польською короною (1437-1772 рр.)	29
З минулого села Заболоття.....	29
Коли і як виникло наше місто?.....	33
Місто, фортифіковане кріпаками.....	36
Таємниці фортечних казематів.....	44
Середмістя.....	50
Заболотівське передмістя.....	55
Тисменицьке і Галицьке передмістя.....	57
Поселенці із сонячної Вірменії.....	60
З історії української громади.....	84
Реміснича продукція Станіславава.....	90
Ратушевий дзвін.....	92
Росіяни і козаки у Станіславові у XVIII столітті.....	99
Розділ IV	
З історії культури XVII-XVIII ст.	103
Освіта.....	103
Архітектура.....	107
Станіславівські українські церкви XVII-XVIII ст.....	111
Наука.....	115
Медицина.....	116
Образотворче мистецтво.....	117
Герби і печатки Станіславава XVII-XIX ст.....	119
Розділ V	
В період Австро-Угорщини (1772-1918 рр.)	124
Від середньовічного міського магістрату до повітового центру.....	124
З життя Станіславава у кінці XVIII — початку XIX ст.....	128
Село Княгинин: коли і як воно виникло?.....	132
Княгинин: сторінки історії XVII-XIX ст.....	135

1848 рік у Станіславі.....	137
Від цехового ремесла до підприємств фабричного типу.....	142
Демографічний стан Станіслава XVII-XIX ст.....	151
Народності Станіслава XVII — початку XX ст.....	154
Станіславчани в УСС та УГА.....	166
Станіслав у Листопадовому зриві.....	170
Діяльність уряду ЗУНР в Станіславі (1. 01.-15. V. 1919).....	177

Розділ VI

Культура в XIX- початку XX ст.....	188
Освіта.....	188
Польсько-німецька гімназія.....	188
Загальноосвітні та фахові школи.....	190
З історії української гімназії.....	191
„Рідна школа“ в Станіславі.....	193
Українські товариства у Станіславі.....	196
„Просвіта“ в Станіславі.....	197
Гімнастичне товариство „Сокіл“.....	210
Пластовий рух у Станіславі.....	215
Товариство „Руська Бесіда“.....	217
Станіславівський некрополь.....	221
Таємниці підземного Станіслава.....	236
Пам'ятки історії та культури.....	241
Видатні діячі науки і культури в Станіславі.....	248
Францішек Карпінський (1741-1825).....	248
Іван Вагилевич (1811-1866).....	249
Садок Баронч (1814-1892).....	250
Антін Могильницький (1811-1873).....	251
Василь Ільницький (1823-1895).....	254
Юліан Целевич (1843-1894).....	257
Євген Желехівський (1844-1885).....	259
Іван Франко в Станіславі.....	261
Денис Січинський (1865-1909).....	264
Андрей Шептицький (1864-1944).....	268
Лев Бачинський (1872-1930).....	274
Николай Сабат (1867-1930).....	276
Гнат Павлох (1879-1972).....	276
Микола Лепкий (1878-1945).....	277
<i>Післямова</i>	278
<i>Володимир Задорожний. Провідний дослідник історичної урбаністики...</i>	280
<i>Основні джерела</i>	283

Слово про автора

Понад сорок років плідно працює на науковій ниві доктор історичних наук, професор, академик АН Вищої школи України, Заслужений діяч науки і техніки України, Завідувач кафедри історії України Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника Володимир Васильович Грабовецький. З-під його пера вийшло друком 900 наукових і науково-популярних праць, у тому числі монографій, брошур, статей. Дослідження В. Грабовецького охоплюють важливі проблеми історії України від княжих часів до XIX століття, різних історичних дисциплін, але найбільшу увагу вчений приділив вивченню історії рідного Прикарпаття. Широко відомими в Україні й поза її межами стали праці професора, в яких проаналізовано зародження і розвиток опришківського руху, насамперед, діяльність легендарного народного ватажка Олекси Довбуша. Сьогодні історик-краєзнавець не зможе обійтися без таких книг, як „Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII-першій половині XVIII ст.“ (Ж, 1962), „Антифеодална боротьба карпатського опришківства XVII-XIX ст.“ (Львів, 1966), „Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648-1654 рр.“ (Ж, 1972), „Гуцульщина XIII-XIX століть. Історичний нарис“ (Львів, 1982), „Олекса Довбуш (1700-1745)“ (Львів, 1994), „Нариси історії Прикарпаття“ в 6-ти томах (Івано-Франківськ, 1992-1996) та ін.

Великий внесок зробив науковець у дослідження прикарпатської урбаністики, біля витоків якої стали відомі українські вчені І. Шафановіч, А. Петрушевич, І. Франко, М. Грушевський, польські дослідники Л. Вайгель, С. Бароні, А. Шарловський, Я. Агнлек, Б. Зімороні тощо. Виваючи історію міст і сіл Галичини, В. Грабовецький навіть в умовах партійно-тоталітарної системи пробуджував національну самосвідомість українського народу. Вже з середини 1950-х років, коли Володимир Васильович почав працювати у львівських академічних установах, він опублікував у періодичні серію статей з історії міст Львівщини (Винників, Белза, Городка, Буська, Брюховичів, Сокаля, Бібрки, Великих Мостів, Яворова, Звенигорода, Червонограда, Рава Руської, Щиреця, Лопатина, Перемишляни). Близько десяти газетних публікацій вчений присвятив місту Львову. Першою великою працею В. Грабовецького, яка досліджувала

Історія Івано-Франківська

прикарпатську урбаністику, стала книга „Звенигород“ (1959). Позитивний резонанс у сучасній українській історіографії викликала поява книг „Галич“ (1964; у співавторстві з П. Арсениєм) і „Городок“ (1968). Багато праць вклав дослідник у підготовку багатотомного енциклопедичного видання „Історія міст і сіл УРСР“, опублікував ряд нарисів з історії прикарпатських населених пунктів.

У зв'язку з переїздом до Івано-Франківська В. Фрабовецький з кінця 70-х років почав висвітлювати історію міст і сіл нашої області. Своему рідному селу він присвятив нарис „Історія Пеленіжчина“ (1993). Найбільш плідними в дослідженні прикарпатської урбаністики стали для нього 1995-1997-й рр., коли видано монографії „Історія Коломні. З найдавніших часів до початку ХХ ст.“, „Історія Калуща. З найдавніших часів до початку ХХ ст.“, „Уторопи. Сторінки історії“, „Нарис історії Галича. З найдавніших часів до початку ХХ ст.“ Показово, що над проблемами історії Галича професор працював понад тридцять років, а узагальнююча історична праця про місто над Дністром була присвячена його 1100-річчю.

Незабаром сповниться іверть віку, відколи Володимир Фрабовецький живе і працює в Івано-Франківську. Поступово у нього все більше проявлявся інтерес до історії нашого міста, раніше малодослідженої, внаслідок його підготовлено уривки газетних публікацій під загальною назвою „Місто в межиріччі Євстиричу“. Наприкінці 80-х років вийшли друком дві брошури до 325-річчя з часу заснування обласного центру, „Сходінками історії у майбутнє“ (у співавторстві з О. Карпенком) і „Нариси історії Івано-Франківська. З найдавніших часів до початку ХХ століття“. Порівняно невеликі за обсягом матеріалу та виражем, ці книги не повністю задовольнили автора і лягли в основу для написання більш ґрунтовної узагальнюючої монографії з історії Івано-Франківська. Її вже давно чекали вчителі, студенти, викладачі, усі, кого цікавлять питання історичного краєзнавства. Разом з автором вдячний читач помандрує цікавими сторінками минулими рідного міста.

Ігор Ратківський,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника.

Від автора

*Присвячую меріі
міста Івано-Франківська,
за ініціативою якої
опублікована ця книга.*

337 років пульсує літопис міста в межиріччі Бистриць. Цей хронологічний період невеликий у порівнянні з іншими літописними містами Прикарпаття — Галичем, Коломиєю, Снятином, Тисменицею, але історія міста насичена цікавими сторінками.

Австрійські, польські, а також українські дослідники, починаючи з середини XIX століття, в окремих статтях, розвідках розкривали історію Станіславава, опираючися головним чином на документи, які зберігалися в архіві міського магістрату. Їх використовували в своїх працях дослідники Садок Баронч (1858)¹ та Алоїз Шарловський (1887)². В кінці минулого століття актові матеріали міського магістратського архіву, королівські гетьманські привілеї та інші документи безслідно зникли.

Згадані фахівці далеко неповно відобразили літопис міста Станіславава. Дослідники історії міста початку XX століття в своїх працях в основному опиралися на розвідки С. Баронча і А. Шарловського, не виявляючи в архівах та рукописних відділах бібліотек інших актових матеріалів.

Виходячи з цього, всі опубліковані статті й розвідки 1920-1930 рр., а потім наступні альманахи, довідники, путівники 50-90-х років переважно популяризували історію Станіславава на основі попередніх друкованих матеріалів.

Автор, ще працюючи у відділі історії України Львівського Інституту суспільних наук АН України (50-70 рр.), звернув увагу, що місто Станіславів (назва до 1962 р.) не мало фахово написаної історії. Тому почав збирати архівні доку-

менти, різного роду неопубліковані першоджерела, спираючись на які досліджував окремі проблеми з історії міста Станіславава, з тим, щоб в міру можливості їх публікувати.

40 років тому була підготовлена перша наукова стаття з історії вірменського поселення в Станіславові (опублікована в „Известиях“ Академії Наук Вірменії у Єревані)³.

З переїздом до Івано-Франківська автор продовжував вивчати історію міста. Результати дослідження були опубліковані у 30-ти окремих нарисах в молодіжній обласній газеті під назвою „Місто в межиріччі Бистриць“ (1986 р.)⁴. Ці статті лягли в основу брошури „Сходінками історії — у майбутнє“⁵, присвяченої 325-річчю міста Івано-Франківська. Згодом була опублікована окрема праця „Нариси історії Івано-Франківська“ невеличким тиражем (всього 60 примірників ротопринтним способом)⁶, що стало на сьогодні бібліографічною рідкістю.

Пропонуючи монографію, слід наголосити, що автор намагався привідкрити завісу історії Івано-Франківська від найдавніших часів до початку ХХ століття. Наскільки це вдалося здійснити, нехай судять читачі.

Автор вдячний голові міста п. Зіновію Шкутяку та заступнику міського голови з питань діяльності виконавчих органів п. Ганні Карась за допомогу у здійсненні цього видання, всім, хто сприяв появі цієї книги в 337-у річницю заснування міста та 2000-ліття Різдва Христового.

Володимир Рабовецький

РОЗДІЛ I

ПЕРШОДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

„Дві великі творчі сили в житті кожного народу — народність і територія стрілися саме на порозі історичного життя нашого народу і утворили першу підставу дальшого розвитку його“.

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ.

Дослідження історії населеного пункту тільки тоді стає вагомим, коли воно спирається на першоджерела. Опубліковані чи неопубліковані джерела становлять основу всебічного висвітлення різних періодів літопису того чи іншого міста, села.

Про доісторичний період заселення території в межиріччі Бистриць, де виникло спочатку село Заболоття, а потім місто-фортеця Станіславів із своїм околицями, довідуємося тільки з розвідкових археологічних обстежень Бориса Василенка, Богдана Томенчука та Ігоря Кочкіна¹. За їх даними, тут простежуються сліди поселень пізньопалеолітичного, мезолітичного, бронзового, залізного археологічного періодів, що свідчить про давній час заселення межиріччя Бистриць. Майбутні археологічні розкопки на території міста повинні розширити першоджерельну базу з історії матеріальної культури Івано-Франківська.

З історії села Заболоття XIV-XVII ст. у нашому розпорядженні лише кілька документів. Першим достовірним джерелом, яке засвідчує існування села в першій половині XIV століття, є письмова згадка, була опублікована в гродських і земських актах за 1437 рік².

У другому першоджерелі, інвентарному описі, який зберігся з середини XVII ст. згадується 65 селянських господарств

в селі Заболоття, які жили задворишною системою. Закріпачені селяни виконували різні феодалні повинності — відробітки, натуральні данини і грошові чинші.

Цікаво, що в Йосифінській метриці, а точніше в 1775-1788 роках, згадуються міські станіславівські лани з тими ж топонімічними назвами³, які існували ще до виникнення міста, а може, й в передісторичних часах.

Важливим джерелом до історії Станіслава є відомості, які подав у своєму „Щоденнику“ німецький дипломат і мандрівник Ульріх фон Вердум. Він у 1672 році, мандруючи Польщею, побував у щойно заснованому Станіславі і дав коротку, але змістовну характеристику стану міста. У. Вердум описує будівництво Станіславівської фортеці, її укріплення, згадує про середмістя з ринковою площею і ратушею, говорить про палац Потоцьких, передмістя, церкви й костьоли і чітко висловлюється, що „це місто всього десять років тому на голomu ґрунті наново збудував згаданий київський воєвода Андрій Потоцький і назвав ім'ям свого єдиного сина Станіслава, зараз дванадцятирічного панича“⁴.

Нами у галицькій гродській книзі, яка зберігається у Львівському державному історичному архіві, був виявлений інвентарний опис Станіслава за 1709 р. — важливе першоджерело до вивчення кількості тогочасного населення як середмістя, так і його передмість. Тут відзначено народності, які заселяли місто-фортецю, їх ремісничу приналежність⁵. Це перша такого роду статистична картина міського населення Станіслава до австрійського періоду. Пізніше такого ж роду інвентар Станіславівського ключа за 1793 р. виявив А. Шарловський у міському архіві. Він проаналізував його у своїй книзі відносно кількості господарів, комірників, стану заможності, народностей і віросповідань⁶.

У тому ж Львівському державному історичному архіві зберігаються в окремому фондi (96) „Акти магістрату міста Станіслава“ за 1762-1822 роки, в яких записано документи із соціально-економічного життя міста того періоду. З них

черпаємо відомості про міську фортецю, ремісниче життя, історію передмість, церкви, шпиталі, школи, деякі судові справи тощо. Ці документи цікаві під оглядом розвитку економічних професій та культурних відносин⁷.

Про соціально-економічні відносини в місті Станіславові кінця XVIII- початку XIX століття довідуємося з Йосифінської та Францисканської метрик. Ці документи — цінні джерела для вивчення категорій населення, його економічного стану за 1785-1788 та 1819-1820 роки⁸.

Групу першоджерел знаходимо у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки Національної Академії Наук. Тут, у фонді Осолінських, зберігається опис міста Станіслава за 1770 рік, копія привілею Андрія Потоцького на заснування міста-фортеці⁹. Інший фонд — Чоловського — цього ж відділу містить акти інвентарного опису міста за 1794 рік¹⁰, дані про прибутки з річних міських маєтностей та інвентар фортечного арсеналу в Станіславові за 1754 рік¹¹. У другому фонді архіву — князів Яблоновських з Бурштинського замку — зберігаються акти приміського села Княгинина¹².

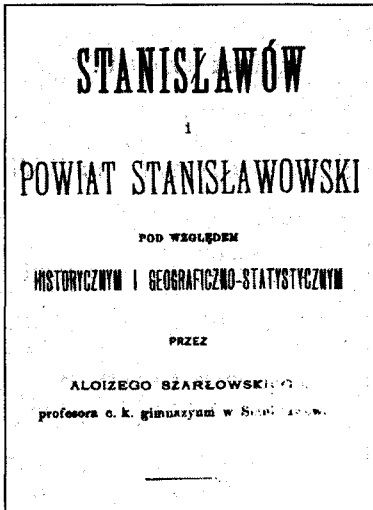
До інших першоджерел належать документи з історії вірменських поселень. Це акти вірменського суду, різні фасцикули, які містяться у Львівському державному історичному архіві та Львівській науковій бібліотеці НАН України. Вони розкривають картину активного життя поселенців із сонячної Вірменії у місті Станіславові в XVII-XVIII ст.

Цікаві історичні відомості про українське поселення Станіслава уміщені в „Зорі Галицькій“ за 1848 рік, періоду „весни народів“¹³.

У Станіславівській ратуші, де розміщувався міський магістрат, зберігалися документи з часу виникнення міста і склали місцевий архів.

1887 року, коли А. Шарловський опублікував свою книгу з історії Станіслава, він скептично висловився про цей архів. Дослідник заявив, що історична частина міського архіву в ратуші залишалася неупорядкованою, документи були розки-

дані по різних магістратських бюро. За його словами, історичні матеріали, що мали якесь значення для літопису, в міському архіві не збереглися.

*Опубліковані розвідки
А. Шарловського і С. Гайковського
з історії Станіславава.*

На думку А. Шарловського, найважливіші документи з історії міста забрав один із дослідників і не повернув їх у магістрат. На жаль, автор не назвав дослідника. Ним, як відомо, міг бути історик Августин Бельовський, на той час директор Львівської бібліотеки „Оссолінеум“, який писав історико-етнографічний нарис „Покуття“¹⁴. Тоді він міг узяти судові книги міста Станіславава, які склалися під час допитів над побратимами О. Довбуша. Ця судова, так звана „Чорна книга“, була взята із Станіславівського архіву А. Бельовським і передана у відділ Львівської бібліотеки „Оссолінеум“¹⁵.

В Станіславівському міському архіві до 80-х років XIX ст. зберігалися оригінали привілеїв Станіславава та королівські грамоти, надані місту в XVII-XVIII ст. Однак, ці оригінали привілеїв від імені австрійського уряду забрав Станіславський староста, син намісника Галичини, Вільгельм Крайк з метою ревізії. На жаль, ним не було повернуто документів після урядової ревізії. Збереглися лише рукописні копії привілеїв, якими користувався А. Шарловський, коли писав книгу про Станіславів. Колишній староста В. Крайк виїхав у Моравію, і з ним зникли важливі документи з історії міста.

Інші акти й документи адміністративного та судового характеру в кінці XIX століття були вилучені зі Станіславсько-

го міського архіву і передані відповідним урядам, де згодом вони пропали.

До історії міста, зокрема соціально-економічного стану міщан XVIII століття, можна було, за словами А. Шарловського, ще в 1887 році знайти деякі дані в старих книгах польського і вірменського магістратів. Уривки цих актів містилися в Станіславівському міському архіві. Пишучи історію Станіслава, А. Шарловський посилався на такі документи: „Книги вірменських актів за 1742 рік“, „Книги чинності магістрату за 1772-1777 роки“, „Книги прибутків та видатків за 1773-1781 роки“, інвентар Станіславівського ключа за 1793 рік та ін.

А. Шарловський зауважив, що багато документального матеріалу зберігалось в міському архіві щодо маєтку Прота Потоцького в зв'язку з продажем маєтку Станіслава. Проте ці документи зникли безслідно¹⁶.

Отже, першоджерела до історії Івано-Франківська XVII-XIX ст. можна умовно поділити на п'ять груп. До першої з них належать документи, написані офіційними колами шляхетської Речі Посполитої, сучасниками подій, які збереглися в рукописних відділах наукових бібліотек Львова, Києва, Кракова, фонди Оссолінських, Чоловського, Яблоновських з Бурштинського замку, акти Княгинина.

Другу групу джерел складають документи, що зберігаються у ЦДІА України у м. Львові в багатотомних актах Галицького гродського суду (ф. 5). Тут виявлено ряд документів з історії економічного, політичного і культурного життя Станіслава XVII-XVIII ст. Важливими для вивчення участі місцевого вірменського населення у житті міста є джерела, які містяться у багатьох судово-адміністративних книгах вірменського магістрату (1676-1822 рр.). Цінні матеріали також Йосифінської (1785-1788) та францисканської (1819-1820) метрик, що дозволяють глибше вивчити історію Станіслава XVIII-початку XIX ст., сіл Заболоття і Княгинина.

Третя група джерел — це мемуари іноземців, які побували в Станіславі у другій половині XVII ст. і залишили цікаві

спогади про місто. В „Щоденнику“ Ульріха фон Вердума дано опис міста-фортеці в 1672 р. Інший французький мандрівник у своїх спогадах дав характеристику міста в 1687 р., яке, на його думку, своїм розташуванням і будівлями „виділялось понад всі інші міста Русі“. Заслужують на увагу і спогади учня місцевої колегії, майбутнього польського письменника Франішка Карпінського.

Четверта група джерел стосується історії українських церков Станіслава середина XVIII ст. Це, зокрема, церковні візитації, які зберігаються у відділі стародруків і рукописів Львівського музею українського мистецтва¹⁷.

Важливі документи з історії міста збереглися в XIX ст., зокрема, про революційні події 1848 року („Книги міських функцій за 1699-1731 рр.“ та „Інвентар Станіславівського ключа з 1793 р.“). Ці документи складають п'яту групу першоджерел¹⁸.

Далеко не всі першоджерела були використані дослідниками середини XIX ст. У Станіславівському міському архіві зберігався рукопис розвідки М. Грибовича „Історія окружного міста Станіслава в 1847 році“. Невеличка за розміром (28 сторінок), ця праця складалася з трьох частин. На думку деяких дослідників, автор був першим істориком Станіслава. На жаль, цей рукопис не був опублікований і не зберігся до нашого часу¹⁹.

Деякі фрагменти з історії Станіслава кінця XVIII — початку XX століття подавалися в ряді тогочасних видань.

Першу працю з історії Станіслава підготував та опублікував в 1858 р. вірменський дослідник, родом з цього міста Садок Баронч²⁰. В ній автор використав ряд архівних матеріалів і на їх основі подав огляд історії міста, починаючи з його заснування. Головну увагу історик звернув на релігійне життя, зупинився на літописних подіях XVII-XVIII ст., вказавши на пам'ятки та пам'ятні місця. Помилково С. Баронч приписував заснування міста магнату Ревері Потоцькому, який, на його

думку, „в 1654 р. почав перебудовувати першу оселю Заболоття на місто“.

Невеличку розвідку стосовно грамоти Андрія Потоцького від 14 вересня 1668 року, в якій українцям надавалось право побудувати свою церкву, що згоріла в 1872 році, вміщено в літературному збірнику „Галицько-Руської матиці“.

Першу солідну працю з історії Станіслава і Станіславівського повіту підготував професор місцевої гімназії Алоїз Шарловський, яку опублікував у 1887 році²¹. Підготовка цієї книги почалася з того, що автору було замовлено статтю до „Словника географічного“, який тоді видавався. Під час написання статті А. Шарловському вдалося зібрати значну кількість матеріалів, який перевищував обсяг статті, і дослідник вирішив опублікувати окрему книгу з історії Станіслава.

Вже з переліку поданих джерел і літератури на початку книги видно солідну джерельну базу. „Наскільки ця праця може відповідати науковим вимогам, судити не є моєю справою“, — сказав скромно у виступі автор. Але в 110-у річницю виходу книги можна ствердити, що праця А. Шарловського цікава під кутом зору історії, географії і статистики, вона не втратила свого значення й досі.

Структура праці А. Шарловського складається з 3-ох частин. У першій з них автор з'ясовує історію міста з часу заснування до 80-х рр. XIX ст. Характеристика географії і статистика складає другу частину книги. В третій частині автор в історико-географічному і статистичному плані подає характеристику всього Станіславівського повіту.

В цілому праця має краєзнавчий характер. Автор переважно висвітлює історію з позицій австро-польської ідеології, рожевими фарбами змальовуючи кількавікове панування Потоцьких в XVII-XVIII ст. й ідеалізуючи Австрію та її імперську політику.

Безперечно, фактичні матеріали книги А. Шарловського стали корисними для дослідників історії міста. Велике значення для висвітлення історії міста має стаття

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

по Станіславів, вміщена в 11-у томі „Словника географічного“²². В ній подано коротку характеристику міста від моменту заснування та детальний аналіз соціально-економічного розвитку в 70-80-х рр. XIX ст. Тут можна почерпнути матеріали історико-економічної тематики, зокрема, про давню міську фортифікацію, промисли, торгівлю, статистичні дані про населення.

У 1922 році була опублікована невеличка брошура Станіслава Гайківського „Станіславів і його пам'ятки з давніх часів“²³. Свою розвідку автор написав на основі праць А. Шарловського, С. Баронча і власних записок. „Мою працю, — писав він у вступі, — опер на матеріалах А. Шарловського з 1878 року, яка сьогодні належить до унікальних, на пам'ятках ксьондза Садока Баронча, а також власних записах, зібраних на місцях в деяких пам'ятних місцевостях тутешнього повіту“.

Брошура складається з трьох частин і містить матеріали історії Станіславова, про його пам'ятники, а також пам'ятники повіту.

Окрему працю присвятив історії вірменських поселень Станіслава XVII-XVIII ст. Чеслав Хованець²⁴. Так, вказано на час заселення вірменами міста, їх адміністративно-судові функції, розвиток ремесла, торгівлі і культури.

Цікаві причинки з історії Станіслава були опубліковані Ю. Зелінським²⁵ в польському історичному кварталнику (1937, №2, 3). Цим же автором у 1938 році надруковано окрему статтю з історії гербів, печаток міста Станіславова, починаючи з 1694 року і кінчаючи 1938 роком (в першому річнику кварталника „Золотий шлях“). Згодом ця стаття була перевидана окремою відбиткою²⁶.

З 1925 по 1937 рр. в газеті „Кур'єр Станіславівський“ Ю. Зелінським, Ю. Грабським, Ч. Хованцем та іншими місцевими краєзнавцями було опубліковано серію статей, присвячених історії Станіслава. В дописах містилися спогади польського поета Ф. Карпінського²⁷, матеріали про Станіславівський військовий гарнізон, події в місті 1783 року, затвердження при-

вілею вірменам королем Яном Собеським і перебування останнього в Станіславові, опис міста з половини XIX ст.²⁸.

Окремий нарис про Івано-Франківськ був опублікований в книзі „Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область“. Автор І. К. Васюта подав основні віхи історії міста, зокрема, деякі дані з історії Станіслава XVIII-XIX ст.²⁹. На жаль, цей період історії міста розкрито схематично, а події XX ст. висвітлювалися під кутом зору соціально-економічних відносин. Матеріали про національно-визвольні змагання, зокрема, про ріст національної самосвідомості українських селян і міщан, діяльність національних товариств, установ, організацій, відомих діячів науки та культури подано дуже поверхово, замовчувалася їх роль у процесі духовного і національного відродження.

У 1988 році в Лондоні заходами польського інституту імені генерала Сікорського була видана книжка К. Баранського під назвою „Колишні воїни, хлібороби, хасидисти“³⁰. В праці на значному фактичному матеріалі розглядалася історія Станіславівсько-Коломийсько-Стрийської землі і насамперед минуле Станіслава. Автор висвітлював історичні події, пов'язані з містом, починаючи від його заснування до 1919 р., тобто до часу захоплення Станіслава поляками.

В книзі викладено в основному економічні й політичні аспекти, але при подачі матеріалу автор перебільшував роль поляків в історичному процесі, підкреслюючи, що вони вносили „гуманізм“, в найкращому розумінні цього слова, в середовище міського суспільства. Історія українського населення міста подана в книзі схематично.

У 1975-1982 рр. в діаспорі був виданий „Альманах Станіславівської землі“ (в 2-х томах)³¹. Це збірники спогадів та окремих статей вихідців із Станіславівського краю та Станіслава.

Перший том складається з 10-ти розділів, де містяться статті з історії та культури міста Станіслава і всієї Станіславщини. Всього опубліковано 173 нариси, написані різними

авторами. Так само виглядає і другий том „Альманаху“. Ці збірники цінні, насамперед, наративними матеріалами. Водночас, за винятком деяких статей, автори писали не професійно, за спогадами, але без критичного аналізу поданого матеріалу. Шкода, що, як висловлюються самі видавці, в „Альманасі“ не було можливості присвятити окрему увагу питанням українсько-польських, українсько-жидівських чи й українсько-вірменських взаємин. Адже в Станіславові, крім українців, проживали поляки, жиди і вірмени, які також вписали свої сторінки в історію міста в XVII-XIX ст.

Недоліки збірників в проблемно-структурному плані полягають у тому, що нерівномірно подано матеріали як про місто Станіславів, так і про літературу, мистецтво, господарське, суспільне й релігійне життя. Це не стосується окремих нарисів з історії міст і сіл. Відсутність архівних матеріалів негативно позначилась на рівні підготовки книги.

Незважаючи на зазначені хиби, збірники важливі тим, що зі спогадів станіславчан можна почерпнути багато для наукової роботи з історії Станіслава, особливо кінця XIX — початку XX ст. В більшості спогади писалися людьми, які переживали і добре пам'ятали події.

Особливою заслугою упорядників „Альманаху“ є те, що в збірниках міститься багато автентичних світлин. За висловом видавців, „це найкращий і найбільш переконливий фактографічний матеріал“. Для майбутніх поколінь станіславчан безцінні фотографії збережуть пам'ять про земляків, що в умовах австрійської окупації оберігали українські народні традиції і боролись за національну свідомість та волю України.

У 1986 році в Івано-Франківську відбулася обласна науково-практична конференція, присвячена 325-річчю заснування міста Станіслава. Працювало 5 секцій, але з 88 наукових досліджень і повідомлень тільки 21 були присвячені 300-річному історичному процесу міста. За тодішніми компартійними ідеологічними вимогами, основна маса промовців (67 учасників) висвітлювала „світлий радянський період“³².

РОЗДІЛ I. Першоджерела та історіографія

Слід згадати і про брошуру Петра Арсенича „Станіславів — столиця ЗУНР“. Автор на основі фахової літератури, зокрема, згаданого „Альманаху Станіславівської землі“, подав відомості про Станіславів, перебування в ньому Івана Франка, а далі розповів про Листопадовий зрив у Станіславові 1918 р. й діяльність уряду Західно-Української Народної Республіки, коли місто стало столицею новоутвореної держави. Під час перебування українського уряду в Станіславові, з 1-го січня по 15-е травня 1919 року, було прийнято ряд історичних рішень.

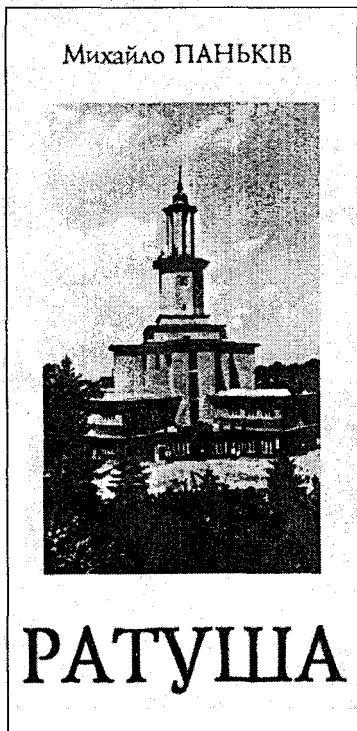
*Друковані книги, тези,
путівники, довідники з історії
Івано-Франківська
у 80-90-х роках.*

В 1994 році львівське видавництво „Світло і тінь“ видало історико-культурний путівник Володимира Полека „Майданами та вулицями Івано-Франківська“, в якому розкрита історія міста від першої згадки аж до сьогодення. Після невеликого вступу автор у 32-х коротких нарисах описує історію вулиць, площ і майданів Івано-Франківська, з'ясовуючи їх виникнення, забудову та історико-літературні портрети найвідоміших мешканців³⁴.

У 1994 році був опублікований довідник під назвою „Історія Івано-Франківська в хронології (1662-1994 рр.)“. Його автори — Богдан Гаврилів і Зеновій Бойчук. Упорядники в хронологічному порядку в семи розділах вказали дати й зробили пояснення до них, починаючи від 1662 по 1994 рр.³⁵.

Через чотири роки, в 1998 р., краєзнавці Богдан Гаврилів, Петро Арсенич і Роман Процак видали „Літопис Івано-Франківська (Станіславова)“³⁶. За словами упорядників довідника, це хроніка міста з 1662 по 1997 роки. Фактично видання є продовженням першого довідника з хронології. В ньому вміщено багато світлин, але, на жаль, автори не вказали використаних джерел і літератури.

Короткий нарис з історії Івано-Франківської ратуші поданий у нещодавно виданій невеличкій брошурі Михайла Паньківа. В ній коротко описано про те, як п'ять років перебувдовувалась ратуша, а в додатку подано грамоту короля Яна Казимира містові Станіславові про надання магдебурзького права.

РОЗДІЛ II

СЛІДАМИ ПРАІСТОРИЧНИХ ПОСЕЛЕНЬ

Визначний український археолог Ярослав Пастернак, який в 1936-1937 рр. відкрив фундаменти княжого Успенського Собору в Крилосі, досліджував праісторичну Станіславівщину.

„Хочеться сказати, що сьогоднішня Станіславівщина, завдяки своєму догідному географічному положенню, зокрема, при такому важливому комунікаційно-торговельному шляху, як Дністер, з найдавніших часів, або вже зі старшої кам'яної (палеолітичної) доби була, безперечно, досить густо заселена і належала до просторих теренів, зайнятих найранішими праісторичними предками українського народу“.

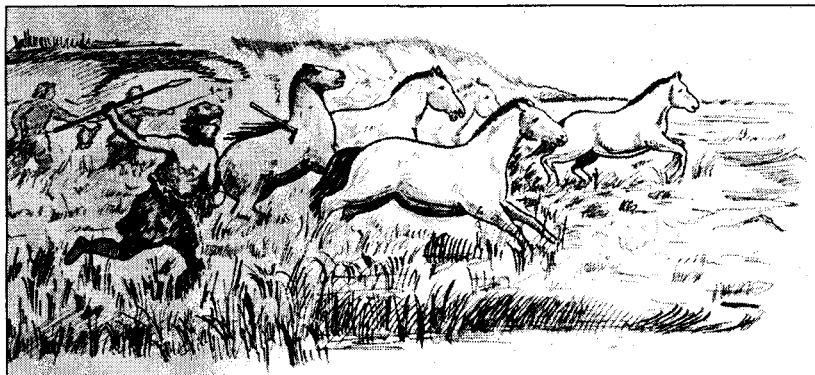
Ярослав Пастернак, 1975 р.

До таких висновків прийшов визначний археолог України Ярослав Пастернак у вступній статті „Станіславщина в сивій давнині“ до „Альманаху Станіславівської землі“. Це узагальнення великого вченого стосується всієї території Станіславівщини. На жаль, в цій статті не наведено прикладів виявлених матеріалів із розкопок чи навіть розвідок на території власиво міста Станіслава та його околиць. Винятком можна вважати відкриття печер у селі Вовчинці, яке знаходиться біля міста, у котрих знайдено кераміку часів бронзової доби (1000-800 рр. до Христа)¹, що свідчить про доісторичне заселення цієї території.

Івано-Франківськ, колишній Станіславів... Коли тут з'явилися родові общини, племена, які поступово освоювали цю

тироторію і творили матеріальну та духовну культуру? Це питання поки що з'ясувати важко через брак відповідних археологічних джерел. Але й ті нечисленні зразки матеріальної культури, виявлені археологами Борисом Василенком та Богданом Томенчуком, дають можливість хоч у загальному піти слідами праісторії.

На основі археологічних розвідок і знахідок речових матеріалів археолог Борис Василенко прийшов до важливих висновків. „Місто Івано-Франківськ, — твердить автор, — розташоване в північно-західній частині Бистрицької улоговини — в міжріччі Бистриці-Солотвинської та Надвірнянської, що розділяє її на два плоских межиріччя — Вороно-Бистрицьке і Бистрицьке (між двома Бистрицями). Улоговина зі всіх боків оточена височинами — Прилуквинською, передгір'ями Карпат, Покутською і Бистрицько-Тлумацьким Опіллям. Всі ці височини насичені різноманітними археологічними пам'ятками. Тут виявлені пізньопалеолітичні, мезолітичні, трипільські, гальштатські, липицькі, давньоруські та інші поселення. Вони напівкільцем охоплюють територію старого міста і розташовані на околицях сіл Загвіздя, Пасічної, Угринів (лівобережжя Бистриці-Солотвинської — Прилуквинська височина), Вовчинця, Підлужжя (Бистрицько-Тлумацьке Опілля)“.

Мисливство первісних людей.

Далі Б. Василенко пише: „Ряд пам'яток відомий і в Вороно-Бистрицькому межиріччі, особливо в його південно-східній частині — на лівобережжі ріки Ворона. Тут, на території історичного Івано-Франківська та в його найближчих околицях, зареєстровано лише 9 окремих знахідок: 5 кам'яних свердлених сокир, кремневий серп, 2 крем'яні ножі та скарб кам'яних виробів, знайдений по вулиці гетьмана Мазепи неподалік від штучного озера. В його складі 53 предмети: 2 конусоподібних нуклеуси, 2 ножі (кутовий та повздовжно-однобічний), 48 масивних, злегка опуклих пластин-заготівок та 1 уламок такої пластини. За типом виробів скарб відноситься до пізнього етапу трипільської культури і може датуватися початком III тис. до н. е. Всі інші знахідки, безумовно, можуть бути віднесені до підкарпатської культури шнурової кераміки періоду ранньої бронзи (I-а пол. II тис. до н. е.). Інші знахідки на даній території відсутні, хоча, як вже відмічено, в найближчих околицях міста їх дуже багато. Чим пояснити подібне явище? Воно однозначне. Межиріччя обох Бистриць — це акумулятивна (насипна) рівнина з комплексом нижніх терас (заплава на 1-2 надзаплавні тераси), утворена акумулятивною діяльністю річок і складена шарами річкових наносів — ріняковим алювієм і суглинками. Найбільшу площину тут посідає друга надзаплавна тераса, на якій майже повністю розташоване наше місто“.

Автор завершує свої міркування такими думками: „Бистрицьке межиріччя довгий час було непридатним для заселення. Саме цим пояснюється відсутність тут археологічних об'єктів“².

Цікавий погляд на доісторичні часи Івано-Франківська і його околиць подає археолог Ігор Кочкін. Він пише: „Широко відомо, що на місці давнього Станіслава (тепер Івано-Франківська) у XV столітті стояли села Княгинин та Пасічна. Пізніше вони перейшли до володіння польських магнатів Потоцьких, з них утворилось велике село Заболотів (Заболоття). І в XVII столітті тут виникло місто. Та сьогодні з усією

відповідальністю можна сказати, що в районі сучасного Івано-Франківська перші мешканці з'явилися ще в більш давні часи.

Наше чудове прикарпатське місто розташоване в мальовничому межиріччі Бистриць Солотвинської та Надвірнянської, на рівнині з невеличкими пагорбами. Колись тут протікало безліч потоків та струмків, частково місцевість була заболочена. Певно, з точки зору людини того часу, це було найкращим місцем для розташування поселення.

Ще польський археолог Б. Януш вказував, що в Станіславі були зроблені знахідки „кам'яної сокири та крем'яних свердл“. Дослідники відносять ці знаряддя праці до неолітичної доби (7-5 тисяч років тому).

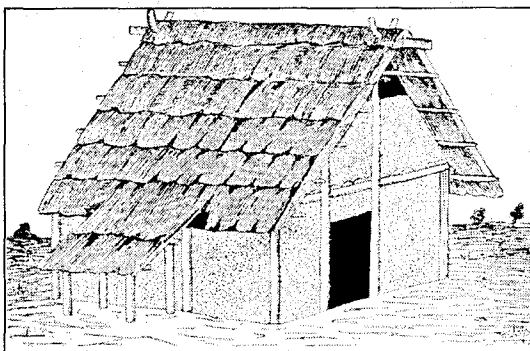
Про більш пізню епоху заселення межиріччя Бистриць свідчить випадкова знахідка по вулиці гетьмана Мазепи. Тут в 1964 році під час земляних робіт в котловані був знайдений скарб крем'яних виробів бронзової доби (II-e — початок I-го тисячоліття н. е.). До його складу входили кілька нуклеусів (крем'яних ядрищ) та безліч крем'яних ножовидних пластин. В той час ще досить значну роль у господарстві відігравали кам'яні знаряддя праці, хоча вже була відома бронза. Вироблення бронзових знарядь потребувало великих витрат праці, тому цінність бронзи була висока.

Безумовно, що на території Івано-Франківська не виключена можливість знаходження пам'яток з більш давнього періоду. Але щільна забудова міста і особливо його центральної, найвищої частини, значно ускладнює будь-які археологічні дослідження найдавнішої історії. Тому тепер пошуки стародавніх пам'яток в більшості своїй перенесені на околиці обласного центру“³.

Основний дослідник трипільської культури І. Кочкін далі стверджує про сліди цієї культури в районі берега Солотвинської Бистриці: „В середині між неолітом та бронзовою добою, тобто в енеоліті (енео — мідь, літос — камінь) на лівому березі Бистриці Солотвинської з'явилися землеробсько-скотарські племена трипільської культури. За періодиза-

цією Т. Пассек, вони належать до останнього етапу розвитку трипільської культури. В 1980 на полі за автостанцією — 2, ліворуч від дороги Івано-Франківськ — Калуш, на березі потоку, автором було відкрите поселення трипільської культури. Тут були знайдені знаряддя праці з кременю, вироблені майстрами міднокам'яної доби“.

Великий інтерес викликають думки І. Кочкина про доісторичне поселення біля сіл Вовчинець і Підлужжя. Дослідник пише: „Картина розселення стародавньої людини в районі сучасного обласного центру була б не зовсім повною, якщо не згадати нові відкриття

Макет житла трипільського поселення.
Реконструкція.

археологічних пам'яток в околицях Івано-Франківська, на полях сіл Вовчинець та Підлужжя. Серед цих пам'яток чільне місце посідає багат шарове поселення Підлужжя I в урочищі „Над гумнищем“.

Тут давні культури заселяли частину Вовчинецької гори з деякими проміжками часу протягом майже всієї археологічної історії Прикарпаття. Перше поселення людини на цій горі почало своє існування в пізньому палеоліті (30 — 13,5 тисячі років тому). Палеолітичні мисливці та збирачі залишали в нижньому культурному шарі поселення знаряддя та відходи виробництва з патинізованого кременю, невеликі уламки просочених солями кісток тварин.

Наприкінці кам'яної доби тут погостювала ще якась група людей — носіїв високорозвиненої культури обробки каменю. Про це розповіли знаряддя праці: ножі, різці, ядрища з сірого непатинізованого та напівпрозорого халцедонистого кременю.

В енеоліті цю місцевість знайшло зручною для свого поселення плем'я трипільців. У першій половині першого тисячоліття до нашої ери тут оселилися представники голіградської групи культури фракійського гальштату. Ця група виділена відомим львівським дослідником, доктором історичних наук, старшим науковим співробітником Інституту суспільних наук АН України І. К. Свешніковим. Майже вся поверхня орного поля в урочищі „Над гумнищем“ була усяяна уламками керамічних виробів цієї культури. Багаточисельні знахідки аморфних шматків перепаленої глини — це залишки давніх грубок. Зустрічаються денця, вінчики, уламки ліпних горщиків, в погано обпаленій глині яких є багато домішків шамоту та річкового піску. Але серед фрагментів погано обпаленої ліпної кераміки іноді трапляються уламки красивого посуду, виробленого, безумовно, за допомогою гончарного круга. Серед знахідок багато точильних каменів та зернотерок, останні вражають своїми розмірами (0,4х0,25 м).

Нині поруч з цим поселенням відомо ще 7 різночасових пам'яток. В урочищі „Кам'яне“ знайдено велике за площею поселення Підлужжя II з шарами пізнього палеоліту та культури фракійського гальштату, в урочищі „Гора“ відкрите двошарове поселення Підлужжя III. Племена трипільської культури та доби раннього заліза заселяли поселення Вовчинець на березі Бистриці Надвірнянської, в кількох кілометрах від Івано-Франківська.

Час від часу в котлованах при будівництві під час прокладання комунікацій, при оранці в землі знаходять уламки грубих горщиків, шматочки кременю, іржаві вироби з металу, кістки, монети. Це — свідки давнього минулого Прикарпаття. З невеличких „цеглинок“ дослідники-археологи складають величну будівлю найдавнішої історії Івано-Франківська та його околиць“⁴.

РОЗДІЛ III

ПІД ПОЛЬСЬКОЮ КРОНОЮ (1437-1772 рр.)

З МИНУЛОГО СЕЛА ЗАБОЛОТТЯ

*„Хто не знає свого минулого, той не
вартий свого майбутнього“.*

Максим Рильський, 1962 р.

У найдавніших галицьких (городських) актах, що охоплюють 1435-1475 роки, Заболоття вперше згадується в письмових документах під 1437 роком,¹ хоч, мабуть, час його виникнення сягає XIV або й XIII століття.

Цікаво знати, звідки пішла назва села Заболоття? Безперечно, це географічна ознака — село з боку рік Солотвинської і Надвірнянської Бистриць оточували болота. Населених пунктів з такою назвою на Україні багато, в тому числі Заболотів — селище міського типу Снятинського району.² Цікаво, що в актах ще в XIX столітті згадувався потік Заболотний. Можливо, від цього потічка село отримало свою первісну назву. Урочища села в давніх актах часто називають болотистими: „багно не придатне“, „болото не ужиткове“, „лука над багном“, „багнисько не придатне“, „пасовище болотне“, „неприступна трясовина“, „ниви до багна припираючі“ і т. д.³

Ці та інші назви урочищ дають підставу стверджувати, що перші мешканці селилися саме тут, серед заболоченої території, з метою захисту від ординців, які, починаючи з XIV століття, постійно нападали на Прикарпаття. Цей географічний фактор врахував магнат Андрій Потоцький, плануючи збудувати тут місто.

Спочатку село Заболоття було власністю шляхетської родини Жечковських, згодом його купив магнат Станіслав Реве-

ра Потоцький — великий коронний гетьман. Пізніше село успадкував його син Андрій, київський воєвода. Потоцькі володіли багатьма маєтками на Прикарпатті й отримували щорічні значні грошові доходи за рахунок феодалних повинностей селян, у тому числі й заболотівських.

За інвентарними описами маєтку в першій половині XVII століття в селі було 65 селянських господарств. Вони об'єднувалися в дворища, створюючи великі сімейні общини, родини. Члени дворища володіли орними землями й угіддями (пізніше — тільки угіддями), і виступали як сукупна податкова одиниця.

На основі актів XVIII століття ще простежуються назви селянських нив, полів, городів, сіножатей: „поле під дібровою Звіринецькою“, „поле за дорогою Чукалівською“, „поле за дорогою від границь Опришівців“, „поле при пробитій вулиці“, „поле ринкове“, „поле радних“, „ниви з гори“, „ниви за огородами міськими“, „ниви через горб від границі Опришківської“, „ниви в Рудах“, „ниви Криві“, „ниви в Дубищі“, „ниви від границі Микитинецької“, „ниви за окопищем через гору“, „ниви за огородами“, „ниви попри Підлужній дорозі“, „ниви в Чорних лозах“, „сіножаття за горою від Угорницької границі“, „сіножаття в Загнітку“ і т. д. Всього тут налічується 24 піль, нив і сіножатей, які були розкинуті по всій досить великій території села⁵. Зрозуміло, кращі землі належали панам, а гірші, болотисті, — селянам.

Прикрашав село гарний дубовий ліс, на який звертав увагу німецький дипломат Ульріх фон Вердум. Перебуваючи тут у 1672 році, він записав у свій „Щоденник“: „На південний захід від міста на відстані гарматного пострілу є гарний дубовий ліс завдовжки з чверть милі“⁶. У ньому водилися різні звірі, тому пізніше його назвали „Звіринецькою дібровою“. Ліс також належав Потоцьким.

Селяни Заболоття були залежними від феодала. Спочатку, коли користувалися давнім староруським правом, вони платили чинш грошми і натуральною даниною, а з розвитком панщинно-фільваркової системи виконували панщину: спочатку

один, а пізніше два дні на тиждень з кожного двора. За даними інвентарних описів першої половини XVII століття, селяни Заболоття ділилися на „тяглових“ (мали своє тягло і робили панщину волами), і „піших“ (відробляли панщинні дні пішо). Були ще в селі категорії „огородників“ і „халупників“, — ті не мали свого ґрунту, сіножатей, а мали тільки невеликі клаптики по огородах, животіли в злиднених халупах. Вони також виконували всілякі повинності феодалу і платили натуральну данину. Їх найбільше експлуатував панський двір. Але саме їх мозолистими руками побудований первісний дерев'яний замок Потоцьких — чорна тінь лихоліття заболотівських селян. Він спочатку називався мисливським, бо звідси пани Потоцькі і дворова обслуга виїжджали після пишних банкетів на полювання. Згодом Андрій Потоцький побудував на місці, де зараз культова споруда греко-католицької катедральної церкви, новий дерев'яний замок, територію якого місцеве населення називало „бліхом“, бо там колись сушили і вибілювали полотно⁷.

Жнива на панщині.
З гравюри XVI ст.

Сінокіс на панщині.
З гравюри XVI ст.

Руками кріпосних у селі споруджено панський фільварок, поміщицьку садибу, костьол.

Будівництво панського фільварку. З гравюри 1637 р.

Заболотівські селяни, крім тяжкої панщини, виконували інші феодалні повинності — платили грошовий чинш по 2 злотих, давали данину по 1 осмачці від вівса і 4 — від хмелю, заносили восени у двір дві курки, 2 каплуни, 2 мотки пряжі та давали різні десятини — 10-й вулик, 10-ту свиню, 20-у вівцю. Якщо в селянському господарстві не було такої кількості домашнього дробу,

худоби і збіжжя, то від однієї штуки платили певну кількість грошей. Крім того, виходили на різні шарваркові роботи, охороняли по черзі панський двір і мали право молотити лише в панському дворі, залишалось в силі право першої шлюбної ночі тощо.

Монети Речі Посполитої кінця XVI ст. — початку XVII ст., які були в обігу в с. Заболоття.

КОЛИ І ЯК ВИНИКЛО НАШЕ МІСТО?

„Це місто всього десять років тому на голому ґрунті наново збудував згаданий київський воевода Андрій Потоцький і назвав ім'ям свого сина єдиного Станіслава 1672 р.“

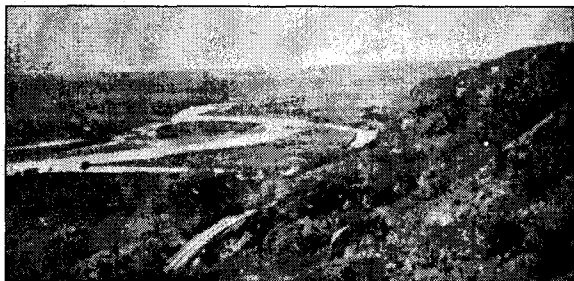
Ульріх фон Вердум, 1672.

Коли виникло місто в межиріччі Бистриць, які економічні й політичні фактори сприяли цьому — питання цікаві і викликали інтерес дослідників.

Якщо точно визначити час виникнення Галича, Києва, Новгород, Суздаля та інших міст важко внаслідок браку вірогідних джерел, що викликає тривалу дискусію між вченими-істориками, то Станіслав має точні хронологічні дані свого виникнення як міста згідно тогочасного статусу, бо виник він значно пізніше.

Правда, в історичній літературі дослідники називають кілька дат заснування міста: 1624, 1649, 1654 і 1662 роки⁸. Перші чотири дати не підтверджені точними джерелами, але, мабуть, вже тоді були певні умови для перетворення села на містечко: суспільний поділ праці, наявність торговельних шляхів, вигідне оборонне розташування. Сільське ремесло відокремлювалося від землеробства, розвивалася торгівля, адже село лежало на перехресті важливих торговельних шляхів: волоського або так званого львівського, що пролягав з Молдавії на Львів, і подільського — в напрямі на Тереховлю. Ріки Надвір'янська і Солотвинська Бистриці служили шляхами сполучення та задовольняли потреби міста-фортеці у воді⁹.

Отже, економічні й політичні фактори посприяли перетворенню Заболоття на місто. Тому нема підстави приписувати магнату Потоцькому як „цивілізатору великої праці на сході“ заслуг у заснуванні міста, як це стверджували польські історики С. Баронч, А. Шарловський та інші¹⁰.

Станіславівська китловина — вид межиріччя Солотвинської та Надвірнянської Бистриць, де виникло місто-фортеця Станіславів. Світлина М. Говдяк. 1937 р.

Можна лише сказати, що спиритний власник Заболоття Андрій Потоцький надав у 1662 році місту привілей, аби щорічно збагачуватися за рахунок міських доходів та сильної фортеці міста¹¹, а також захищати свої маєтки перед наростанням народного руху і в першу чергу від карпатських опришків. Пнівська фортеця магнатів Куропатвів біля Надвірної, частково зруйнована в ході селянсько-опришківських виступів у 1648 році, поволі втрачала своє оборонне значення для захисту магнатсько-шляхетського панування на Прикарпатті, а тому необхідно було побудувати нову фортецю-місто, що й здійснив Андрій Потоцький.

Хоч грізне повстання селян і опришків під проводом Семена Височана восени 1648 року було жорстоко придушене, його уроки змушували Потоцьких шукати нових опорних пунктів для захисту своїх великих маєтків. Саме в цьому треба шукати ключ до розуміння передумов виникнення нашого міста 337 років тому.

Щоб затерти назву старовинного українського села і дати містові шляхетське ім'я, Андрій Потоцький назвав його іменем свого сина Станіслава. Так часто робила польська шляхта при колонізації українських сіл і міст у XV-XVII ст.

Про те, що місто назване на честь сина Андрія Потоцького, чітко записано в королівському привілеї, наданому у Львові 14 серпня 1663 р.: „Коли він (Андрій Потоцький — Авт.) виявив нам своє бажання, одночасно уклінно прохав, щоб його, унаслідженому ним містові Станіславові, названому так

по імені свого сина, який лежить на кордоні з Волощиною в руському воеводстві, на Галицькій землі, щойно ним заснованому, (щоб) ми зволили надати з нашої королівської милості і щедрості магдебурзьке, тобто німецьке право та обдарувати його (місто) певними прерогативами за зразком інших міст“.

Фрагмент мапи з другої половини XVII ст. з позначенням м. Станіславова, його оборонних споруд.

Те, що Станіславів заснований на території Заболоття в травні 1662 року, стверджується достовірними документами. Так, в першому з них, у писаному привілеї про надання магдебурзького права від 7 травня 1662 року, сказано самим Потоцьким: „На моїм ґрунті діличнім під селом Заболоття заснував місто, назване Станіславом“.

(Виявлена нами копія цього привілею зберігається у рукописному відділі Львівської Наукової бібліотеки АН України, фонд Оссолінських, №3636 IV, арк. 3-4)¹².

Для того, щоб магдебурзьке право мало юридичну силу, його повинен був затвердити король, який і зробив це 14 серпня 1663 року. Цей привілей — друге письмове свідчення про виникнення міста¹³.

Третє історичне джерело — свідчення німецького дипломата Ульріха фон Вердума, який через 10 років після виникнення міста писав у своєму „Щоденнику“. „Це місто всього десять років тому на голому ґрунті наново збудував київський воєвода Андрій Потоцький і назвав ім'ям свого єдиного сина Станіслава, зараз дванадцятирічного юнака. Воно лежить на цілком рівній площині, де було руське село з церквою Заболоття, що зараз стало одним з передмість. З інших трьох боків місто оточене озерами й болотами, через які тече мала ріка Бистриця, впадаючи до міського рову“¹⁴. Твердження мемуариста, що місто засноване „на голому ґрунті“, не відповідає історичній дійсності: так, мабуть, йому сказали у дворі Потоцького, щоб приписати собі усі заслуги у народженні нового міста.

Нарешті, два останні документи, що засвідчують точну дату заснування міста, виявлено нами у Йосифінській метриці Центрального державного архіву України у м. Львові (фонд 19, опис VI, од. зб. I, аркуші 127, 210). В першому з них записано так: „Станіслав з передмістям Заболоттям — первісним селом, на ґрунтах якого заселено Станіслав“. В другому документі читаємо таке: „Місто Станіслав з передмістям, званним Заболоттям, першим селом, на ґрунтах якого поселений Станіслав“¹⁵.

Отже, дата народження Станіслава — 1662 рік¹⁶. Починаючи звідти, підемо далі по сторінках його історії.

МІСТО, ФОРТИФІКОВАНЕ КРІПАКАМИ

„В часах, коли панували господарі або воєводи, укріплялися церкви, замки, монастирі так само містечка та села“.

Жюль Верн.

Магнат Андрій Потоцький поспішив перетворити Станіслав на міцну фортецю, переслідуючи дві мети. По-перше — зміцнити свою феодалську владу на Прикарпатті, яка похитнулася

під ударами грізного селянського повстання під проводом Семена Височана в 1648 році та постійних антифеодальних виступів карпатських опришків у 50-х роках XVII століття. По-друге — витягати з міста на магдебурзькому праві та Станіславського ключа значні прибутки. Хоч місто мало своє самоврядування, однак, як приватне, воно повністю залежало від влади феодала-магната.

Виходячи саме з цих міркувань, Потоцькі почали успішно укріплювати місто валами, фортечними мурами, бастионами. За суворим наказом магната, селянські двори частково були знесені і на колишніх їх городах, полях, обійстях зводилися квартали у визначеному середмісті, насипалися вали, рилися рови, зводилися мури. За шляхетською традицією ніби сам Потоцький мав „йти за плугом визначати відповідні місця на міський ринок, вулиці, дома і фортечні будівлі“¹⁷.

Вже в першому привілеї Потоцького на заснування міста-фортеці сказано: „Щоб ґрунтовніше осісти, оснувати моїм власним коштом, фортифікувати, валами зміцнювати і порядними брамами закритися“. Так заґніздилася у фортеці магнатська сім'я Потоцьких.

Загальний вигляд міста-фортеці Станіславова у XVIII столітті.

І минуло небагато часу, всього десять років (1662-1672), як у межиріччі Бистриць просто на очах виросла фортеця — місто Станіслав. Під керівництвом архітектора Франсуа Ко-

рассіні з Авіньюну каторжною працею створили її феодально залежні селяни. Оточували місто шість земляних бастионів, частоколи з дубових колод, фортечні рови були заповнені водою з Бистриць. Саме такою побачив фортецю у 1672 році іноземний мандрівник Ульріх фон Вердум. Він у своєму „Щоденнику“ так описав її: „Укріплення складається з шести правильних земляних бастионів, нижче яких частокіл з поставлених сторч цілих дубів. Воевода ще збирався наказати викопати рови й забезпечити їх зовнішніми укріпленнями. Головна лінія бастионів має 150 стіп довжини. Ці укріплення збудував пан Франсуа Корассіні з Авіньюна, підполковник пішої гвардії воеводи... Замок, у якому він сам живе, також лише дерев'яний, але вже завезено балки, цеглу й кам'яні плити для іншого замку, важкої будівлі, що має звестися в південно-східному кінці міста. Місто має три брами, збудовані з каменю, на одній з них видно півмісяць“¹⁸.

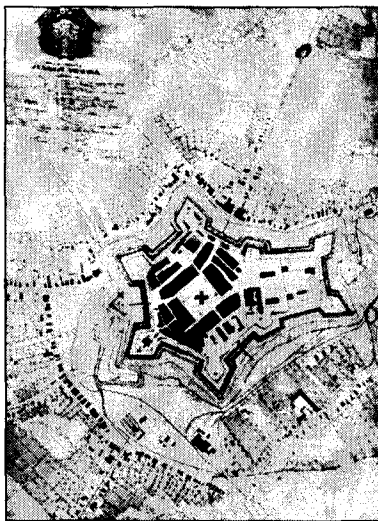
Вислів воеводи Потоцького „грунтовніше осісти“ означав міцно закріпитися у фортечному гнізді, захистити своє панування на Прикарпатті бастионами, а вислів „моїм власним коштом“ значить: з тих грошей, що були здерті з передміщан у вигляді феодальних чиншів і данин. Взагалі фортифікація міста лягла тягарем не лише на заболотівських міщан і передміщан, але також і на селян Станіславського ключа — Княгинина, Драгомирчан, Загвіздя, Лисця, Опришівців, Пасічної, Пацикова, Радчі, Чукалівки, Угринова, Стебника. До тяжких панщизняних відробітків змушували і кріпаків Єзупільського та Богородчанського ключів.

Можна собі уявити, як день у день, від зорі до зорі жителі передмістя (бо міщани — патриціанська верхівка — були звільнені від роботи) і феодально залежні селяни виконували трудомісткі фортифікаційні роботи за рахунок панщини, шарварків — випалювали цеглу, звозили каміння, плити з-над Дністра і Бистриць, дерев'яні балки, зруби, тягли дубові колоди з Княгининоного бору і місцевої дубової діброви, викладали мури, бастиони, оборонні вежі, висипали вали, копали рови. Це була тяжка, рабська робота.

Звідси випливає відповідь на питання: чиїми зусиллями збудовано місто-фортецю магнатів Потоцьких, чи не тяжкою працею жителів передмість, селян з приміських маєтків феодала-власника?

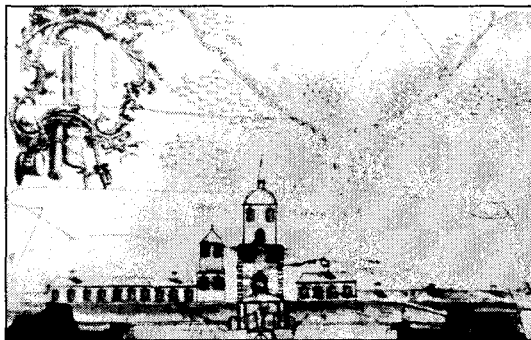
Роботи над зміцненням Станіславської фортеці продовжувалися до середини XVIII століття. В 1679-1682 роках інженер Кароль Беное удосконалював фортецю у напрямі новозбудованого замку — палацу Потоцького¹⁹. Біля 1680 року твердиня набрала повздовжного вигляду. В 1734-1750 роках на остаточне завершення і реконструкцію фортеці магнати Потоцькі витратили кільканадцять мільйонів злотих. Тоді частокіл був замінений на камінь і цеглу, а арсенал повністю перебудований²⁰. Про тодішній вигляд можна судити з плану фортеці 1792 року, який експонується в обласному краєзнавчому музеї. Мури були збудовані з цегли, а брами Галицька і Тисменицька з Вірменського хвірткою — з каменю. Всього налічувалося сім великих і малих фортечних бастионів. Фортецю оперезували земляні вали, за ними тяглися рови, і до міста можна було дістатися трьома довгими мостами.

На території фортеці і замку були побудовані окремі будівлі зі спеціальним призначенням як для оборони міста, так і для послуг воєводи і його челяді: комендатура, казарми для гарнізону, генеральне приміщення, будинки для челяді і адміністрації маєтків, стайня, возівня. В арсеналі зберігалося багато видів зброї. У 1754 році тут знаходилося 123 гармати, завезені сюди з інших фортець магната — Ланцута, Бродів, Богород-

План Станіславської фортеці з 1792 року, складений за участю Артура Дреколера.

чан, різні види ручної зброї, гаківниці, янчарки, мушкети, пістолі, карабіни, ядра до гармат, бомби і різного роду токарське, ковальське, стельмахівське знаряддя²¹.

Галицька фортечна брама. З фондів Центрального державного історичного архіву Росії (ф. 428, оп. 1, спр. 1347).

Потоцькі призначали комендантів у фортеці з середньо-заможної шляхти. Вони командували гарнізоном так званих смоляків для оборони міста. В їх обов'язки входило пильно стежити за антифеодальними рухами на Прикарпатті. Так, в кінці XVIII

ст. комендантом фортеці був С. Мрочко, а всередині XVIII ст. — С. Пшелуський, той самий, який за наказом коронного гетьмана і власника маєтків, п'ять років ганявся за загоном народного героя Карпат Олексі Довбуша.

Станіславська фортеця була настільки сильною, що вражала сучасників. Один з них писав на початку XVIII століття: „Місто Станіслав в той час було укріпленою кріпостою, її оточували червоні з цегли фортифікаційні мури в стані обороннім, глибокі і широкі перекопи відділяли місто від передмість і лише довгими, через канави мостами можна було дістатися до двох фортечних брам, званих Галицькою і Тисменицькою, а також вузьким і довгим мостом можна було увійти до міста через малу хвіртку, призначену для прогулянок, звану Вірменською. Над брамами фортеці були вміщені величезні чорні мармурові, золотом написані таблиці“²².

Під замком знаходилися підземні каземати, в яких під сильним наглядом тримали ув'язнених народних повстанців-опришків. Тут же тяглися підземні переходи, які з'єднувалися з головними оборонними бастіонами, брамами.

Силует (аксометрія) міста-Фортеці Станіславова. Реконструкція за описом джерел акад. В. Грабовецького. Художник, Засл. працівник культури України Ігор Деркач.

Після загарбання Галичини Австрійською монархією у 1772 році, Станіславська фортеця втратила своє оборонне значення. Як було записано в документах магістрату за 1792 рік: „Фортечні мури вже тепер для фортеці не служать“²³.

Почалося руйнування фортечних споруд. Ними не цікавилась власниця маєтку Катерина Косаковська з роду Потоцьких, більше того, вона почала продавати матеріал з мурів. А з переходом міста у власність державної казни доля фортеці була остаточно вирішена. Імператорським патентом 1804 року знесено фортецю, засипано кріпосні рови, а вали розбирали до 1870 року²⁴. Фортечний матеріал — каміння, цеглу, дерево, залізо до 1812 року використовували в будівельних цілях.

Так закінчилася історія прикарпатської фортеці. Залишилися лише деякі сліди, фрагменти фортечного муру, які нині ще можна побачити у Фортечному провулку на початку вулиць Новгородської і Бельведерської, а рештки є ще на вулиці, яка зберегла за собою назву Валової.

У 1995 році відділом археології Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею були проведені охоронні роботи в зоні будівництва приміщення „Градобанк“ (вул. Галицька), де було виявлено залишки центральних воріт Станіславова XVII-

XVIII ст. „Галицька брама“. Після розкопок і вивчення матеріалів археолог Б. Томенчук прийшов до таких висновків:

„Закладений будівельниками котлован (40x26 м) зруйнував частину бастиону, оборонний рів, міст та в'їзні ворота. Зокрема нашими дослідженнями було виявлено фундаменти підпорної північно-західного бастиону. Її фундаменти складено з великих кам'яних блоків на розчині. Ширина фундаментів 1,6 м. Збережена висота 1 м. Загальна висота стіни, очевидно, сягала 6-8 м. В підоснові бастиону, нарощеного з жовтої щільної глини на ширину 2 м. була здійснена підсіпка з дрібного каміння, а зверху знаходилась вимостка цеглою в один шар. Спорудження цієї „подушки“ було викликано наявністю тут близьких підземних вод і природного потічка, який протікав по дну рову. Загальна ширина оборонного рову становила 24 м“.

Фрагмент фортечного муру в провулку на розі вулиць Новгородської і Бельведерської.

„У східній стінці котловану, — пише автор, — виявлено потужну основу під в'їзну вежу, яка виступала за лінію бастионних стін. Характер основи: рване каміння забутоване дрібним і пролите розчином. Ширина основи вежі 14 м.

Збережена висота більше 2 м (рівень вулиці Галицької). Залишки самої „Галицької брами“ знаходяться під дорогою, яка в цих межах (14; 10 м) фіксується значним і постійним просіданням асфальтного покриття. З півночі до основи вежі (через оборонний рів) примикав міст. Добре збереглися три цегляні арки. Загальна ширина мосту становила біля 10 м. З нашої ініціативи запропоновано міськраді ряд заходів щодо

музеєфікації „Галицької брами“, яка була символом міста, його парадними воротами, а тепер може стати одною з найцікавіших пам'яток старого Станіслава“²⁵.

Крім того, як пише археолог Марія Вуянко (Кераміка старого Станіслава. Івано-Франківськ: Минуле і сучасність, — С. 6): „Під час археологічних досліджень ур. Галицька Брама, розташованого в центральній частині м. Івано-Франківська, було виявлено значну кількість керамічного матеріалу. Обстеження про-

Під час розкопок галицької фортечної брами в 1986 р. Світлина Павла Дроб'яка.

водилися на місці, де в XVII — на початку XIX ст. знаходились міські фортифікаційні споруди, а точніше — на північний захід від стародавньої Галицької Брами, безпосередньо в колишньому рові, під валом. Підйомний керамічний матеріал представлений різноманітними виробами і датований в широкому хронологічному проміжку — від сучасного до періоду існування середньовічного міста. З метою виявлення зразків останнього приблизно в 3 м від фундаментів оборонної стіни валу і в 3 м від „брами“, в „рові“, було закладено траншею 2,0x0,6 м, яку простежено до рівня материка, тобто до дна рову. Траншея була надзвичайно інтенсивно заповнена пізньосередньовічною керамікою, представленою в основному фрагментами посуду різного виду і форм. Всю станіславську кераміку можна поділити за способом зовнішнього оформлення на орнаментовану і неорнаментовану, полив'яну повністю з обох сторін або частково та зовсім без поливи. Полива зустріча-

ється ясного зеленувато-жовтого, жовтого, світло- та темно-коричневого кольорів.

Рання кераміка, яку попередньо можна датувати другою половиною XVII — першою половиною XVIII ст. без поливи світло- темносірого, аж до чорного кольору, оздоблена технічним орнаментом за допомогою штампів, причому на одному посуді часто поєднується кілька різних штампів. Багато уламків посуду зі слідами лискування на внутрішній та зовнішній стороні. Фрагменти кераміки демонструють кухонний посуд: макітри (діаметр по вінцях до 36 см), миски (15-22 см), горщики (18 см), знайдено кілька трубчастих ручок — „тулі-йок“ від глиняних ринок світлоцегляного кольору, фрагменти стінок з денцями від ринок на „ніжках“ тощо.

ТАЄМНИЦІ ФОРТЕЧНИХ КАЗЕМАТІВ

„Ідучи на площу смерті, казав собі дати фуярку, або улюблену гірську сопілку, на якій вигравав сумні гірські думи“.

Францішек Карпінський.

Згідно магдебурзького права, місто отримало самоврядування, за яким обиралася судова лава в кримінальних справах. Із 14 членів міського радного магістрату вибиралися до судової лави вїйт, його заступник і чотири лавники. Вїйтом ставав, як правило, багатий патрицій, який мав маєтки і був наблизений до замку Потоцького. Фактично призначав його власник маєтку, а міський магістрат формально затверджував кандидатуру. Вїйт був слухняним знаряддям магнатського двору і виконував його волю, за що діставав привілеї на спадкове вїйтівство.

Першим вїйтом був Бенедикт Андрушовський, який, згідно локаційного привілею, особисто від Потоцького отримав спадкове (дідичне) вїйтівство²⁶.

Вїйт з лавниками творив судову лаву, яка здійснювала судові функції не лише для міста, але й цілого краю, мала „право меча“, тобто засуджувала на смерть і виконувала ви-

роки в присутності замкового намісника. В складних кримінальних справах звань „секвестром“ суд, який складався з представників двох народностей — польської і вірменської, — судив кримінальні справи при довіреному панського двору. Так, наприклад, протокол суду над спійманими побратимами Довбуша починався словами: „Діялося в Станіславі дня 28 липня 1739 року перед обома урядами так нації польської, як і вірменської як то дуже славним паном Яном Атаназієм Кірокевичем війтом, дуже славним паном Стефаном Криштофичем радником...“. Або у протоколі зізнання убивці Довбуша Стефана Дзвінчука читаємо: „Діялося в ратуші міста Станіслава 27 серпня 1745 року перед їх милостивим паном Симоном Гачковським війтом, Михайлом Аміровичем війтом, Семеном Новосільським, Костянтином Солтановичем, Северином Моневічем — лавниками...“²⁷.

Про самоврядування в місті Станіславі в королівському привілеї від 14 серпня 1663 року записано так: „Дозволяємо, щоб було двох намісників (посадників-бургомістрів) міста, чотири радники і дванадцять лавників з-поміж загалу. Ці дванадцять лавників представляють десять заможних міщан, чистої совісті та ознайомлених з правом. Згаданому благородному Андрієві Потоцькому, нашому старості галицькому і т. д. або його намісників чи то іншому спеціально для цього призначеному, в переддень свята Обрізання Господа нашого Ісуса Христа, а поміж ним сам благородний Андрій Потоцький, наш староста галицький і його намісники — володарі згаданого міста або їхні намісники (посадники-бургомістри), призначають двох старостів, які виконували б владу через півроку поперемінно, вони оберуть 4-х радників та правного дорадника (так званого адвоката), а їх вибір оголосить через згаданого посадника або через окремо призначену особу в переддень свята Діви-мучениці св. Агнесії. Після цього оголошення обрані складуть у присутності того, що оголошує, присягу на свої обов'язки. На третій або вже на другий день цього свята (св. Агнесії) оберуть 4-х радників та 12 лавників із загалу впродовж зга-

даного міста більшістю голосів і приймуть від них присягу. Намісники, посадники і радники будуть вести суди цивільні, а правні дорадники (так звані адвокати) будуть судити в справах кримінальних. Від їх вироку можна буде відкликатись тільки до вище згаданого благородного Андрія Потоцького, галицького старости, як до спадкоємного свого пана або до його спадкоємців, тільки у нього одержать сторони остаточне вирішення щодо відкликів у судових справах. Шляхтичів-винуватців зможуть судити за Торунським статутом разом з посадником“.

У Станіславській фортеці було багато підземних казематів, у яких під час слідства тримали обвинувачених. Панство в замку Потоцького розкішно банкетувало. А в підземеллях фортеці томилися в нелюдських умовах ув'язнені міським патриціатом за непослух передміщани, селяни. Під час слідства їх піддавали нечуваним тортурам, запозиченим в Іспанії, Італії, Франції. Засуджених до смерті страчували на площі, біля ратуші, в присутності великого натовпу людей, яких зганяли на це криваве видовище з метою залякування. Як записано в актах, це була „площа смерті“. Вона стала свідком страти багатьох засуджених, в тому числі й карпатських опришків.

У 1719 році тут було спалено невинну жінку, яку обвинуватили в чарівництві тільки за те, що вона народила потворне дитя, в якому вбачали нечисту силу, чортеня.

Станіславська судова лава утримувала за високу плату ката, що проводив тортури і виконував вироки, переважно стинаючи з пліч голови, а ще інших розтинаючи живими на частини. В середині XVIII століття катом був Михайло Козловський, який навчався свого ремесла у катівському цеху біля Кракова. Від його меча загинуло багато народних месників-опришків.

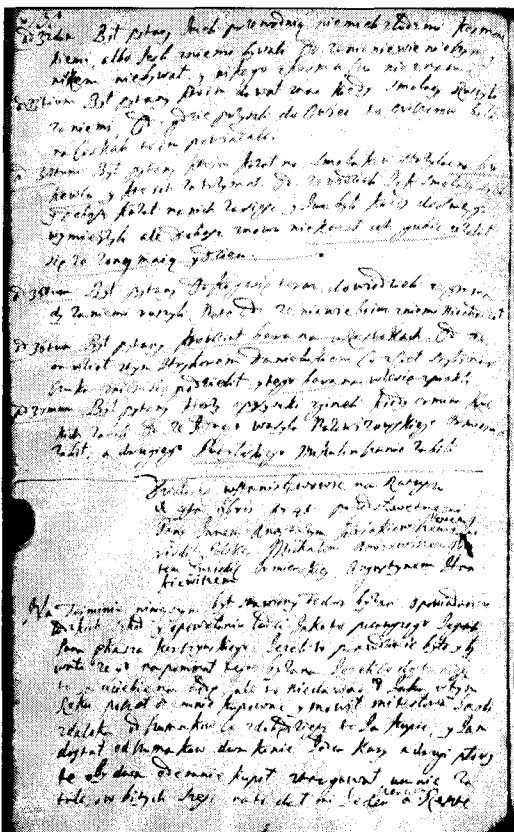
Тільки на основі двох Станіславських судових т. зв. „чорних книг“ за 1703-1723 і 1738-1751 роки, які зберігаються у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України

засуджено і страчено понад 50 казематних в'язнів, серед них 10 опришків із загону Довбуша. Їх спіймали в горах смоляки із Станіславської фортеці. Під посиленням конвоем доставили їх у підземні каземати, а пізніше перевели у міську ратушу на суд. 25 червня 1740 року перед судовою лавою „був ставлений на ім'я Василь син Мельника з села Шешори“. 26 жовтня тут же „був ставлений свіжоприведений з купи Довбуша“ Федір Палейчук та інші побратими народного героя²⁸.

Після добровільного зізнання опришків брали на тортури, так звану „конвесату корпоральну“, на якій кат Михайло Козловський

„тричі підтягав на гаках і тричі припікав свічками“ або прикутого до дошки в'язня тягли залізними гаками за зв'язані назад руки.

Як свідчать судові протоколи, опришки на тортурах не просили пощади, мужньо переносили муки і не видавали таємниць свого загону, хоч знали, що їм судилася смерть.

Фотокопія „Чорної книги м. Станіславова“, в якій зафіксовано протоколи слідства і тортур над ув'язненими побратимами Олексі Довбуша в 1738-1757 роках. ЛНБ НАН України (фонд Оссолінських).

Яскравою ілюстрацією жорстокості правителів міста-фортеці була розправа над соратником Довбуша Василем Баюраком, який після смерті ватажка ще дев'ять років (1745-1754) „стрясав“ панів. На початку 1754 року його підступно спіймали, закували в кайдани і через Косів, Коломию доставили у каземати Станіславської фортеці. 20 квітня 1754 року в міській ратуші судова лава почала його судити. Він добровільно розповів про свою антифеодальну діяльність, а 24 квітня був підданий тортурам: тричі витягали його, тричі припікали свічками. Він мужньо переніс катування, і, як записано в актах, „на дальші запитання нічого не відповідав“.

25 квітня при великому натовпі міських патриців, шляхти і бідних передміщан був оголошений страшний вирок. „Повинен бути, — говорилося в ньому, — катом випроваджений на площу смерті, обі руки відрубати живому сокирою по лікті. Після їх відтину голова має бути відрубана сокирою. В кінці, з метою здержання інших від такого життя — четвертувати. Чверті повинні бути завішені на шибениці в полі, при шляху, а пізніше мають бути заховані в землю. Тільки голова повинна довше стояти“²⁹.

Польський поет Ф. Карпінський, який був очевидцем цієї страти, зазначає у своїх мемуарах, що Баюрак, „ідучи на площу смерті, казав собі дати фу-

Страта бойового соратника і продовжувача справи Олекси Довбуша Василя Баюрака 25 квітня 1754 року на ринковій площі в м. Станіславові. Художник засл. діяч мистецтва України Михайло Ткаченко.

ярку, або улюблену гірську сопілку, на якій вигравав сумні гірські думи“³⁰.

Не може не вражати мужність героя перед смертю, його любов до рідного краю, з яким він прощався навіки і про який співав в останні хвилині свого життя в присутності ката з його страшними знаряддями.

Так само жорстоко розправлялися „славні“, „милостиві“ пани, як себе величали шляхетні судді, над іншими опришками заgonу Довбуша, над його попередниками і наступниками.

Про гірку долю народу, муки і страту в казематах Станіславської фортеці говориться в найстарішій баладі про Довбуша „Ой попід гай зелененький“:

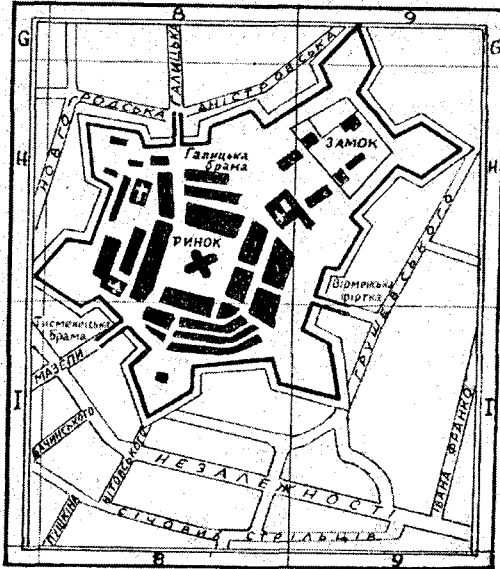
*Ой будемо зимувати,
Того літа літувати
В Станіславі на риночку
В тяжких дибах залізочку.
Там будемо ночувати,
Там будемо дні днювати,
Будуть птиці тіло рвати*³¹.

У світлі наведених фактів спростовуються тенденційні твердження польського історика А. Шарловського про те, що „карний станіславський суд відзначався звичайно гідною визнання виrozumілістю і гуманністю“³².

Таку неславну пам'ять залишили після себе правителі Станіславської фортеці. Замучені в її казематах в'язні — вічні свідки того, якою дорогою ціною платили закріпачені селяни Прикарпаття за своє соціальне і національне визволення ще тоді, в епоху феодално-кріпосницьких відносин.

СЕРЕДМІСТЯ

ŚRÓDMIEŚCIE w XVII wieku

План фортифікаційних споруд центральної частини міста-фортеці Станіславова (середмістя) кінця XVII ст. в сучасних назвах вулиць. Автор плану Каземіж Дибковський (Інститут урбаністики Варшавської політехніки). З особистого архіву Богдана Озарка.

„Ратуша стоїть посеред великого чотирикутного ринку. Збудованого частково з дерева, а частково з каменю“.

Ульріх фон Вердум,
1672 р.

Місто Станіславів у XVII-XVIII століттях ділилося на шість ділянок: середмістя, де проживало багате католицьке населення, патриції, орендарі і заможні верстви купців та ремісників, підзамче та чотири передмістя: Заболотівське, Тисменицьке, Галицьке і Лисецьке, в яких жили здебільшого плебеї³³.

Зрозуміло, що в укріпленій частині міста поселилася панівна верхівка, найбільш багаті сім'ї. Вони засідали в міській раді і займали всі міські посади. Сильні своїм багатством, своїм традиційним аристократичним становищем, вони всіма способами експлуатували як міську общину, так і підданих місту селян.

У фортифікованому середмісті, за даними 1709 року, проживало 146 родин — 62 українські, 50 вірменських, 25 єврейських і 9 польських³⁴. Були це багаті купці й ремісники,

замкова адміністрація, фортечний гарнізон на чолі з комендантом, численні шляхтичі-юридики, які не підпорядковувалися місту, але мали на передмістях свої фільварки та підданих селян. Проживали тут і різні орендарі, лихварі.

У середині міста розташовувалися основні міські будівлі: квартали з центральною площею, на якій височіла міська ратуша. Вона як стратегічний сторожовий пункт у системі міста-фортеці була побудована в 60-х роках XVII століття. Німецький мандрівник Ульріх фон Вердум так записав у своєму „Щоденнику“ 1672 року: „Ратуша стоїть посеред великого чотирикутного ринку. Збудована вона у вигляді вежі з різними заглибленнями частково з дерева, а частково з каменю“³⁵.

Вислів „чотирикутний ринок“ вказує на квадратну систему розміщення площі, подібно до того, як це було у Львові та інших тогочасних західноукраїнських містах. Навколо ратуші були побудовані, як записано в актах, „будинки ринкові“, „склепи під ратушею“ (крамниці), які міська рада винаймала для купців³⁶.

Багаті з купецького і ремісничого середовища володіли великими будинками-кам'яницями, які часто купували й продавали в середньому за 400-800 злотих. Так, Ю. Моникович купив кам'яницю за 400 злотих, хоч такі будівлі закладалися здебільшого за 20-30 злотих.

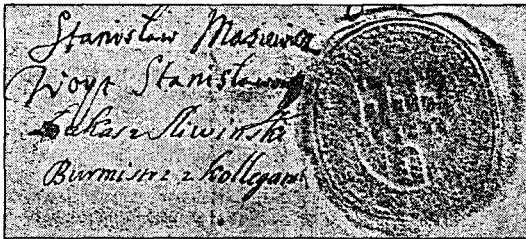
Вид Станіславівської міської ратуші, яка була споруджена після першої в 1870 р., простояла до 1917 року. З листівки 1916 р.

У кінці XVII століття інженер Кароль Беное реставрував ратушу, перебудував її з дерев'яно-кам'яної в муровану, на 5 поверхів, у ренесансному стилі. В 1695 році перебудова рату-

ші була завершена, і в такому стані вона збереглася до 1868 року, коли згоріла 28 грудня.

Ратуша з перших років стала урядовою будівлею, де засідав магістрат. Бургомістри з радниками вирішували різного роду адміністративні й господарські справи, що проходило практично під контролем замкової адміністрації. В цьому виявлялася обмеженість міського самоврядування.

Згідно наданого місту права на самоврядування обирався магістрат, до якого входили бургомістр і радники (райці). До складу міської ради з багатой купецько-ремісничої верхівки обирали двох бургомістрів, званих президентами, сімох радників, чотирьох лавників, субделегата, інстigatorа суду, возного і міських лонгерів, які відали міськими прибутками і видатками³⁷.

Автентичні автографи Станіславського війта Станіслава Масевича та бургомистра Лукаша Слівінського на документі, закріпленому печаткою міського магістрату з 1694 р.

Вибори до міської ради відбувалися на новий рік у присутності замкових економів, яких звали намісниками. Всім адміністративним життям міста, і зокрема, судівництвом у цивільних справах, під пильним контролем замкової адміністрації, керував магістрат. Судова лава на чолі з війтом, якого рекомендував двір Потоцького, здійснювала кримінальні справи, звичайно, в інтересах двора і багатіїв.

Міське управління повинно було обиратися від усього населення міста. Проте, збагатившись на торгівлі і ремеслі, багацька верхівка, переважно католицька, маючи підтримку з боку палацу Потоцького, різними махінаціями щорічно намагалася проводити до складу уряду своїх претендентів. Останні, потрапивши до уряду, всіляко сприяли збагаченню окремих патриційів за рахунок виорендування міської власності, що

була як на території середмістя, так і в передмістях. З „міської службової книги“ за 1639-1731 роки видно, що лише оренда на маєткову власність міста приносила щорічно близько 600 злотих прибутків³⁸:

Щоб міцніше тримати владу над містом, власники маєтку Потоцького намагалися підкріпити самоуправління міста католицькими духовниками. Ось чому в середмісті поспішно будуються католицькі костьоли, монастирі різних орденів.

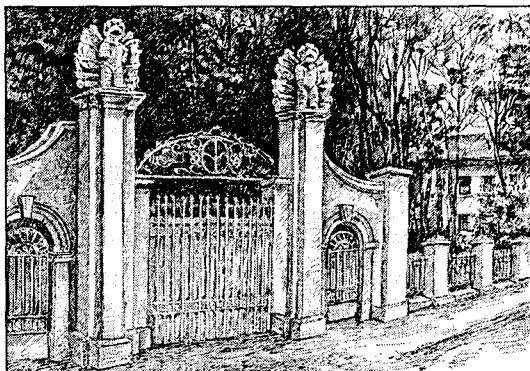
Однією з перших споруд міста був дерев'яний костюол. За рахунок панщизняних і шарваркових робіт звозився камінь з над Бистриць і Дністра. Все це бачив згаданий німецький мандрівник Ульріх фон Вердум, який у своєму „Щоденнику“ в 1672 році писав: „В місті є папський костюол, щоправда дерев'яний, служба в якому буде правитися аж доти, поки не буде цілком закінчений гарний кам'яний костюол, на будинок якого вже виконано чимало роботи“³⁹.

І справді, до 1703 року було завершено будівництво костюола в стилі барокко, який зберігся до нашого часу як пам'ятник архітектури (майдан Шептицького). Для забезпечення кліру цьому костюолові дарувались у власність панщизняно-фільваркові села Хутків (1721 р.), частини сіл Загвіздя і Мазурівців, окремих фільварок в Парищі, біля Надвірної (1722 р.). Все це своїм указом підтвердив король.

У 1690 році Потоцький спровадив з Варшави монахів католицького ордену тринітарів⁴⁰. Він сприяв їм у будівництві костюола і монастиря, надав привілеї на експлуатацію відданих селян у Заболотівському передмісті, з яких ці „монахи“ здирали важкі феодальні повинності.

Католик-магнат Йосиф Потоцький запросив у 1719 році до Станіслава католицький орден єзуїтів⁴¹, які прибули сюди з метою колонізації українського населення. Їм були надані пільги, збудовано костюол і монастир (1727 р.) Єзуїти за допомогою створеного колегіуму намагалися духовно поневолювати місцеве українське населення і дедалі збагачувалися на церковних прибутках.

Надзвичайно швидко завдяки привілеям Потоцького та каторжній роботі передміщан і селян Станіславське середмістя перетворилося у досить помітний щодо фортифікації і багатства патриціанської верхівки центр міста. Цього не міг не помітити французький мандрівник Францішек Пауліно Даллераца. В 1687 році, через 25 років після заснування міста, він так охарактеризував його: „Найбільшим і найгарнішим із всіх (міст) є Станіслав, розположений серед гарної рівнини, на дві милі від Дністра та забезпечений великим валом, висипаним на новий спосіб. Він посідає величний палац, гарно оздоблений і з каменю побудований. Ринок, будинки, мешканці і

*В'їзна брама до колишнього палацу магнатів
Потоцьких у Станіславі.
Художник Ігор Деркач.*

арсенал виділяється понад всі інші міста Русі“⁴².

Так, місто зі своїми передмістями справді було розбудоване гарно і головну роль у цьому відіграли працюючі руки передміщан і кріпосних селян, на поті й крові яких збагачувалася панівна верхівка і двір Потоцького.

ЗАБОЛОТІВСЬКЕ ПЕРЕДМІСТЯ

„Одним з передмість є Заболотів, з другого боку є таке саме і в кожному руська церква“.

Ульріх фон Вердум. 1672 р.

У всіх актових документах з 1662 року і аж до середини XIX ст. зустрічаємо згадки про Заболотівське передмістя. Як воно виглядало в XVII-XVIII століттях? Це був ніби острівець, на якому зосереджувалося основне українське населення колишнього села, яке ще довго зберігало стародавні традиції в побуті і культурі. Будинки більш заможних селян різко відрізнялися від жител бідняків, так званих городників, халупників і комірників, які не мали своєї хати та коморували в багатших.

З писаних актів того часу довідуємося, що заболотівські передміщани, крім городників, доглядали, як на території міста, так і за його межами, орні поля, сіножаті, ниви, які засівали вівсом, оскільки на заболочених землях не могли вирощувати пшеницю і жито. Деякі поля були зовсім непридатними для обробітку землі, про що в документах записано: „Місто Станіслав із заболотівськими ґрунтами на 3 роки залишається перелогом, з яких не збирається жодного пожитку через пусті землі“⁴³.

У 1788 році у Заболотівському передмісті проживало 54 сім'ї, більшість з них — вихідці з колишнього села Заболоття. Серед них — Андрій Семенів, Федір Черепко, Андрій Рись, Федір Середюк, Степан Петик, Филип Цивіль та інші⁴⁴. Жителі передмість, як і в інших тогочасних західноукраїнських містах — Львові, Коломиї, Галичі, Рогатині, були беззахисними, безправними, на їх плечі лягав тягар міських феодалних повинностей на користь власників маєтку і міських властей.

Крім того, на Станіславівський замок вони платили торгове (від продажу своєї городіни), мостове (за переходи через міські мости), ярмаркове (за участь у щорічних ярмарках і торгах). Але найтяжчими були шарваркові роботи під час розбудови міста, свого роду панщина.

Вельможі, шляхта, патриції, лихварі, багаті купці, цехмайстри обгородили себе міцними фортечними мурами, хоч жодної краплі поту не пролили на будівництві. А жителі Заболотівського незахищеного передмістя ставали першими жертвами ворожих навал, гинули в пожежах або йшли тернистим шляхом в турецьку неволю. Так, наприклад, сталося в 1676 році. Коли величезні орди Ібрагіма-баші, званого „шайтаном“, підступили під мури Станіславова, першою їх жертвою стали передмістя Тисменицьке і Заболотівське. Вони були спалені, а жителів захопили в бусурманський полон.

Не меншого лиха зазнавали заболотівські передміщани внаслідок феодалських міжусобиць, постоїв шляхетських військ, епідемій, голоду. В 1712 році у місто вдерлися війська магната Адама Сенявського, який ворогував з Потоцьким. Вони спалили частину міста і зруйнували Заболотівське передмістя, вбили багато людей, захопили їх майно, сплюндрували городи.

У 1730 році багато жителів Заболотівського передмістя загинуло від епідемії чуми, яка через 40 років повторилася вдруге.

Але знову і знову оживало передмістя, тяжкою працею люди відбудували зруйноване, засівали землю, ткали полотно, виготовляли глечики та інші ремісничі вироби, які збували на щотижневих торгових ярмарках, ходили на шарварки до замку, платили податки, різні данини.

У письмових актах XVIII століття згадуються „фільварки на Заболотті по тринітарах панських“, „панський дім на Заболоттю“. Це господарство ченців католицького ордену тринітарів, які загіздилися в цій частині міста, і панський будинок, який кидав на передмістя свою чорну тін⁴⁵.

У 1788 році в актах згадується „руський цвинтар“ на Заболотівському передмісті. Відомо, що там стояла старовинна церква Введення — визначна пам'ятка дерев'яної архітектури, збудована ще перед виникненням міста. Це підтверджують виявлені нами нові дані її опису в 1753 році, які вказують на наявність у ній мистецьких картин, стародруків XVII століття, що вийшли з відомих тогочасних українських друкарень Стратина, Львова, Києва. Заболотівські селяни завезли сюди навіть московські видання середини XVII століття.

Майже до кінця XVIII століття місто і, зокрема, Заболотівське передмістя залишалось приватною власністю магнатів Потоцьких. До 23 січня 1867 року Станіслав був окружним, а потім — повітовим містом Східної Галичини.

ТИСМЕНИЦЬКЕ І ГАЛИЦЬКЕ ПЕРЕДМІСТЯ

Крім основного — Заболотівського, Станіслав мав ще три передмістя. Німецький мандрівник Ульріх фон Вердум у 1672 році висловився так: „Одним передмістям є Заболотів, з другого боку є таке саме“⁴⁶. Це перша письмова згадка про Тисменицьке передмістя. Друге за своєю значимістю, воно лежало в східній частині міста обабіч шляху на Тисменицю — старовинний літописний град, початки якого сягають XII століття (1143 р.).

Про два інші передмістя — Галицьке і Лисецьке — в джерелах згадується лише в кінці XVII — на початку XVIII ст. Галицьке взяло назву від старовинного Галича, на який вела дорога з міської брами. Галицьке передмістя було і в Львові — це свідчить, що традиції древнього руського града Галича ще довго залишалися в економічній і політичній історії краю, незважаючи на те, що панівні кола Речі Посполитої намагалися затушувати його роль.

Дещо пізніше виникає четверте, Лисецьке, передмістя, яке отримало назву від шляху, що прямував на Лисець, в якому займалися ремеслом вірмени. Існувало ще й підзамче, яке у

джерелах XVIII століття згадується як передмістя. Всі чотири передмістя і підзамче існували від початку виникнення міста до середини XIX століття. Коли фортечні мурі, як межа між середмістям і передмістям були знесені, передмістя злились з містом і стали звичайними вулицями Заболотівською, Тисменицькою, Лисецькою і Галицькою.

Цей майже двохсотрічний період існування передмість має свою цікаву історію. Тут проживала основна маса станіславського люду — плебеї, дрібні ремісники, купці, приміські селяни-кріпаки. Вони володіли клаптиками землі, переважно городами. В основі своїй це напівземлеробські, напівремісничі квартали. Будинки, розкидані на городах, між нивами, полями, сіножатями, — здебільшого дерев'яні халупи з верандами. Стояла тут і садиба юриків, шляхти і монахів католицького ордену тринітарів, які не підлягали міській юрисдикції, зате посідали 62 фільварки і мали прикріплених до них підданих приміських селян. Тоді можна було спостерігати, як в хатах-майстернях трудилися ремісники-партачі, а на панських нивах, полях, сіножатях працювали від зорі до зорі закріплені селяни. По тисменицькому, галицькому трактатах ішли каравани купців, переважно вірмен, що з Галицької і Тисменицької брами виїжджали на захід чи південь, або поверталися з різним крамом з далеких країн.

На передмістях були фільварки, магазини, кладовища, цегельні, млини. У кількох дерев'яних будиночках містилися притулки для бідних, від чого одна з вулиць Тисменицького передмістя пізніше називалася Каліцькою. Сюди приходила з цікавості дочка Йосифа Потоцького Зося, тому пізніше одну з вулиць назвали Зосиною волею. Деякі історики приписували цій панянці заслуги перед нещасними людьми.

Цікаво, що в документах згадується й „московський лазарет“ — лікарня, яка діяла під час перебування російських військ (1707, 1733, 1739, 1768 рр.)

Сьогоднішні вулиці гетьмана Мазепи і Шевченка лежали на Лисецькому передмісті. В 1798 році воно згадується в актах

як „цїсарська дорога, яка ішла від Станіслава до Лисця“. З правої сторони дороги (там, де міське озеро), за даними джерел, з 1798 року був „став, який ніколи не спускався, лише використовувався як сажалка... для близькості міста на випадок гасіння вогню“.

Ліворуч від дороги, де тепер вулиця Шевченка, лежало поле, (а на тому полі „є огорожена липова вулиця“), з якого „скошене солодке сіно одного моргу складало 12 сажнів“. Далі тягнулися урочища Звіринецька діброва і Вільховий гай.

Передмістя були людними, жили тут різні категорії населення: середньозаможні господарі, бідні комірники. Так, на підзамчі в 1770 році мешкав боднар Ян Ословський. За даними 1732 року, на передмістях налічувалося 63 родини господарів, 10 родин комірників, а на підзамчі — 59 господарів і 25 комірників. Решта приміських селян працювали на 62 панських фільварках. Були вони невеликі і підданих мали небагато, але шляхта надмірно експлуатувала їх у гонитві за дедалі більшими прибутками.

У 1793 році на Тисменицькому, Галицькому передмістях проживало 623 родини, або 6210 чоловік, тобто основна маса всього населення міста⁴⁸.

Передміщани, згідно локаційного привілею, отримали право на будівництво броварні, солодовні і винарні, з яких зобов'язані були платити дідичу податок. Проте самі вони мушили купувати мед і вино у міщан.

На передміщан посипався град різних повинностей на користь правителів міста. Але, незважаючи на важкий соціальний гніт, населення робило свій вагомий внесок у дальший розвиток ремесла і торгівлі у місті.

ПОСЕЛЕНЦІ ІЗ СОНЯЧНОЇ ВІРМЕНІЇ

Вірмени „нібито ваблені напором раптового і бурхливого потоку з рідної землі перенесені тією ж бурєю на Русь“ — Україну.

Бартоломей Зіморевич. XVII ст.

Історія вірменських поселенців на Україні сягає давніх часів. Ще в період Київської Русі (IX-XI ст.) і феодальної роздробленості (XII-XIII ст.) після здобуття турками-сельджуками столиці Вірменії Ані, частина вірмен переселилась у Крим, а деякі — в Київ. Згодом поселенці прибули у Львів, Кам'янець-Подільський. Мемуарист XVII століття Б. Зіморевич писав: що вони „нібито ваблені напором раптового і бурхливого потоку з рідної землі перенесені тією ж бурєю на Русь“⁴⁹.

Вірменські поселенці радо осідали на руських землях, оскільки ця територія була багата на хліб, худобу та інші сільськогосподарські продукти, до того ж лежала на вигідних і важливих торговельних шляхах, які єднали схід із заходом, північ з півднем. Населені пункти, де з'являлися вірмени, були вигідними місцями розвитку торгівлі і промислів. Місцеве українське населення, пригноблене панівними класами шляхетської Речі Посполитої, гостинно зустрічало вірменських поселенців, швидко з ними вживалося.

Тісні взаємозв'язки між українським населенням і вірменськими поселенцями міцніли й розвивалися у всіх напрямках.

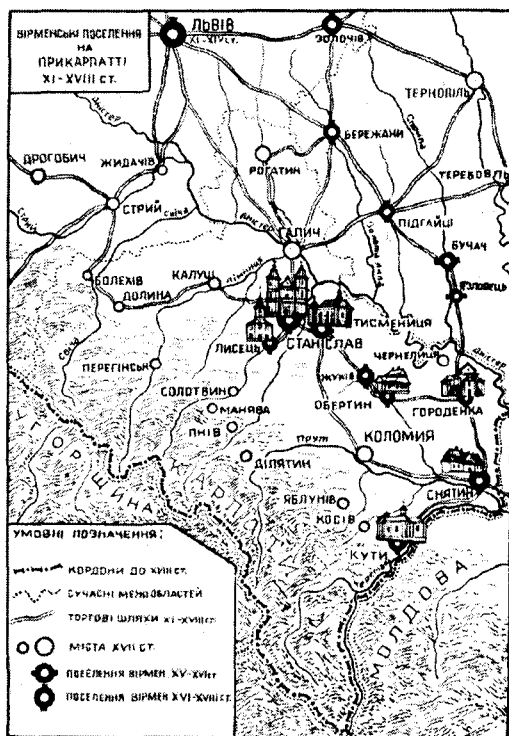
Очевидно, приплив вірмен на українські землі йшов кількома потоками. Причому, якщо в першому потоці вірмени заселяли північно-східну частину України, то другий потік зупинився на Прикарпатті. Сюди заходили вірменські поселенці переважно з Молдавії.

Якщо внаслідок першої хвилі вірмени селилися головню в літописних містах — Києві, Львові, Володимирі, Луцьку, Кам'яниці — основних центрах тогочасної торгівлі і ремесла, то починаючи з XVI століття, територія їх поселення розширюється і переважно охоплює південно-західні українські землі. В основному, вірменська колонізація на Україні зосереджувалася на Поділлі і в Західній Україні⁵⁰.

Необхідно відзначити, що як в XVI — на початку XVII ст., так і в наступний період — XVII-XVIII ст. вірмени осідали в приватних містах західноукраїнських земель. Місцеві магнати, переважно Потоцькі, які володіли великою кількістю міст і сіл, намагалися за рахунок вірменських поселенців врятувати від упадку, економічної кризи старі міста і піднести до рівня більших міст нові, як, наприклад, Станіславів, що виникали з середини XVII ст.

Помітно, що в XVII-XVIII ст. вірменська колонізація переважно захоплює територію Прикарпаття. Так, наприклад, із 10 нових поселень 6 припадає на цей край — Снятин, Підгайці, Станіславів, Бучач, Кути, Обертин і лише 4 виникло в інших містах Західної України — Жовкві, Ярославі, Золочеві і Бережанах⁵¹.

Незабаром після зас-

Вірменські поселення на Прикарпатті. XI-XVIII ст. Схема.

нування Станіслава тут поселилися вірменські колоністи з Молдавії й Угорщини. Їх запросили сюди магнати Потоцькі з метою економічного піднесення міста. Вірменські поселенці отримали привілей, за яким звільнялися на 20 років від всяких податків, що сприяло торгівлі, промислам⁵².

Згідно наданого привілею магнатом Андрієм Потоцьким від 23. 05. 1665 р., станіславівським вірменам виділено окремий фільварок з полями, дано млин в Угринові. Крім цього, для поселенців надавалася частина міської території на схід від центру, де вони в основному й поселилися і спочатку побудували свою дерев'яну церкву.

Рік за роком до нового поселення прибували нові групи вірмен, число їх зростало. Після наступу турків і здобуття ними Кам'янця-Подільського в 1672 р. до Станіслава прибула велика група кам'янецьких вірменських біженців. Колонія виросла кількісно й стала економічно сильною, посівши друге місце після львівської.

Багаті вірменські сім'ї Аміровичів, Богдановичів, Теодоровичів та інші, які прибули сюди з Кам'янця, придбали в Станіславі будинки, фільварки, зайняли чільне місце в промислах, і незабаром вірменські вельможі перетворилися у найбільш заможний прошарок міського населення. Якщо вони збагатились і зблизились з іншими подібними патриціями-католиками, то друга верства більш незаможного складу зав'язала тісні контакти з місцевим українським населенням.

Як ніде інше, станіславські вірменські колоністи незабаром після свого поселення почали відігравати важливу роль в економічному і політичному житті міста, стали настільки впливовими, що власник маєтку Андрій Потоцький 14 січня 1677 року надає новий привілей на окреме вірменське самоврядування. В місті виник окремий вірменський магістрат, який здійснював свої урядові функції як в адміністрації, так і в судочинстві до 1773 року⁵³.

Поселившись в українських містах, в тому числі і в Станіславі, вірмени склали окрему групу населення, творили

окрему народність. В офіційних, як вірменських, так і польських тогочасних документах, судових актах того чи іншого вірменського міщанина-купця чи ремісника офіційно називали членом „вірменської нації“. Звичайно, тоді це слово означало окрему народність. Так іменували тоді не тільки вірмен, але й поляків („польська нація“), українців („руська нація“). Таке визначення мотивувалося тим, що народності, зокрема, вірмени, мали своє окреме віросповідання, мову, побут. Отже, визначення „вірменська нація“ давало змогу відрізнити вірмен-поселенців від інших народностей, які заселяли міста і містечка в добу феодалізму⁵⁴.

Навіть мемуаристи та польські історики не могли приховати руського характеру львівських вірмен. Так, наприклад, польський історик і мемуарист XVII ст. Бартоломей Зіморочич образно писав, що вірмени „ніби ваблені напором раптового і бурхливого потоку, з рідної землі перенесені тієї ж бурею на Русь“⁵⁵, тобто в українські міста. Інший польський дослідник В. Лозинський, так визначав львівську вірменську колонію: „вірмени — то Схід під Львівським небом. Їх колонія, стиснута біля катедри, то шматок Азії, кинутий на Руську землю“⁵⁶.

Питання кількості вірменського поселення на Україні в період феодалізму є для дослідників дуже важким. Це можна пояснити недостатністю систематизованих статистичних даних, які тоді не велися. Одинокими джерелами для вивчення чисельності населення, в тому числі вірменських поселенців, служать всякого роду податкові реєстри, а також реєстри розорень, королівські люстрації, інвентарні описи тощо.

Турецька навала в 70-х роках XVII ст. негативно позначилася на чисельності подільських вірмен. Внаслідок утисків турецьких яничарів, що захопили Поділля, більша частина вірмен покинула свої поселення і перенеслася переважно на Західну Україну або відходила в інші місця. Так, 27 серпня 1672 р., після остаточного захоплення Кам'янця турками, 121 вірменська родина перейшла в Македонію, інші сім'ї відійшли

до Львова, Станіславова, Тисмениці, а ще інші розбрелися по різних вірменських поселеннях західноукраїнських земель, збільшивши кількісно ці колонії⁵⁷.

В кінці XVII ст. спостерігалось помітне збільшення вірменського населення в прикарпатських поселеннях: в Станіславові — 500 чоловік, Снятині — 300, Тисмениці — 250, Обертині — 150, Городенці — 215 чол.

Якщо на Поділлі і північно-східних територіях України у XVIII ст., зокрема, в останній його чверті, зменшилася кількість вірмен в їх поселеннях, то на Покутті вона збільшилася. Ось наочні приклади. В 1704 р. в Станіславі було 460 вірмен, стільки ж збереглося і станом на 1784 р. На запитання директора Угорської губернії від 2 листопада 1772 р. „Скільки вірменських будинків є в Станіславові“, поселенці відповіли, що всього налічується 69: з них — 38 господарських, 12 вдів і сиріт, 19 — „пустих, де замешкували вже євреї“⁵⁸. В загальному у будинках проживало біля 500 вірмен. Тому С. Баронч переконував, що в Станіславові число вірмен ніколи не перевищувало 500 чоловік⁵⁹. Навіть у 1820 р. існувало 70 вірменських будинків. Особливо зменшувалося вірменське населення внаслідок частих епідемій, які вирували на Україні в XVI-XVII ст.

Яскравою ілюстрацією жахливих наслідків епідемії може послужити 1770 р. Епідемія охопила великі території України. Для прикладу візьмемо лише кілька міст. Так, в Станіславові 1769 р., як в центрі міста, так і в передмістях, проживало 414 сімей, а в 1770 р., після епідемії, залишилося всього 251. Як видно з інвентаря Станіславова, „померло від мору“ українського, польського і єврейського населення 1133 чоловіки. Самих вірмен загинуло 56 чоловік — 10 господарів, 18 жінок, 12 синів і 16 дочок⁶⁰. В Городенці до епідемії 1770 р. було 100 вірменських будинків, а після епідемії залишилося 40⁶¹.

У середовищі вірменської громади Станіславова поступово виділялися своїм багатством, впливовим становищем різні заможні верстви поселенців: багаті купці і ремісники, вище

духовенство. Ця олігархічна група в офіційних документах іменувалася „благородними“, „славними“, „славетними“, „сеньйорами“, „панамі“. Вони склали, як і серед католиків, патріцианську верхівку вірмен, що кількістю свого багатства прирівнювалася до найвищих польсько-католицьких сановників, магнатів, шляхти. Причому ці багаті роди єднали торговельні, ремісничі, й сімейні зв'язки: Аміровичі, Салтани, Лукашевичі, Михайловичі, Криштофовичі, Антоновичі, Теодоровичі та інші в Станіславі.

Значним багатством відзначалися станіславівські вірмени. В 1786 р. після смерті однієї вірменки її майно було отаксовано на загальну суму 14180 злотих⁶². У трьох братів Ганкевичів зі Станіслава 6 серпня 1739 р. вояки забрали 405 штук великої рогатої худоби — 165 волів по 180 зл. кожний, 240 корів по 64 зл. кожна й інше майно на загальну суму 500000 злотих⁶³.

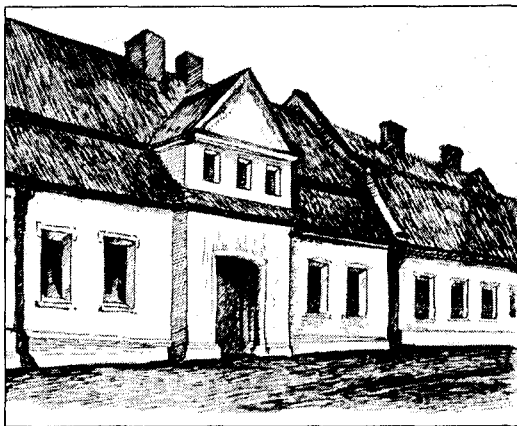
Соціальне становище челядників у багатій вірменській ремісничій верхівці було важким. Вони переносили нестерпний соціальний гніт з боку своїх майстрів, часто за важкі роботи не платили, грубо поводитися з ними, не забезпечували поживою, одягом, порушували договірні умови. Ось наочні приклади, які зустрічаємо в документах. Так, в 1787 році у лисецького майстра — шевця Захари Хариби служив челядник, якому майстер за 17 тижнів служби не оплатив грошей, внаслідок чого потерпілий оскаржив його перед судом і вимагав оплатити. Інший ремісничий челядник — Криштоф із Станіслава — скаржився на свого майстра Домініка Короча, який не хотів йому дати грошей на взуття. „Рік буде тепер, — говорив потерпілий перед станіславським вірменським судом 15 грудня 1772 р., — як перед Пилипівкою я, будучи у майстра, залишився без взуття. Я просив його (майстра), щоб дав мені 2 флорени, відповів, що нема“. А коли майстер не дав йому грошей, то бідний челядник змушений був таємно брати ремісничий матеріал і продавати⁶⁴.

Окрему велику категорію дуже убогого населення майже у всіх вірменських поселеннях складали наймити і слуги, яких в документах іменували „парубками“. В 1764 р. в судових книгах згадується у станіславського міщанина-вірменина Якова Антоневича „слуга-вірмен, який служив за парубка“. Цей купець „тримав його при собі до своїх послуг“. Їхав з ним у турецький край і у Львові він йому служив, за що отримав плату 3 червоних злотих⁶⁵.

Соціально-економічне становище парубків, як правило, було важким. Вони виконували важкі фізичні роботи по господарству і під час виїзду купця. Деколи їх піддавали покаранню, били, знущалися, віддавали до суду. Це можна побачити на таких прикладах. В 1764 р. багатий станіславський вірменин — купець Вартан Богданович прийняв на службу парубка Андрія з Терновиці. Спочатку заплатив йому „взимі“ за службу 4 зл., а потім ще дав 8 зл. Скориставшись відсутністю купця, що виїхав у Молдавію, слугу-парубка намовив до себе на півторарічну службу інший вірменин-купець Яків Антоневич. Повернувшись з подорожі, господар запротестував і за допомогою жовнірів „силою повернув слугу“. Справа опинилася в суді, який прийняв рішення покарати за „всю цю колотнечу“ парубка і засудив його до 50 ударів (дати 50 пляс), наказавши повернутися до свого першого господаря. Однак, суд не врахував тих обставин, що парубок був намовлений іншим вірменином в час відсутності свого господаря, бо хотів дещо більше заробити, і всю цю вину переклав на убогого, беззахисного слугу, захищаючи багатого вірменина⁶⁶.

Перш за все цікаво, в яких саме кварталах жили вірмени. При цьому треба зауважити, що заселення міських кварталів відбувалося не одночасно, а вони змінювалися в міру збільшення населення. Станіславським вірменам територія для поселення була виділена згідно наданого їм первісного привілею від 23 травня 1685 р. Тоді їм було визначено територію для заселення на схід від центру, де вони будували свої будинки, церкву, магістрат. Оскільки ця вулиця була вистелена камінням, її

називали „брукова-ною“. Вона прилягла до Тисменицької брами, з одного боку, і гостинця в напрямі до Лисця, з іншого⁶⁷. Саме в цьому центральному кварталі проходила вся історія вірменської громади. Деякі багаті вірмени отримували місця для будівництва свого господарства в центрі міста. Так, наприклад,

*Житловий будинок вірмен у Станіславіві.
XVIII ст.*

станіславівський купець Валеріян Рошко Богданович, згідно привілею власниці маєтку Катерини Косаківської, отримав право в 1780 р. побудувати кам'яницю №6 поблизу вірменського костюлу зі стайнями, возовнею, кухнею на 400 зл. Згідно інвентаря, мав платити чинш з площі і господарства.

Як видно з багатьох судових протоколів, станіславівські вірмени мали право продавати свої будинки і власні ґрунти як на вулиці Брукованій, так і в інших місцях. Крім того, з початку виникнення колоній, вірмени отримали свої сіножаті, поля за містом. За даними Йосифінської метрики, вірмени, які проживали по вул. Брукованій, посідали городи, а деякі — сади, луки на багні⁶⁸. Зокрема, це були Каетан Теодорович, Григорій Крегунович, Амірова вдова, Яків Аксентович, Каетан Лазар Богданович, Анатолій Гаува, Теодор Торосович, Дсадат Лазар Богданович, Михайло Рошко Богданович, Ян Богданович та інші⁶⁹.

Деякі багатші вірмени проживали в центрі міста і на вулиці, званій Липовою. В 1782 р. вперше в документах згадується Вірменська вулиця, тобто основний квартал поселенців, де протягом XVII-XVIII ст. пульсувало життя⁷⁰.

Кожний, хто торкався історії дослідження вірменських поселень на Україні в добу феодалізму, не міг не звернути увагу, що важливою галуззю діяльності поселенців була торгівля.

Важливу роль у розвитку торгівлі вірменських поселенців відіграло вигідне географічне положення. В першу чергу, вірменські поселення були розташовані на вигідних торговельних шляхах, які з'єднували найважливіші міста як України, так і Сходу, Заходу, Півдня та Півночі.

Широку торгівлю вірменські поселенці Станіславова вели на півдні — з Молдавією, Угорщиною, Австрією, Трансильванією. Давні торговельні традиції існували між молдавськими та західноукраїнськими містами, де проживали вірмени, зокрема, Львовом — головним центром обміну товарів. В XIV-XV ст. в ряді документів йдеться про торговельні зв'язки українських і молдавських вірмен.

Починаючи з кінця XVII-го і протягом XVIII-го ст., нарівні з реалізацією товарів широкого вжитку — тканин, шкір, прянощів, металів, великого розмаху набирає закупівля станіславівськими вірменськими купцями великої рогатої худоби, коней, свиней, яких вони частково збували у своїх поселеннях-містах, на сусідніх ринках, але переважно більшість виганяли на Захід — в Сілезію, Німеччину. Так, торгівля стала основним заняттям станіславівських, снятинських, лисецьких, тисменицьких, городенківських купців-вірмен⁷¹.

Другим поширеним товаром прикарпатських вірмен була риба, яку вони перевозили на Балкани. Такі вірменські купці їхали на Дунай і там заготовляли рибу, переважно — білугу. Звідти її привозили і частково продавали в містах, де проживали, іншу частину вивозили на продаж у Львів, а далі за кордон, і то великою кількістю. Так, в 1762 р. станіславівський вірменин купець Богдан Антонович „спродував з Дунаю рибу — білугу і торгував“. Спочатку, при привозі, він платив мито на території Молдавії, потім на кордоні — полякам, а, привізши, продавав і решту „далі за кордон вивозить“⁷². В 70-х роках станіславівські вірмени „займалися торгівлею“ ри-

бою: їхали до міста Кілії біля Дунаю, яке тоді було під владою Туреччини, купували білугу і „вивозили возами на продаж“⁷³.

Багата на пасовища Молдавія сприяла тому, що тут прикарпатські вірмени не лише закуповували худобу. Як свідчать документи, окремі групи вірменських купців у XVIII ст. утворили спеці-

Вірменська торгівля на прикарпатських ярмарках XVIII ст.

Художник Мирослав Гаталевич.

альні господарства-фільварки, в яких вирощували волів, корів, коней і свиней на продаж. В 50-70-х роках XVIII ст. станіславівські вірмени-купці брати Валетян і Каїтан Богдановичі посідали „власні фільварки, в яких плодилися і випасалися“ стада, а згодом продавалися іншим купцям, що прибували сюди на закупівлю худоби. Так, наприклад, у вересні 1779 р. станіславівські купці Теодор і Давид Богдановичі „згідно купецького звичаю“ вибракували собі у фільварку Богдановичів у Молдавії 110 штук коней і кляч і погнали „на продаж“⁷⁴.

З іншого документа довідуємося, що станіславівський вірменин-купець Криштоф Богданович ще за свого життя „уступив стада своїм“ синам Михайлу і Валеріану Богдановичам на фільварку, званому Белесис. Сини „спільно“ вели цей фільварок і, як записано в документі 1787 р., „досі утримують“⁷⁵.

У XVIII ст. обмін товарами між вірменськими купцями Західної України і Угорщини ще більше розвинувся і особливо — після загарбання Галичини Австрією. В 1770 р. вірмени зі Станіслава, Тисмениці, Снятина, Лисця групами їхали в

Угорщину, а звідти через гірське село Лостову поверталися у свої поселення⁷⁶. В 70-х роках в станіславівських вірменських актах часто йдеться про торгівлю поселенців в „Угорському краї“. Наприклад, про вірменина Криштофа Стефановича сказано в одному урядовому протоколі, що він протягом 26 років вів торгівлю у „різних іноземних краях“⁷⁷.

У Станіславівських вірменських актових книгах на період кінця XVII-XVIII ст. знаходимо надзвичайно багато історичних звісток про торгівельні зв'язки місцевих купців-вірменів з іншими вірменськими поселеннями як на Україні, так і в Польщі, Вірменії, Молдавії, Росії, Туреччині. Здається, не було такого вірменського поселення на західноукраїнських землях, з яким би поселенці-купці не підтримували торгівельних стосунків. З такими поселеннями, як Тисмениця, Лисець, Кути, Городенка, Підгайці, Львів, Броди станіславівські вірмени мали великі торгівельні відносини, з іншими — менші (Студениця, Золочів, Хотин). Широка торгівля станіславівських вірменських купців волами, кінями, рибою у XVIII ст. значно активізувала їх зв'язки з багатьма містами Молдавії, Бесарабії, Угорщини, де вони заготовляли худобу, рибу, і ринками збуту в польських містечках Освенцімі, Казиміжі, Кракові, Сілезії тощо. Вдалося виявити більше ста міст і містечок України, Молдавії і Польщі, з якими торгували станіславівські вірмени, причому переважно зі своїми співвітчизниками.

З метою більшої ефективності в торгових операціях окремі вірменські купецькі роди об'єднувалися в спілки. Це простежуємо на Прикарпатті, переважно в поселеннях тих міст, де проводилася торгівля худобою⁷⁸.

Ближче про характер, організацію та мету цих спілок довідуємося з історії станіславівських вірменських купців 70-х років XVIII ст. Вірменський магістрат м. Станіслава на вимогу Галицького губернаторства від 21 жовтня 1776 р. дав характеристику місцевим торговцям-вірменам. З неї довідуємося, що в Станіславі тоді проживало 22 купецькі багаті родини: 8 — з роду Богдановичів, 3 — з Тарасовичів, 3 — з

Антоновичів; решту складали купці: Крехонович, Гайвазович, Янович, Котлубей, Аксентович, Анарович. Усі вони не мали в місті жодної торгівлі, а лише закупували товар у Молдавії, Угорщині і на Дунаї⁷⁹.

Одна група цих купців торгувала одноосібно. Інші ж, переважно рідні брати, зав'язували між собою торговельні спілки з метою закупівлі і збуту худоби і відповідно ділилися доходом. Так, Богдан і Ян з роду Степана Богдановича, „рідні брати“, тримали між собою спілку 12 років (1764-1776) в торгівлі молдавськими волами і вірменським товаром. Відповідно до угоди, вони кожного року розраховувалися прибутками і поновлювали або складали нові договори. Поселенці Михайло і Валерій з роду Христофора Богдановича також „рідні брати“, — теж мали між собою „спілку“ молдавськими волами, а часом валанськими вепрами. Так вони торгували кільканадцять років. В кінці кожного року брати „обраховувалися“, або „квітувалися“ своїми доходами, а коли спілка подобалася їм, знову укладали угоду. В самому Станіславові „нічим не торгували“, тільки в Молдавії вигодовану худобу у фільварках — коней, волів виводили „на кордон“, платили до угорської казни мито і через „кордон Польщі“ транспортували худобу в Сілезію⁸⁰.

До середньозаможної групи вірменського населення належали „шафажі“ — спеціальна категорія, яка була на службі у багатих вірменських купців і відігравала важливу роль в торговельних транзитних операціях. Шафажі складали з багатими купцями письмові угоди і за відповідну плату виконували свої обов'язки. Під час транспортування і реалізації товарів шафажі від імені власника-купця керували караванами, сплачували мито в дорозі, закупували або продавали товари.

В актових вірменських судових книгах часто йдеться про шафажів. Так, наприклад, станіславівський купець Андрій Богданович „винаймив“ в 1762 р. шафажа за 4 злотих, який має „йти з белугою“ на продаж до Ярослава і Репчиць. Йому було доручено продати там 21 камінь белуги по 12 ок, за яку він отримав 1450 тинфів. Ця белуга заготовлялася в Самборі⁸¹.

Також станіславівські вірменські купці їхали на Свидницькі і Ленчинські західні ярмарки, де великими партіями продавали худобу — волів, коней, званих „берлінками“ та „махтеборками“.

Після загарбання Галичини Австрією станіславівські вірмени їхали у Відень на віденські ярмарки на свято св. Юра, де закупували сукно, текстильні і галантерейні вироби.

Вірменський купець в дорозі з своїм крамом. Картина XVIII ст.

Вірменський купець, що переїжджав зі своїми товарами, змушений був на своєму шляху переборювати різні митні перепони. Виходячи з цього, купці, щоб уникнути всіляких мит, деколи хитрували. Так, в 1765 р. станіславівські купці Ісаак Богданович і Яків Антоневиц „в одній компанії“ привезли до Львова з-над Дунаю рибу на продаж двома возами та саньми і мали продавати її біля Галицької брами. А оскільки у Львові був звичай, що митники брали оплату від воза, незважаючи, скільки там було краму (бо були великі міські податки), то купці перед в'їздом до міста з 3 або 4 возів перекладали свій товар на один віз, хоч там було 300-400 каменів риби. Від такого воза брався міський податок 200 зл., крім королівського мита і „загальних речей“. Тому вищевказані станіславівські купці-вірмени „умовилися“ і перед містом, за міською брамою, ранком з двох возів перенесли товар на одні сани, виділивши товар кожного окремо „на слово купецьке“, та непомітно для збирачів мита, а також, щоб не „довідалися міщани“, в'їхали до Львова і продавали тут свою рибу⁸².

Історичних звісток про внутрішню торгівлю вірмен в інших українських містах, крім Львова, Кам'янка-Подільського та Язлівця, знаходимо дуже мало. Так сталося, що або з браку

вірменських актових книг чи з інших якихось причин, даних про вірмен-крамарів зустрічаємо незначну кількість.

Візьмемо за приклад станіславівську вірменську колонію — одну з найбільших на Прикарпатті в кінці XVII-XVIII ст. Тут вірменські крамарі мали свої крамниці і крамнички, як в центрі міста, у вірменському кварталі, так і на передмісті. Багатші вірмени в міському ринку мали кілька багатих крамниць, де їх челядники торгували привізним товаром та виробами місцевих ремісників⁸³.

Менш заможні торгові будки вели торгівлю дрібними товарами. Основними товарами були сукно, шкіра, переважно сап'ян, перські пояси, шовкові тканини, галантерейні вироби, привізна з-над Дунаю риба белуга, звана дунайською (з Криму — кримською)⁸⁴, кожухи, хутра. Найбільше торгували м'ясом, яке вірменські крамарі заготовляли в околицях міста і на Покутті. В актах згадується факт, що в 60-70-х роках вірменські крамарі „продавали під ратушею“ різне начиння.

Починаючи з середини XVIII ст. в Станіславі занепадала всяка торгівля, за винятком невеличких крамничок, в яких поселенці торгували господарськими товарами. На запитання Угорської губернії 2 листопада 1773 р. станіславівські вірмени відкрито заявили: „Наша торгівля, вірменської нації, тут не знаходиться, взагалі по чужих краях“.

Нарівні з торгівлею станіславські вірмени у своїх поселеннях займалися різними ремеслами. Їхня діяльність у цьому напрямі була активною з самого початку поселення.

Домінуючим і найбільш розвинутим видом ремесла серед вірменських поселенців Станіслава було виробництво сап'яну (назва походить від перського „сахтіян“). Це тонка і м'яка шкіра різних кольорів, яка вироблялася з козячих, рідше з овечих, телячих чи кінських шкір, за допомогою рослинного дублення. Пас'ян уживався для виготовлення взуття, галантерейних виробів⁸⁵.

Крім Львова, Язлівця і Могильова з другої половини XVII ст. на Прикарпатті найбільш помітно почало розвиватися сап'-

янове виробництво вірмен, зокрема, на Покутті — в Станіславові, Лисці, Тисмениці, Снятині, Городенці і Кутах.

Другим містом Прикарпаття, в якому процвітало сап'янове виробництво, був Станіславів. Починаючи з 70-х років XVII ст., тут виділилася велика група ремісників-сап'яників, які посідали багато табахарень. Вони виробляли великими партіями, званими бунтами, сап'ян жовтого і червоного кольорів. Станіславівські вірменські ремісники-сап'яники підтримували тісні виробничі зв'язки з ремісниками цього ж профілю із сусіднього містечка Лисця, що було розташоване неподалік Станіславова, де також було чимало вірменських табахарень. Вірменські сап'яники цих міст діяли в тісній співпраці і навіть організували ще в 70-х роках XVII ст. спільний цех, який спочатку був у Станіславові, а в кінці XVIII ст., із занепадом тут всякого ремесла, перенісся до Лисця, де продовжував існувати до середини XIX ст. В судових станіславівських вірменських актах кінця XVII-XVIII ст. зустрічаємо багато даних про розвиток сап'янового виробництва, його продукцію, реалізацію як в Станіславові, так і в Лисці⁸⁶.

Основний процес виробництва сап'яну проходив у спеціаль-

них майстернях-гарбарнях, або, як їх називали, табахарнях. В інвентарі містечка Лисця за 1843 р. сказано, що тут працювали „гарбарні-табахарні“.

Сап'янові табахарні були цеховими й приватними. Там, де існували сап'янові цехи — у Львові, Станіславові, Снятині, Язлівці — було по кілька табахарень, в яких працювали ремісники різних категорій: цехмайстри, майстри, челядники, учні.

*Вірменський ремісник-сап'яник за роботою в табахарні.
Художник Мирослав Гаталевич.*

В деяких поселеннях вірменські купці домовлялися з окремими табахарнями на виготовлення певної кількості сап'яну. Вони склали договори, згідно яких табахарник зобов'язаний був до визначеного часу виготовити домовлену кількість сап'янових шкір і доставити їх на торг. Так, в 1761 р. станіславівський купець Григорій Вартанович уклав угоди з лисецьким табахарником Вартаном Богдановичем, який мав „виправити“ і віддати купцеві готову шкіру перед святом Петра руського. Але табахарник не виконав замовлення, купець заскаржив його перед судом за несвоєчасне виконання договору. Вдруге було домовлено, що „товар буде готовий на ходорівський ярмарок“, а пізніше перенесено термін на свято Руської Богородиці за сплату 17 тинфів. На суді табахарник виправдовувався, „що не має своєї табахарні, і як буде вільна інша до роботи табахарня, то зробить згідно визначеного часу. І виконав свої зобов'язання, але з браку воза не вивіз цей товар на торг“. Тоді купець був змушений найняти віз і вивезти товар, а у замовника вимагав відшкодування⁸⁷. З цього факту видно, що табахарник Вартан Богданович був бідним ремісником, знав своє ремесло, але не посідав своєї табахарні і не мав воза.

Своєрідним і унікальним видом ремесла в історії ремісничої діяльності станіславівських вірмен було виготовлення перських поясів. Спочатку їх виготовляли у Персії, від чого вони отримали свою назву, а потім їх продукували в Туреччині. Звідти вперше вірменські купці спроваджували їх на Україну. Цей розкішний товар знаходив значний попит і цінувався дуже високо.

В кінці XVII-XVIII ст. почалося виробництво перших поясів у Польщі. В історичній і мистецькій літературі відомо про такі фабрики, звані „пояснярнями“ або „персиярнями“, заложені в Слущку 1750 р. та в інших місцях Польщі. В кінці XIX ст. дослідники заговорили про виробництво шовкових поясів на Україні. Вперше такий шовковий пояс був виявлений в кінці XIX ст., на ньому стояв напис: „Ян Марконович року 1701“⁸⁸.

В 1894 р. на засіданні історії мистецтва у Кракові відомий польський дослідник Ф. Бостель повідомив про архівну знахідку, а саме: існування „невідомої досі фабрики перських поясів у Станіславові“⁸⁹. Своє повідомлення автор підтвердив виявленим документом у львівських гродських книгах, де під 1755 р. був реєстр речей, списаний після смерті Варшавського каштеляна Павла Беное. В реєстрі згадувався пояс „мендловий — половина з срібла, кармазиновий, половина шафілевий, із золотом, робота персіярів станіславських“. Посилаючись на цей факт, Ф. Бостель висловився, що це „одинокий досі слід існування фабрики перських поясів і ніде інше немає жодної згадки про неї“.

Але Ф. Бостель помилився, коли вважав, що постала ця фабрика в „половині XVIII ст. і організована власником маєтку великим коронним гетьманом Йосифом Потоцьким⁹⁰. Далі він говорить, що про станіславську персіярню дізнаємося з „ближчих дослідів“, які „принесуть кращі відомості“ як про одну з перших в Польщі, можливо, раніше від Слущкої або Гроднівської.

На жаль, так не сталося, ніхто з дослідників досі на це не звертав увагу. Проте виявлені нами документи в судових вірменських актах Станіслава за 60-80 рр. XVIII ст. кидають більше світла на існування і характер виробництва перських поясів в Станіславові⁹¹. Так, при описі майна померлого станіславівського вірмена Вартана Кірковича в 1766 році серед речей згадується „перський пояс, гафтований, турецької роботи“ і „пояс перський станіславівської роботи“⁹². Тут виразно зазначені перські пояси, виготовлені в Туреччині, та місцеві перські пояси, виготовлені в Станіславові. Хто виробляв ці пояси? На це питання знаходимо достовірні дані. В 1765 р. якась вірменка Маріанна з сином Яковом Августиновичем скаржить на другого сина — Криштофа Августиновича — за якусь образу. При цьому вона на суді зазначила, що віддала свого сина в науку до „ремесла виробів перських поясів“, до майстра Авраама Персиама. Однак син „не дотер-

мінував часу“, тобто не закінчив термін навчання, і через півроку „прийшов до родичів босий і голий“, а коли б завершив, то майстер мусів би його одягнути. Мати — вірменка за допомогою подарунків через коменданта міста упросила майстра за 100 флоренів поновити сина в ремеслі. А далі вона стягнула з Бережан другого сина, Якова, і навчила його того ремесла. Мати з синами „спорядила знаряддя“ і спільно виробляли перські пояси і навіть доробилися „гарного гроша“, тобто мали добрі заробітки⁹³.

Якщо справа розглядалася в 1765 р., то з тих пір, коли вчилися сини Маріанни, минуло чимало часу. А коли вже працював згаданий майстер Авраам Персиам, то видно, що реміснича майстерня по виробництву перських поясів існувала вже в 40-50-х роках XVIII ст. Правдоподібно такі персіярні беруть свої початки в Станіславові з кінця XVII-го або початку XVIII-го ст.

З іншого документу довідуємося про другу персіярню, а саме про організацію цього ремесла, сировину, характер виробництва поясів, умови навчання учнів і т. д. В 1766 р. у Станіславові був майстер по виготовленню перських поясів Андрій Заславський. Він склав „контракт“, за яким прийняв до науки вірменина Яна Міцкевича, внука Куцула доктора. За умовою, учень приймався на 4 роки до цеху і мав виробляти пояси, т. зв. „макати“, які тільки практикувалися в роботі, причому не лише з самого шовку, але й із срібла та золота, що мали виправлятися „належно і досконало“, словом, майстерно⁹⁴.

За угодою, майстер „обіцяв“ протягом 4 років одягати учня, щоб він „не був голий та босий“ і мав „куток“ на проживання. Після закінчення навчання майстер мав дати пару суконок за 6 зл., шапку за 6 зл., пояс за 5 зл., жовті черевики, штани і „лист вільний“ за „вітермінування“. Учень не повинен був іти „на сваволю“, мав ретельно працювати, бути слухняним у всьому майстрові. Якщо б раніше навчався ремесла, до визначеного строку, то не міг переходити до іншого майстра, за підмовою або за підвищення плати. При-

чому майстер не мав права віддаляти учня достроково під загрозою чотирьох покарань і 10 червоних злотих на костьол. Така угода складалася письмово і підписувалася, а коли майстер не вмів підписувати, то ставив хрест, а умова вносилася в судові акти⁹⁵.

Наведена угода ясно говорить, що в таких майстернях вироблялися різні пояси — не лише з шовку, але й зі срібла та золота. Майстер приймав учня згідно письмової угоди, за якою як вчитель, так і учень мали свої суворі зобов'язання.

В середині XVIII ст. в Станіславові був ремісник-вірменин Ованес, що робив пояси, будучи на службі у вірменського ксьондза. Становище його було залежним, коли він, щоб отримати право поїхати до Львова або Жовкви, дав ксьондзу 2 пояси⁹⁶.

Вірменські поселенці займалися також шевством. Так, в 1766 р. станіславівський купець Григорій Варганович склав угоду з майстром шевського цеху Богданом Тодоровичем і замовляв у нього „найчастіше під час пильних ярмарків“ різного взуття на продаж. Оскільки майстер-швець не дотримав угоди, замовник „не захотів даліше з ним спілкуватися“ і через суд домогся повернення авансу 116 злотих⁹⁷.

В станіславівських вірменських судових актах часто згадуються кушніри, які мали свій цех. Згідно цехового статуту учень навчався ремесла, а майстер, коли вступав до цеху, давав братству віск і гроші та замовляв напій.

Сира шкіра заготовлялася лише в Станіславові, але її часто купували на ярмарках у сусідніх містах, на противагу львівським кушнірам, які могли купувати шкіру тільки на ринку, і партіями не більше 100-200 штук. Вірменське кушнірство в Станіславові розвивалося до 70-х років XVIII ст. Вже з 1773 р., як свідчили міські вірмени, кушнірський цех „став бідним“ у зв'язку зі смертю майстрів⁹⁸.

У Станіславові при сап'яновому був організований і затверджений у 1678 р. кушнірський та різницький вірменські цехи. Останній часто згадується у вірменських книгах кінця

XVII-XVIII ст. В кушнірських цехах статuti суворо наказували не перешкоджати майстрам один одному при купівлі товарів. Так, в 1761 р. кушнірський цех попереджав своїх членів на випадок, „коли б на ярмарку, як в місті, так і в посторонніх містах, скуповували різні футра, то щоб з майстрів один одному не псував торгу“, тобто не заважав при закупівлі цього товару.

А коли таке порушення допускалося, то майстрів карали кушнірським судом, який був і в Станіславові. Наприклад, в 1761 р. станіславівський вірменський кушнірський цех розбирав скаргу перед „цеховим“ судом чотирьох членів цеху за те, що вони скуповували товар, якісь козячі шкіри, які давали до виправи, а баранячі шкіри, що були на „бараниці“, передавали спільникам. Винуватці стали перед „сап'яновим судом“ і за таке порушення цехових порядків були покарані штрафом — 10 гривень, 5 з яких вона мали віддати вірменському костьолові, а 5 — до кушнірської цехової скриньки.

В 1671 р. згадується в документах майстер різницького цеху Михайло Стефанович. В цьому Станіславівському цеху обирали свою старшину-цехмайстрів. Так, наприклад, в 1763 р. цехмайстром різницького цеху був Захарія Теодорович. Переобирання відбувалося на початку року. Тоді, „згідно звичаю“, збиралися цехові члени, згідно статуту, карали винних, накладали на них кару. Винний виганявся з цеху, його виписували із реєстру або він каявся, просив пробачення і сплачував грошову кару.

Цікаво, що в цьому цеху брали участь навіть жінки. Вони спільно з чоловіками заготовляли м'ясо. Так, в 1766 р. якась жінка Ядвіга Солінечко мала „спілку“ з цехмайстром різницького цеху Захаріяшом Теодоровичем, спільно з ним „різала худобу“. Ремісники-різники цього цеху на своїх конях їхали на ярмарки, там закуповували худобу. В цеховому різницькому ремеслі протягом всього часу працювали „контарями“, Як видно, „контар“ був знаряддям праці станіславівських різників-вірмен⁹⁹.

Внаслідок захоплення Австрією 1772 р. Галичини були внесені урядові зміни в систему цехів. За виданим австрійською владою в 1779 р. циркуляром під назвою „Генеральний регламент для цехів королівств Галичини і Володимирії“ всі цехові статuti і давні привілеї передавалися губернаторському урядові на уточнення і виправлення¹⁰⁰. Загалом патент спричинився до значного обмеження цехової регламентації, розширив можливість вступу до цехів, дещо обмежив права заготівлі цехової старшини і судівництва, ліквідував виключне право заготівлі сировини та ін. Закріплений за цехами урядовий комісар фактично керував всім життям цеху. Подальші віденські урядові розпорядження спричинилися до ще більшого обмеження цехової монополії, сприяли вільній конкуренції тощо¹⁰¹.

При всебічному підході до вивчення історії вірменських поселень на Україні окремої уваги заслуговує участь прикарпатських вірмен у благородних справах: викуп невольників з бусурманської неволі, участь в дипломатичних місіях Польської держави з іноземними країнами Заходу і Сходу та в боротьбі з турецько-татарською агресією.

Відомо, що деякі вірмени-купці з Тисмениці, Станіславова, Лисця, Снятина поверталися в рідний край не лише із закупленими товарами, але й привозили викуплених бранців. Зокрема, в 1635 р. на міський ринок в Снятині все місто вибігло дивитися на вірменський караван, де сиділи на возах зарослі, замучені колишні невольники, викуплені вірменами в Туреччині. Згадується в актах, що саме один з викуплених із бусурманської неволі ремісників сприяв розвитку в Станіславові виробництва відомих перських поясів. Повернувшись у рідний край, колишні невольники займалися в основному ремісництвом.

За легендою, при наступі турків на Станіславів в 1676 р. найгероїчніше на баштах Станіславівської фортеці поводити себе викуплені вірменами жителі міста. Існували перекази, що кожного року з приїздом вірменських купців з Криму і Туреччини у Станіславів, Тисменицю і Снятин поверталися

викуплені невільники не лише з середовища міщан, але й селян. А ще відомо, що викуплені з турецької неволі українці часто ріднилися з вірменами і займалися торгівлею та ремісництвом. Думаємо, що з часом будуть виявлені й інші звістки про цю благородну, гуманістичну місію вірменських поселенців¹⁰².

В чотирьох поселеннях Прикарпаття — Станіславіві, Снятині, Тисмениці, Городенці — вірмени одержали своє самоврядування. Тут адміністративну і судову владу над ними здійснювали ради вірменських громад. Так, згідно привілею, наданого станіславівським вірменам від 14 січня 1677 р., вони відносно адміністративно-судової адміністрації, виділялися з польської юрисдикції, а своєю внутрішньою автономією виробили в рамках локаційного привілею право на самоврядування.

Поселенці урівнювалися в правах і обов'язках з міщанами інших національностей, утворили самостійну адміністрацію. Вірменський магістрат складався з 12 радників (райців), лавників на чолі з війтом. Райців спочатку обирала вся вірменська громада, пізніше ці посади стали пожиттєвими і їх кооптували при потребі з вірменських багатих купців та ремісників.

Під кінець XVII ст. у станіславському вірменському магістраті створена рада 40 мужів із найбагатших купців. Вона формально виступала від імені всієї вірменської громади, хоч поспільство і біднота в ній не були представлені. Рада складала списки членів громади, розподіляла податки, стежила за порядком, мала своїх виборних скарбників, так званих лонгерів. У важливих кримінальних справах засідали вийти двох народностей (польської і вірменської), судили і виносили вироки смертної кари в присутності замкового намісника¹⁰³.

Маючи ці привілеї, вірменська громада в Станіславіві отримала такі ж широкі права, як і поляки, чого не домоглися вірменські поселенці у Львові та в інших містах.

На підставі привілеїв станіславівські вірмени в правовому відношенні вийшли з-під польського права і „створили окрему самостійну общину“. Польський історик Ч. Хованець відзна-

чив, що в планах короля Яна Собеського „питання про вірмен набуло особливого значення“. Виступаючи з планами розгрому Оттоманської імперії в кінці XVII ст., Ян Собеський намагався задля цього наблизити до себе всіх її ворогів, в тому числі вірмен, насамперед на кордонах Речі Посполитої і зокрема, Станіславова, Тисмениці, Снятина, Городенки.

Привілеї Андрія Потоцького станіславівським вірменам без затримки були затверджені сеймом у Варшаві в квітні 1677 року і стали фундаментом автономії станіславівських вірмен. Таким чином, у Станіславові утворився дуалістичний магістрат міського управління¹⁰⁴.

На основі різних судових даних можна скласти уяву про удосконалення самоврядування вірменської громади в Станіславові. Спочатку вірменська громада Станіславова об'єднувалася в адміністративному відношенні в ремісничі цехи та церковні братства. Поступово, наприкінці XVII ст. влада перейшла в руки так званої ради сорока мужів — „карсунахпарів“. До її складу входили представники найбільш багатих вірменських сімей. Представників цієї олігархічної групи в офіційних документах називали, як і католицький патриціат, „благородними“, „шляхетними“, „славними“, „сеньйорами“, „панамі“. Це, зокрема, були ради Аміровичів, Антоневи́чів, Аксентовичів, Богдановичів, Вартановичів, Креховичів, Салтанів, Теодоровичів та ін.

Багатство вірмен було казковим. Через деякий час їхні багаті родини посіли в адміністративно-судовій системі перші місця, стали чимось на зразок невеликого сейму вірмен і виступали як основні представники міської ради.

До складу вірменського магістрату Станіславова входило 17 райців (старшин), які були найбагатшими людьми в місті. Спершу громада обирала їх щороку у визначений час, згідно привілею 1662 року, а пізніше — пожиттєво. Це відбувалося так. Карсунахпари висували перед магістрами декілька кандидатів, з яких вїйт та райці підбирали потрібну кількість. Обраний складав спеціальну присягу.

Війти обидвох частин населення міста — „вірменської та польської“ — спільно із замковими делегатами розглядали найбільш значні справи. Дрібні карні справи розглядали війт і лавники однієї національності (переважно вірменської), але найбільш важливі справи вирішувалися спільно¹⁰⁵.

Особливо жорстоко ці суди розправлялися із спійманими народними повстанцями, що діяли на Прикарпатті протягом XVI-XIX ст., так званими опришками. Спійманих в Карпатах опришків каральними експедиціями, які звались „смоляками“, тримали в найважчих умовах у казематах Станіславівської фортеці, а потім біля ратуші, в присутності війта та лавників, представників польської і вірменської верхівки спочатку примушували до „добровільного зізнання“, а відтак брали на так звану „конвесаду корпоральну“, тобто піддавали жорстоким тортурам та мукам, і нарешті четвертували. Збереглися судові „Чорні книги“ Станіславівського міського суду за XVIII ст., де складені протоколи зізнань спійманих опришків-побратимів легендарного героя Карпат Олекси Довбуша, його попередників і наступників (1700-1751 рр.).

При здійсненні правосуддя вірменські поселенці Станіслава керувалися своїм традиційним давньвірменським правом, а пізніше — затвердженням в 1519 році польським королем Сигізмундом і „Вірменським статутом“. Він був складений латинською мовою і відображав у своїх нормативах в основному положення судєбника Мхитара Гоша, хоча й встановлював деякі невідомі останньому нормативи, продиктовані новими умовами життя галицьких вірмен. Його називали також „Статутом львівських вірмен“.

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ

„Не много сему времени переплило, як же руское слово в Станиславове сильно гомоніло помимо того же вызнання были различные“

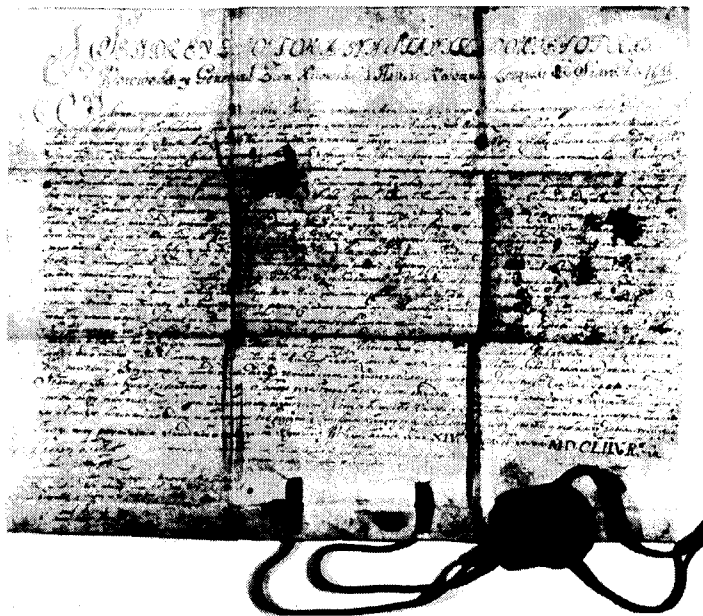
Зоря Галицка, 1848 р.

Коли в працях польських дослідників перечитуєш сторінки історії нашого міста XVII XVIII соліть, створюється враження, що Станіславів населяла виключно католицько-патриціанська верхівка, яка, на їх думку, і була носієм економічного, політичного та культурного розвитку. Правда, в деяких місцях ідеологи польської шляхетчини називали русинів, але тільки тоді, коли це їм було вигідно. Так, наприклад, А. Шарловський, автор історичного нарису про Станіславів, більшість населення називає „польсько-руським“¹⁰⁶, хоч римо-католицького люду було небагато. Проте, зрозуміло, ключові позиції в управлінні містом належали саме цій невеличкій групі іноземного патриціату, а тому їй і приділяли особливу увагу магістратські писарі. Українське ж населення — основний виробник — залишалося в тіні, поза увагою міських писарів, шляхетських хроністів.

У світлі нових історичних джерел спростовується тенденційне замовчування польськими істориками ролі українського населення в історії міста, прояснюються цікаві сторони його життя. Вперше про українське життя в Станіславові в позитивному плані заговорив невідомий дописувач, місцевий кореспондент з Галича, в першій українській газеті „Зоря Галицка“, яка виходила з 1848 року у Львові і була до 1851 року органом Головної руської ради. У 1851 р. він писав: „Не много сему времени переплило, як же руское слово в Станиславове сильно гомоніло помимо того же вызнання были различные“¹⁰⁷. Автор підкреслив, що, незважаючи на різні ві-

роповідання поселенців, українське життя „сильно гомоніло в Станіславі“.

І це відповідало дійсності, що наочно видно з унікального автентичного привілею, написаного на пергаменті власником-засновником Станіслава магнатом Андрем Потоцьким. На вимогу українських міщан, що проживали в середмісті, він затвердив письмовий привілей на спорудження церкви. Оригінал цього привілею, на щастя, зберігся у фондах Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею. З нього видно; що правитель міста на вимогу українців, дав дозвіл не лише на будівництво храму, але й дозволив організувати при ньому братство, культурно-освітні установи: школу, шпиталь. Це дало змогу місцевим українцям здійснювати культурно-освітні заходи, зберігати національні традиції.

Копія з привілею 1658 р., виданого українській громаді м. Станіслава на спорудження церкви, організації братства, відкриття могили і читальні. З оригіналу пергаменту, що зберігається в Івано-Франківському обласному краєзнавчому музею.

Оригінал — документ настільки цікавий своїм змістом, що подаємо в перекладі основні його фрагменти: „Андрій з Потока на Станіславові Потоцький-воєвода і генерал земель, Київський, Галицький, Коломийський, Лежайський староста. До відома, кому про те належить знати. Хоч-не-хоч внесене прохання міщанами, які остаються при своїй грецькій вірі, на побудову церкви під тим титулом, якого хочуть вони мати з дозволу преподобного отця Львівського Єпископа. Я виділяю під цю міську церкву площу в тому місті Станіславові по правій руці, яка прямує з міста до фіртки (порти) біля валу в окрузі, який давно є вимірний. Тією церквою буде завідувати братство і пресвітери (церковні браття) до духовних послуг. В Церкві будуть здійснювати свої відправи, а обрані пресвітери повинні мати представляти (презентувати) і моїм помічникам та отцю Львівському і Галицькому владиці. Пресвітер, школа, шпиталь, паламар і проскурничий та старший брат братства не будуть зобов'язуватися до жодних міських і замкових повинностей, і взагалі на всі вічні часи дозволяю їм бути вільними. А коли б ті пресвітери виявилися неспосібними або в церковному богослужінні недбалі, через що братство не було б з них задоволене, то за позовом до мене або до моїх помічників вільно буде тих пресвітерів віддалити від їх служби, а поставити інших.

При тій же церкві буде знаходитись один бакалавр (вчитель) з тим, щоб він здібних підлітків рекомендував до послуг церковних при інших церквах. Той же бакалавр і надалі при міських полях, які є диспозицією братства, будуть призначені на потреби духовенства й церкви. Штипаль належить до тієї церкви, йому убогі місця і площа визначаються за брамою. Діялося в Станіславові дня 14 місяця вересня 1658 року“.

З цього документа видно, що після заснування Станіславова українці за прикладом подібних братств Києва, Львова, Луцька, Галича, Крилоса і Рогатина домоглися у власника маєтку дозволу побудувати на місці старої церкви, яка була споруджена в 1601 році, новий храм, утворити при ньому

братство та відкрити школу, в якій навчалися б діти українських міщан і передміщан. Цікаво, що вчитель міг їх вчити українською мовою, оберігати національні традиції. Крім цього, існував і шпиталь для убогих українських міщан. Як церковне братство, так і Станіславівська братська українська школа, а також шпиталь існували до початку XIX століття. Вони багато сприяли розвиткові національної свідомості українських міщан Станіславава.

У Львівському центральному історичному архіві в галицьких гродських книгах за 1709 рік нами виявлений опис міста Станіславава, в якому дається цікава картина загального складу населення, його соціально-економічного і національного складу, вказується приналежність до ремесла і торгівлі. Як видно з цього документа-оригіналу, за 47 років від заснування міста в ньому проживала 221 родина, з них 124 українські, 50 вірменських, 28 єврейських і 19 польських¹⁰⁸.

Отже українське населення складало переважну більшість міського люду. З цього погляду тенденційними є твердження окремих істориків про перевагу польсько-католицького і григоріанського населення.

Українська громада у своїй більшості була розселена по всьому місту. Багатші проживали у центральних кварталах міста-фортеці, а основна частина ремісників, дрібних торговців, комірників, городників, всякого роду наймитів, тобто убогих, мешкала на підзамчі і в чотирьох передмістях. Сюди ж відносилися і залежні панщизняні селяни у фільварках.

У світлі нових документів яскраво видно роль українського населення в економічному розвитку міста. Так, наприклад, за даними 1709 року, на 48 сімей ремісників 19 спеціальностей українців припадало 22 ремісники: 2 ковалі, 3 кравці, 3 різники, 2 столярі, 2 кушніри, 2 ткачі, 2 котлярі, мельник, пекар, гончар, проскурник, коновал. Серед поляків ремісничі професії мали 10: 2 різники, 2 пивовари, 2 кушніри, 2 шевці, 1 шаповал, 1 ткач. Серед євреїв — 4 ремісники: 2 аптекарі, 1 шкляр, 1 різник¹⁰⁹. Таким чином основна продукція виходила з рук українського ремісничого люду.

ВЪ СТЫН ВЕЛІКІЙ ПІЛНІЙ СУНА ЗАРЪ, БАВН ШЪ.
 С: на Іванфа Присраіаго. Цѣломрннй Іванфа, прѣвннй держитѣ мѣна Іжнго да вѣцѣ СЪ СЛІХЪ СЪКОЛТН.
 Стѣхъ. В оворнцѣ Смоковннцѣ ХС Врѣнкогъ. Паодѣвѣ чѣждѣ дѣовнѣ вѣвѣрѣдѣ.
 на Несоудѣ Смиковннцѣ. Калѣтѣвѣ оубѣшѣтѣ: сѣ ажѣ сѣ жн стѣрѣтѣ

ВЪ СТЫН І ВЕЛІКІЙ ПІЛНІЙ СЪ ПАМАТ.
 ТВОРИМЪ БАЖЕННАГЪ ІСѢНФА ПРИСРАІАГЪ,
 НЕСОУШІА СМОКОВННЦІ: ЗАМЕЖЕ НАЧАЛО ШЕНД.
 ПРИМАІНТЪ СТЫІА СТѢТН ІДА НАШІГЪ ІСА КЪ
 ІСѢНФЪ ЖІ ВЪ ОКРАЗЪ СІГО ПЕРВѢ ПРИМАІТЪ СЯ. СІН ОУГО

Побут міщан. З гравюри 1685 р.

Оскільки українські ремісники мали обмежене право в цехах і їх майже не обирали цехмайстрами, то вони склали основну масу позацехового люду і працювали т. зв. партачами по всіх передмістях, чим викликали часті протести цехових організацій як конкурентів по виготовленню високоякісної ремісничої продукції. В станіславівських магістральних книгах збереглося багато судових скарг цехових старшин на позацехових ремісників.

Щодо соціально-економічного становища українських міщан, передміщан і феодально залежних селян з фільваркових маєтків, то видно деяке майнове розшарування і в їх середовищі. Так, на Лисецькому передмісті згадується в документі за 1779 рік Йосипова „багачка-вдова і Іваниха Чернятовська — „убога вдова“, які жили „за греблею става“ — приблизно там, де тепер міське озеро.

Часто в судових документах згадуються „багатші“, „дужчі“ на противагу „бідним“, „злиденним“, „убогим“.

У фільварках юридиків, католицьких костьолів, монастирів, які не підлягали міській юрисдикції, було багато залежних, кріпосних селян. Їх становище не відрізнялося від становища

підданих у маєтках Потоцького у Станіславівському ключі. Вони теж робили панщину, давали данини, платили чинш. За даними опису маєтків, у монахів католицького ордену тринітарів, які після його ліквідації „належали до міста Станіславова“, налічувалося 20 залежних селян-кріпаків — один „цілогрунтовий“, що мав повний наділ землі, 10 „півгрунтових“ (тобто мали половину наділу), 5 городників, які мали лише городи, 5 комірників, що не мали своєї хати, а коморували у багатих. Зате орден тринітарів, якому землі дарував Потоцький, посідав 14 ланів і 6 сіножатей, розкиданих по передмістях, званих „під Дібровою“, „від Ямниці Микитинецької“, 10 нив по урочищах „На дубовищах“, „Мочари“, „За окопищем“, „За руським кладовищем“, „На Вовчинецьких дорогах“, „Під горішніми нивами“, „На Кривому“, „На Касправках“, „Від дороги границі Микитинецької“, „За огородами“¹¹⁰.

Хто із залежних селян тримав цілий наділ, той повинен був відробляти на рік 104 дні панщини своїм тяглом, безтяглові — пішо по 2 дні як влітку, так і взимку, платити чинш від плуга, т. зв. плугове, 1 злотий, прясти з панського прядива 1 моток в 30 пасем по семипрядовому мотовилі, давати данини річно 20 осмачок вівса, 1 каплуна, 12 штук яєць¹¹¹.

Півгрунтові селяни відробляли 52 дні панщини на рік, 1 день у тиждень тяглом, а безтяглові платили чиншу плугового 15 грош, пряли з панського прядива 1 моток в 50 пасем, а також давали півтори осмачки вівса, половину каплуна, 1 курку і 6 яєць. Комірники відбували 14 днів панщини щороку.

Всі піддані селяни були зобов'язані платити данину від

Українські жителі з околиць м. Станіславова.
Світлина 1906 року.

худоби, давати кожний десятий пень, а де не було 10 вуликів — платити від одного пня т. зв. „очкове“ 12 грошів. До того ж, повинні були виходити на шарварки до доріг, мостів, греблі і відбувати нічну сторожу. Ці повинності міські кріпаки виконували для потреб католицьких монахів тринітарів, а потім, коли маєток перейшов у власність міста, — магістрату. Так продовжувалося до реформи 1848 року.

РЕМІСНИЧА ПРОДУКЦІЯ СТАНІСЛАВОВА

„Хоча всі покутські міста є в доброму стані, але найбільшим і найгарнішим із всіх є Станіславів“.

Францішек Пауліні Даллерацо, 1687 р.

Станіславів з перших років свого існування став важливим ремісничим осередком. Вже в першому привілеї, наданому місту, було сказано про право організації різних ремесел за цеховою системою.

Ремісники — ковалі, бондарі, ткачі, стельмахи ще до заснування міста були в Заболотті, на території якого локалізувалося міське населення. З виникнення міста, крім ткацького, ковальського, бондарського, розвинулися інші види ремесел — шевське, кравецьке, різницьке, кушнірське, слюсарське, римарське, котлярське, пушкарське.

*Міські ремісники.
З рисунків XVII-XVIII ст.*

Поступово організувалися цехи. 24 квітня 1664 р. були організовані одні з перших в місті різницький цех, а 4 вересня того ж року шевський. У 1672 році утворюються інші цехи — кравецький, кушнірський, ковальський, римарський, котлярський, бондарський¹¹². Всього їх налічувалося близько 20.

Така інтенсивність виникнення цехів пояснюється не лише „міським добробутом“, на чому наголошували польські дослідники, а насамперед — поглибленням суспільного поділу праці, розвитком продуктивних сил.

За даними опису міста, в 1709 році тут проживало 48 ремісничих сімей 19 спеціальностей: 9 шевців, 6 різників, 5 ковалів, 4 пушкарі, 3 кравці, 3 столяри, 2 ткачі, 2 кушніри, 2 котлярі, 2 пивовари, 2 аптекарі, скляр, шаповал, мельник, проскурник, пекар, гончар, коновал, токар. У середмісті проживало 9 сімей ремісників, решта — на підзамчі і в чотирьох передмістях¹¹³. З цього видно, що ремісниче населення проживало здебільшого поза мурами фортеці.

До ремісників металевих виробів належали слюсарі, ковалі, котлярі, золотарі, мечники, сідлярі, пушкарі. В 1729 році власник маєтку Йосип Потоцький спеціальним універсалом узаконює спільний ковальський цех, в який об'єдналися поряд зі слюсарями, ковалями, котлярами ремісники найрізноманітніших професій. В цьому цеху виділилися, зокрема, замковики Г. Петричайло і К. Любецький, які виготовляли і ремонтували замки.

Золотарі, збагатившись на своєму ремеслі, жили в дорогих будинках середмістя і входили до складу магістрату, часто бували цехмайстрами.

Токарі виготовляли бляшаний посуд, ліхтарі, лінійки, покривали будинки. Поширеними були професії бондарів, мулярів, згадуються і годинникарі, будівельники. На будівельних роботах в Станіславові використовували як допоміжну робочу силу в'язнів. Існувало навіть прислів'я: „Будеш робити тачками“.

Цегельники обслуговували місцеву цегельню. Широко продавали череп'яний посуд гончарі, які мали окремий цех.

Славилися своїм мистецтвом малярі. Вони розписували палац Потоцьких, малювали картини, портрети станіславівських вельмож, ілюстрували книги, прикрашали будинки багатіїв, костьоли і церкви. Шапкарі шили шапки на замовлення і для продажу на ярмарках; кравці працювали не тільки на замов-

лення, а й на потребу армії: в 1718 році, наприклад, для залоги станіславівського замку виготовили 40 солдатських і 4 офіцерські мундири¹¹⁴.

За багатством їм не поступалися кушнірі, яких часто вибирали радниками міста, вони об'єднувалися в цехи. У 1705-1715 роках їх було аж два — польський і вірменський.

Станіславівські цехи за своїм складом були невеликі, по 12 чоловік у кожному. Вибори цехової старшини — цехмайстрів — відбувалися щорічно, а міський уряд затверджував їх, контролював прибутки й витрати, а особливо суворо пильнував, щоб цехи виконували свої обов'язки відносно костьолів.

Якщо цехмайстри були багатими і впливовими патриціями, то майстрам чи підмайстрам доводилося нелегко. Щоб стати майстром, треба було віртуозно виготовляти продукцію. Так, статут ковальського цеху передбачав: щоб стати мечником, підмайстер повинен виготовити меч, який „мав 12 віконечок“, січену рукоятку, прикрашену міддю, красивий футляр для шаблі. Пушкар робив майстерно відполірований і гравірований приклад рушниці, а грайцарі — лицарські і візницькі остроги. Хто бажав стати майстром, мав влаштувати банкет для братії, заплатити вступні внески. Підмайстри і учні фактично залишалися слугами і наймитами цехової старшини¹¹⁵.

РАТУШЕВИЙ ДЗВІН

„Станіславів розташований на сухій рівнині між двома Бистрицями та Вороною, гарно збудований і веде жваву торгівлю“.

Яків Головацький 1839 р.

Його сигналами у нашому місті починався в XVII-XVIII століттях відомий в усьому Прикарпатському краї ярмарок¹¹⁶. Торги, ярмарки і взагалі торгівля набрали широкого розмаху. Цьому сприяло і те, що Станіславів лежав на вигідних торговельних шляхах. Бистрицько-Дністрова система рік здавна з'єднувала міста Галицької землі із багатьма центрами краю і

південними країнами. „Великий гостинець“ або „Волоський шлях“ з'єднував Львів із Чернівцями, „Лисецький тракт“ ішов на Богородчани, Надвірну, а звідти на Закарпаття. „Тисменицький тракт“ вів на Тлумач і через Дністер прямував на Поділля.

Король Як Казимир 14 серпня 1663 року затвердив права міщан про внутрішню і зовнішню торгівлю в місті Станіславові: „Надто ратуша та купецькі крамниці, — писалося там, — так звані крами, вже побудовані або які мають бути в майбутньому побудовані, на них даємо свою згоду. Погоджуємось також і на загальні ваги та міри, якими виміряти зерно та овочі, дні в даному місті вживані, оскільки вони будуть опечатані — позначені знаками цього ж міста. А тому що торгівля і купецтво у великій мірі причиняється до зростання та розквіту міста, всі зв'язки, які згадане місто Станіславів має внутрі нашої держави та за її кордоном, схвалюємо, як також всім купцям та міщанам, що живуть у згаданому місті, як і всякій торгівлі даємо свободу. Погоджуємось і на те, щоб там відбувались тижневі торги кожного свобідного тижня: п'ятого дня і в неділю.

А щоб городяни згаданого міста відчували більшу нашу милість, даємо свою згоду на річні торги, так звані ярмарки, 3 рази на рік, а саме: в день перед святом св. Станіслава, перед святом св. Андрія та в переддень Різдва Непорочної Діви Марії, протягом днів, які мають відбутися саме в згаданому місті. Однак ці ярмарки повинні починатися не пізніше, ніж буде даний знак ратушевим дзвоном і тим самим знаком повинні закінчуватися. На тих же річних ярмарках, які будуть відбуватися у вищезгаданому часі, повинні не тільки самі городяни згаданого міста, але й купці та торговці, які туди звідусіль будуть з'їжджатися, речі і товари всякої назви продавати, купувати, міняти, вільно ними торгувати та які-небудь довільні та чесні торгові угоди здійснювати і повністю користуватися всіма іншими правами, які прислугуюють постійним і установленим ярмаркам у всіх більших наших містах, що керуються магде-

бурзьким правом. За все це мешканці згаданого міста, як і купці та торговці, які звідусіль з'їжджаються на ці ярмарки, не будуть платити нам ані наслідникам ніякої дані“.

Активізувалася внутрішня торгівля Станіславова. Адже місто втягувалося у сферу обміну з передмістями і приміськими селами. Навколо ратуші тулилися — за видами ремесла — ятки, крамниці і склади. У переписі Станіславова в 1720 році згадано 27 крамниць, в актах часто йдеться про „склепи під ратушею“, де можна було побачити на щоденних і тижневих торгах міщан, передміщан, селян і ремісників різних цехів, які закупували або збували товари.

Особливо оживало місто з проведенням трьох щорічних ярмарків. Вже напередодні купецькі валки з усіх шляхів прямували у місто і через брами в'їжджали на ринкову площу. Тут збувалася різна реміснича продукція. Так, станіславські шевці підводами вивозили на ярмарок чоботи і черевики (в 1709 у п'яти місцевих сап'яників забрано було солдатами 42 пари сап'янових чобіт). Різноманітним був асортимент товарів: багата зброя (мечі, шаблі, пістолі, кримські і стамбульські луки), гданські вози, арабські і волоські коні, вино, срібний посуд, закордонні сукна, обладнання для майстерень, знаряддя праці, завезені з різних країн Заходу і Сходу¹¹⁷.

На станіславівських ярмарках, крім місцевих купців, постійно бували купці з Молдавії, Угорщини, Польщі і з основних міст України, серед них і козаки з Лівобережжя. Кримські, турецькі і перські купці привозили тютюн, смушки, жіночі дорогі прикраси, цукор, фініки, родзинки, прянощі, бавовну. З південних слов'янських країн привозили в'ялену рибу — білу-гу, яку називали „візіною“. Цей рідкісний, смачний і дорогий продукт споживали магнати і міський патриціат. Нею торгували вірмени, які замінили у цій торгівлі грецьких купців. В джерелах, зокрема, у міських документах, вони називалися „станіславівськими візінерами“. Найчисленніша група місцевих купців на торговлиці „Під Звіринецькою дібровою“ торгувала худобою, головно волами¹¹⁸.

Станіславівські купці і переважно вірмени спеціалізувалися на відгодівлі рогатої худоби та коней, яких також збували за кордоном у Молдавії, Бесарабії, Гданську, Вроцлаві і Баварії. Крім збіжжя, риби, вивозили великі стада худоби. Коней і волів купували в Молдавії і Бесарабії: гнали на Захід, а звідти привозили тамтешні товари. У Вроцлаві закупували вироби із золота і срібла, перли, які потім збували на ярмарках у Станіславі.

За описом сучасника, станіславівські вірмени, залишаючи родину, набравши людей, поживи і грошей, їхали до Бесарабії, в Буджак, на Чорне море під Варну, Дунай. Там вибирали пасовища для худоби розміром 15 моргів, оплачували власникам чиншу не більше 100 дукатів за контрактом на 12 років. Будували для себе і челяді шалаш, випасали худобу, яку потім великими стадами вивозили в далекі країни Заходу. Про це так писав сучасник в 1786 році: „Гнали вірмени рогату худобу через Буковину і Галичину до Відня, Вроцлава, Берліна, Мюнхена і навіть за Рейн. Продавали її дуже корисно, беручи за шестирічного вола по 22 голландських дукати. Коней передавали постачальникам, а деколи галицьким купцям, доставляючи кавалерійських коней до Австрії, Баварії, Саксонії і Пруссії. В 1820 році доставляли коней до Франції по 34 дукати за штуку, а за 25 дукатів продавали Австрії. Один купець доставив до баварського двора 19 тисяч, сакського — 10 тисяч, австрійського — 6 тисяч, французького — 2 тисячі штук коней. Голосні станіславівські ярмарки, торги, багатство купців вражали іноземців“. Так, наприклад, французький мандрівник Пауліно Даллерацо писав: „Населення Станіславова складається з вірмен і волохів, дуже багатих. Я вивожу це із парадності мужчин і жінок, не менше із частих ярмарків, які по багатству і різноманітності товарів не поступають ярмаркам у Львові і Варшаві“.

На станіславівських ярмарках, торгах і в закордонній торгівлі збагачувалися католицькі і вірменські купецькі родини — Богдановичі, Теодоровичі, Аксентовичі, Ганкевичі (так в

1739 році було забрано у трьох братів Ганкевичів із Станіслава 405 штук рогатої худоби). Збагачення йшло за рахунок залежної обслуги, т. зв. „шафажів“ — спеціальної категорії слуг, які відігравали важливу роль в торговельних транзитних операціях, а також інших різних слуг, наймитів. За мізерну плату обслуговували вони транзитні каравани, випасали худобу, в тяжких умовах гнали її у віддалені країни.

Зрозуміло, що челядь не мирилася зі своїм становищем і постійно вела класову боротьбу за своє визволення.

Польські історики у своїх дослідженнях постійно проводили думку про справедливість правлячої патриціально-католицької верхівки Станіслава. А. Шарловський прямо писав: „Ніщо подібного не зустрівач в історії міста Станіслава: жодних скарг на переобтяження оплатами або змушування проти привілеїв до робіт, на порушення засади при виборах до міської ради, на вїтїв і президентів... місто не знало самовільних бургграфів, які найчастіше зловживали права збору чиншових податків“¹¹⁹.

У світлі виявлених нами нових документів спростовуються ці тенденційні твердження ідеологів Речі Посполитої. З самого початку виникнення міста верхівка міського магістрату, керівники цехів зловживали своїм становищем, збирали нечесним способом податки, надмірно експлуатували ремісників. Внаслідок цього убогі передміщани, ремісники, приміські селяни українського і вірменського походження вели вперту соціальну боротьбу шляхом протесту, а то й відкрито виступали проти своїх гнобителів. Така боротьба в місті Станіславові у XVII-XVIII ст. в основному виникала внаслідок зловживання радниками при зборі міських податків. Так, убогі ремісники обвинувачували радника А. Фіалковського, що він „наживався несправедливо, збираючи гроші“, частину їх дав у монастир під проценти, а за решту, яку він привласнив, „можна було купити каменицю“. У джерелах не зустрічається, щоб хоч один міський радник відмовився від доручення збирати податки. Під час такого збирання представники магістрату

поводилися грубо, реквізували у передміщан все, що потрапляло під руки. Про присяжного Д. Торбака міщани говорили, що „не було такого тяжкого збирача і здирці“.

Цим зловживали і війти, які зневажали навіть міський уряд. Так, міщани скаржилися перед адміністрацією замку, що війт привласнював собі податки, знахабнів і зазнався, побив писаря й інших представників міського уряду. Порушення міських прав і зловживання війтом своїм становищем стали настільки очевидними, що замковий економ, боячись відкритого виступу міщан, змушений був оштрафувати і ув'язнити.

Члени вірменського магістрату, самі ухиляючись від сплати податків, збирали їх з бідноти понад встановлені норми, не видавали квитанцій. Вірмени, не довіряючи більше райцям, вимагали від колегії 40 мужів „показати, скільки записали“, відмовляючись сплачувати високі податки.

Замкова адміністрація примушувала шевський цех обслуговувати своїми роботами місцевий гарнізон. Так, майстри робили взуття, а коли їм не оплачували, то вони протестували. В 1718 році вони виготовляли для вояків гарнізону 44 пари чобіт. За пошиття кожної пари платили 2 злотих. Шевці відмовлялися від примусової роботи. Через п'ять років цей протест повторився ще в гострішій формі. Всі майстри-шевці відмовилися виділяти челядників „для панської роботи“ і навіть побили цехмайстра¹²⁰.

Відносини між магістратом і челядниками в ремісничих цехах міста були напруженими. Не випадково в статутах було найбільше статей, які відстоювали інтереси майстрів і охороняли їх від виступів ремісничої челяді. Штрафи, побої, вигнання з цехів, заборона займатись ремеслом і нарешті тюрма — такими заходами верхівка цехів намагалася утримувати в покорі свою челядь, використовувати її на важких господарських роботах. Так, в 1705 році челядники кушнірського цеху, як записано в судових актах, „збунтувалися і кричали на дружину цехмайстра“ Б. Богословича, заявивши, що не будуть доглядати його волів, за що їх фізично покарали. Згадується,

що цехмайстер С. Максимович побив челядників Федька і Карського за непослух.

Челядник і учень не мали права покидати майстра, хіба тільки після свят і ярмарків. Челядники сап'янного цеху заздалегідь повідомляли про свій відхід від майстра. Через гноблення утікали челядники-малярі. Їх силою і побоями примушували повертатися. Підмайстер-маляр Мартин Качковський у 1748 році втік із костьола тринітарів, де виконував різні малярські роботи, за що потрапив у каземати міської фортеці. Інший випадок: старший цехмайстер цеху різників Ян Самборський з усією братією у 1708 році протестував проти Анколя і Йосифа — різників, які на цехові наради „опором не хотять ставитися“¹²¹.

Вірменська міська олігархія, за принципом католицької, узурпувала всі ключові позиції в самоуправлінні, зробила свої урядові посади довічними, диктувала свою волю бідним поселенцям, маючи підтримку з боку міського і заміського урядів. Зрозуміло, що це викликало опозицію бюргерства і бідноти. В 1767 році у Захарія Хариби служив челядник, якому той не заплатив за 17 тижнів служби, і він поскаржився на майстра в суд.

Деякі челядники погрожували фізично розправитися зі своїми гнобителями-майстрами. В 1762 році якийсь челядник Григорій Козоріз напав на майстра Яна Гленку і погрозив йому словами: „Ходи-но сюди, Гленку, замітав мною лави, а я тебе друками буду замітати“.

В тому ж році підмайстри різницького цеху виступили проти цехмайстра вірменина Захарія Теодоровича, який зловживав своїм виборним становищем. Цехові майстри голосно заявили, що Теодорович „не гідний бути не лише цехмайстром цеху, а й майстром, і в цеху не повинен знаходитися“.

Широкого розголосу набула боротьба майстрів проти цехмайстра сап'янного цеху в 1766 році. В цьому цеху об'єдналися ремісники Станіславова і Лисця. Цехмайстром був тоді Микола Манусевич, який явно порушував цехові права, роз-

тринькував цехові гроші, зневажливо ставився до майстрів, пиячив. Це викликало протести. І майстри, за згодою вірменського віята, зібралися на перевибори цехмайстра. Коли вся „братія“ зібралася, цехмайстер з'явився з запізненням п'яний і почав ображати присутніх. У скриньці виявлено нестачу 400 злотих. За „негідні вчинки“ цехмайстра Манусевича було подано до суду.

Інший епізод. Слуга-парубок станіславівського купця Якова Богдановича, супроводжуючи худобу на продаж у Сілезію, захопив у свого пана кілька дукатів і 35 злотих, які „закопав“ в городі. За це його піддано тортурам і ув'язнено.

У тогочасних документах згадуються відмови приміських селян працювати на фільварках юридиків-шляхти і католицького духовенства, орденів єзуїтів і тринітарів¹²².

Всі ці факти, а названі вони далеко не всі, свідчать про соціальну боротьбу пригноблених проти своїх гнобителів, яка замовчувалась польськими істориками. Тільки судові книги міста Станіславова розкривають ці сторони літопису середньовічного міста в межиріччі Бистриць.

РОСІЯНИ І КОЗАКИ В СТАНІСЛАВОВІ У XVIII СТОЛІТТІ

Магнати Потоцькі, опираючись на патриціансько-католицьку міську верхівку, всевладно панували у міцній фортеці-місті Станіславові, наживалися за рахунок знедоленого, пригнобленого українського населення, яке називали „русинами“, „руською вірою“, „руським народом“, „рутенами“, „русинами“ або „греками“. Проте місцеве українське населення не забувало свого походження.

Купці з України і Росії, а переважно солеторгівці — чумаки з Лівобережної і Слобідської України — доносили до міста вісті про селянсько-козацькі повстання, про приєднання України до Росії, про переможні визвольні походи запорожців проти турецько-татарських загарбників і польських феодалів, про події в Росії в кінці XVII-XVIII століть.

Першими провісниками цих зв'язків були українські передміщани, які вже в кінці XVII — середині XVIII століть завозили з України, зокрема, з Києва, книги, які видавалися у Львові, Києві на Подолі у „торгових коморах“, друковані видання Москви.

Всесильні магнати Потоцькі, ці „королики на кресах“, як вони себе називали, в тому числі і власники міста Станіслава — магнатське угруповання, що звало нанівець королівський уряд, ворожо ставилися до Росії, і в складних політичних умовах того часу відкрито виступали проти російського уряду, робили часті спроби інтервенції¹²³.

В ході Північної війни, коли Росія стримала наступ шведського короля Карла XII і повністю розгромила його на морі і суші, Карл XII після битви під Нарвою в 1704 році оголосив польського короля Августина II скинутим і посадив на польський трон магната Станіслава

Власник Станіславівського маєтку, великий коронний гетьман Юзеф Потоцький.

Портрет невідомого художника 1715 року.

Лещинського, відомого своєю антиросійською орієнтацією. Власник Станіславава Йосиф Потоцький, як і все магнатське угруповання, підтримав цю авантюру, але, зазнавши поразки, відступив у своє гніздо — Станіславів. За ним навздогін рушили російські полки Петра I, раптовим наступом вони взяли Станіславів. Це був перший вступ росіян у наше місто; тут вони перебували до кінця 1707 року.

Йосифу Потоцькому вдалося втекти в Угорщину, з'єднатися тут із залишками війська Карла XII і навіть брати участь у битві під Прутом проти армії Петра I.

Йосиф Потоцький очолював все антиросійське угруповання магнатів. В 1733 році знову спалахнула боротьба за польський трон після смерті Августа II. Августа III підтримала Росія, а Потоцькі висували того ж таки Станіслава Лешинського. Російські війська змусили Йосифа Потоцького відступити в Станіславів. Тоді хитрий магнат нібито примирився з королем Августом III, за що 1735 року отримав булаву гетьмана коронного. Але, використовуючи російсько-турецьку війну 1735-1739 років, Потоцький і далі проводив антиросійську політику, пішов на союз з турками і почав військові дії проти російських військ на Дністрі.

Російські війська, зокрема, Дністровська 62-тисячна армія, під керівництвом фельдмаршала Х. Мініха завдала поразки туркам під Хотином¹²⁴. Звідти деякі із частин прибули на Прикарпаття, переслідуючи Потоцького. Вони здобули Кути, Косів, Городенку, Тисменицю та оточили Станіславівську фортецю¹²⁵. Українські передміщани радо зустрічали росіян і козаків¹²⁶.

Так і не домігшись свого, Йосиф Потоцький помер в 1751 році. Син пихато хоронить його у Станіславі, куди з'їхалося все ворожо настроєне проти Росії магнатське угруповання і вищий католицький клір. На похорони і поминки витрачено близько мільйона карбованців. Про це похоронне видовище писав польський поет Францішек Карпінський¹²⁷.

У 60-х роках XVIII ст. Потоцькі, зокрема, нова власниця Станіславова магнатка Катерина Косаковська, знову почали ворохобною боротьбою проти Росії. Катерина підтримала 30 магнатів Потоцьких на чолі з „короликом України“ Францішком Селезієм Потоцьким. Ці змовники організували 23 липня 1764 року в Галичі конференцію проти нового претендента на польську корону Станіслава Августа Потоцького, якого підтримував російський уряд. Опорним пунктом конфедератів став Станіславів. На їх розгром вирушили російські війська. 7 січня 1764 року вони під керівництвом князя Дашкова атакували і здобули Станіславівську фортецю, ув'язнили головних конфедератів. У місті війська перебували до 5 жовтня 1764

року. Це було їх третє перебування у нашому місті. Тут вони ліквідували патриціансько-католицький уряд, зустрічалися з українським населенням, допомагали йому¹²⁸.

Після зловісної Барської конференції 29 лютого 1768 року, коли конфедерати розорили Правобережну Україну, що викликало грізний антифеодальний рух — славнозвісну Коліївщину, власниця Станіславова Катерина Косаковська підтримала конфедератів грошми (дала 300 тисяч злотих, здертих нею зі своїх підданих селян і міщан) і відверто виступила проти Росії.

Російські війська, переслідуючи розгнуданих конфедератів, які з мечем і вогнем пройшли по Україні, в 1768 році двічі підходили до Станіславова, де утихомирювали гонорове панство, підтримували трудове населення міста. Сліди перебування росіян в нашому місті у XVIII столітті залишилися у назві „московського лазарету“ — лікарні, в назвах урочищ, де вони зупинялися, у прізвищах передміщан, яких ще довго називали „руськими“, „москвинами“. Так, у реєстрі жителів Галицького і Тисменицького передмість згадувалися у 80-90-х роках XVIII ст. Іванко Москвитин, Дмитро Москва, Федько Русин, Васи́лиха з Москви і т. д.

РОЗДІЛ IV

З ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ XVII-XVIII СТ.

ОСВІТА

Історія розвитку культури нашого міста з часу його виникнення майже не вивчена в історіографії. Це пояснюється двома причинами. По-перше, не виявлено достатньо джерел, по-друге, деякі питання освіти, мистецтва розглядалися дослідниками під кутом зору шляхетсько-католицької культури.

Кількісно невеликий, у порівнянні з українським міщанством, католицький патриціат, багаті ремісники і торговці разом з католицьким кліром намагалися протягувати освіту для свого панівного класу. При місцевому католицькому костьолі в 60-х роках XVII ст. була організована духовна школа, яку польські історики вважали академією, першою вищою школою на Покутті. „Звідси, — писали вони, — почало плинути на ціле Задністров'я живлюще світло польської культури“¹.

То була культура панівного класу, освіта католицько-теологічного спрямування, метою якої було виховувати дітей багатіїв у дусі ненависті до всього українського. Німецький мандрівник Ульріх фон Вердум писав у 1672 році, що „воєвода заклав тут також вищу школу з п'ятьма професорами“². Фактично це була духовна католицька середня школа, в якій викладали теологію, філософію, риторику і діалектику.

З приходом у 1728 році єзуїтів ця школа з благословення Потоцького, була перетворена на єзуїтський колегіум з п'яти класів. Його називали „покутськими Афінами“. Викладачі — єзуїтські духівники навчали учнів польською і латинською мовами, прищеплювали їм ненависть до українців, провадили політику покатоличення і колонізації. Але марні були ці зусилля, — місцеве населення стійко обороняло свою культуру, свій побут.

Про існування першої української школи в нашому місті польські історики мовчали, вихваляючи католицьку академію (духовну школу), створену в 1669 році.

Українські міщани (їх називали „русинами“ або „міщанами релігії грецької), намагаючись протидіяти католицькому засиллю, організовувались у громади, так звані братства, створювали школи і через них відстоювали свої права в міському самоврядуванні, боролися проти соціального і національного гніту.

За прикладом Києва, Львова, Рогатина, Галича в кінці XVII ст. таке братство почало діяти в Станіславові при стародавній церкві Воскресіння. Як свідчить знайдений нами документ за 1740 рік³, воно не мало ніякого фонду. Чи була при ньому школа? Про неї в документі не говориться нічого, лише згадується, що братство мало лікарню, яка розміщувалася у бідній халупі.

В магістратських книгах Станіслава за 1766-1822 роки є запис, де йдеться про „школу молоді, яка в мові руській удосконалювалася“. Знаходилася вона при старовинній церкві Воскресіння, „побудована цілком з ялинового дерева і покрита гонтовим дахом“⁴.

Це поки що найстарша письмова згадка про першу українську школу в нашому місті, в якій могло навчатися близько тридцяти учнів.

Перша українська школа в Станіславові.

Рисунок за описом джерел.

Художник Ігор Деркач.

Правдоподібно, що це була братська школа, де вчилися (і проживали — в одній з кімнат знаходилися піч і пекарня)⁵ діти українського населення. Хто був їхніми вчителями, чого вони навчали — із скупих історичних відомостей здогадатися важко. І все ж цей документ

переконливо свідчить, що на противагу всьому католицькому, місцеве українське населення відстоювало свої звичаї і традиції, боролось за збереження рідної мови.

У тому ж записі за 1766 рік зазначено, що школа „вимагає ремонту“. Отже, збудовано її було всередині століття або й раніше. З цього періоду починається літопис української освіти в нашому місті⁶.

В документах згадується, що у Станіславові, основному поселенні вірмен на Прикарпатті, якийсь вірменин учив свого „сина протягом 6 років“. В 1764 р. в актах згадується вірменська школа у Станіславові, де навчалися сирітські діти та учні з родин купців і ремісників. У відомих станіславівських табакярнях, персіярнях, як правило, всі члени цехів — від цехмайстра до підмайстра — уміли читати й писати.

Про існування шкіл у вірменських поселеннях Прикарпаття засвідчують і такі факти, що в актових вірменських книгах Станіслава, Снятина, Тисмениці і Кут нарівні із старопольською мовою ділові записи цивільних і кримінальних справ велися вірменською мовою. Видно, їх писали писарі, які знали вірменську писемність.

І хоч у Станіславові існувала вірменська школа, проте деякі вірмени, навіть старшини ремісничого цеху, залишались неписьменними. Так, у 1681 р., затверджуючи рішення сап'янового цеху, деякі цехмайстри ставили свій підпис у вигляді „знаку хреста святого“. Або: при одній торговій угоді сторони заявили при свідках, „що для ліпшої віри знаком святого хреста підписуються“.

Маєроп Маштоц — творець вірменського алфавіту (361-440).

До зразків вірменської писемності належали актові книги Станіславівського, Снятинського, Тисменицького адміністративного і судового актового матеріалу. Вони в більшості писані вірменською мовою і є важливою пам'яткою вірменської писемності.

При Станіславській вірменській церкві ще в кінці XIX ст. знаходилася велика бібліотека, яка складалася зі старих вірменських книг, різних манускриптів. Це були книги, в основному принесені поселенцями, які втекли із Кам'янця-Подільського і Язлівця, коли в 1672 р. турки зайняли Поділля. Головним чином, це були старовинні книги із Великої Вірменії, чудово прикрашені вірменськими візерунками. Були тут біблії, ціла серія портретів видатних вірменських діячів науки і культури. Майже всі вони із цього храму були перенесені до Львівського історичного музею в 1914-1916 рр.⁷.

Вірменські братства — національно-громадські організації вірменських міщан XVI-XVII ст., як і українські братства, відігравали значну роль у суспільно-політичному і релігійному житті та культурі Прикарпаття.

З виникненням міста-фортеці Станіслава у травні 1662 р., сюди прибули вірмени, що отримали королівський привілей, за яким мали своє самоврядування. Вони побудували спочатку дерев'яну церкву. З напливом одновірців з Кам'янця і Язлівця вірмени створили братство Непорочного Зачаття Пречистої Діви. При цьому організували банк, з якого утримували свого священика, церкву і надавали допомогу бідним. Цікаво, що цьому братству вірменський єпископ Вартан Рунашіян під час канонічної візитації 11 січня 1688 р. надав братські артикули, якими воно користувалося майже два століття. Під час перебування єпископа серед вірмен відбувалися великі урочистості. Після архиерейського богослужіння єпископ виголосив святкову промову і урочисто передав артикули церковного братства, в яких віддзеркалювалися богоугодні справи поселенців, їх чесноти в праці, житті і побуті, наголошувалося на допомозу бідним, чесну співдружність з іншими

народностями міста; окремі статті торкалися поведінки вірмен в ремісничих цехах, торговельних операціях.

Вірменське церковне братство Станіслава особливу увагу приділяло освіті молоді, її моральному вихованню, збереженню прабатьківських традицій⁸.

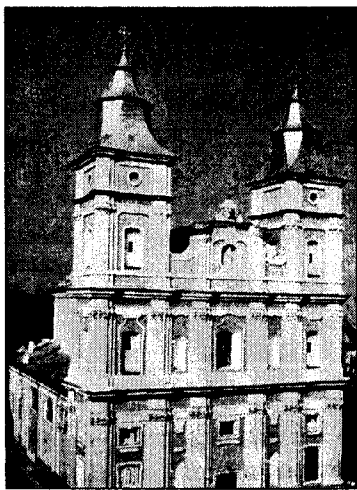
У прикарпатських містах вірмени створювали свою культуру. Це проявлялося не лише в підприємстві, в торгівлі, ремеслі, а й у архітектурі того міського кварталу, де вони проживали громадою.

Важко говорити про вигляд первісних житлових будинків, які в основному будувалися з дерева. З часом вони зникали, перебудовувалися і мало чим відрізнялися від будинків представників інших національностей.

АРХІТЕКТУРА

З самого початку заснування міста зводилися чудові архітектурні споруди. Це сама фортеця з бастіонами і брамами, кам'яний палац Потоцького в стилі бароко, який у реконструйованому вигляді зберігся до нашого часу. За твердженням Івано-Франківського мистецтвознавця В. Барана, магнати Потоцькі прагнули надати центральним будівлям міста пишності і величності, за допомогою вдавалися до закордонних архітекторів Франсуа Корассіні, Кароля Беное, Дальте⁹.

Первісна споруда ратуші (1672 р.) була перебудована в стилі пізнього ренесансу і мала вигляд дев'ятиповерхової круглої вежі з кам'яною основою¹⁰.

*Колишній єзуїтський костіол, споруджений в 1720-1729 роках. В 1874 р. після реставрації був переданий під греко-католицьку парафіяльну церкву.
Світлина О. Парешних.*

Монахи ордену єзуїтів у 1753-1763 роках побудували у Станіславові свій костьол. Ця споруда, за твердженням мистецтвознавця В. Л. Барана, є витвором австро-баварської школи і виділяється чіткою композицією основних об'ємів, пропорційністю, строгим ордером і стриманістю пластичної обробки стін, в чому ясно простежуються риси класицизму. Стрункий силует головного фасаду доповнюють шатроподібні завершення башт, запозичені з гуцульської дерев'яної архітектури¹¹.

Одним з найстаріших архітектурних пам'яток кінця XVII ст. є парафіяльний костьол (площа Шептицького) — зразок барокової культурної архітектури з деякими рисами ренесансу. Будівничі вбачали довершеність споруди в просторі, лаконічності¹².

Польський католицький костьол Пресвятої Діви Марії, який був споруджений в 1672-1703 роках. Світлина О. Парешних.

Ці будівлі середньовічного міста, а також монастирі, палац Потоцьких творили талановиті архітектори, живописці, скульптори, різьбярі по дереву. Хто вони — залишається таємницею. Поки що їх імен не виявлено в архівах. Відомо одне: крім іноземних архітекторів, були серед них і майстри — вихідці з міських ремісників. Виявлені нами нещодавно архівні документи засвідчують, що палац Потоцьких і костьоли розписували п'ять станіславівських малярів. Із них тільки

один — Фрідріх Гейбек — був іноземцем. Праця малярів, особливо челядників, була тяжкою. В документі за 1748 рік згадується підмайстер Мартин Качковський, який не зміг виконувати непосильну малярську роботу в костьолі тринітарів і змушений був покинути місто¹³.

Зате святині, храми, які будувалися з каменю, подекуди збереглися і дають нам уявлення про вірменську церковну архітектуру переважно пізнішого часу — XVII-XIX ст.

Безперечно, що найбільш монументальною стала вірменська церква в Станіславові. Її архітектурний вигляд і образотворчі твори притягають увагу не лише мистецтвознавців, але всіх, хто оглядає сьогодні цей чудовий архітектурно-живописний ансамбль.

Зрозуміло, що головний кафедральний собор у найбільшому вірменському поселенні на Прикарпатті — Станіславові — повинен був мати пишність як в архітектурній композиції, так і в інтер'єрі — у живописному і скульптурному оздобленні.

По прибуттю вірмен у місто в 60-х роках XVII ст. вони побудували спочатку дерев'яну церкву. 22 жовтня 1674 р. з'явилася в церкві прекрасно намальована ікона Діви Марії, з очей Якої капали сльози. Того ж дня в присутності великого зібрання людей почалося богослужіння, яке тривало 44 години, тягнулося 3 дні. Це свято в народі називали „інтродукцією“.

За ініціативою станіславівського вірменського братства було вирішено побудувати величаву церкву. 20 років зводили вірмени нову будівлю. За своєю об'ємно-просторовою композицією вона є характерним зразком зрілого бароко¹⁴.

Багато прикрашена живописними і скульптурними творами внутрішня частина церкви. Привертають увагу галерея з 14-ти великих колон з фігурами та чудові фрески на стінах роботи живописця Яна Солецького. Ці 14 скульптур вміщені на карнизі центрального вівтаря та трансепту. Внизу — фігури св. Миколая і св. Онуфрія, виконані відомим скульптором Матеєм Полейовським.

*Вірменський Собор
в Станіславові, споруджений
в 1742-1762 роках.*

З настінного розпису художника XVIII століття Яна Солецького „Христос вчитель“, який зберігається у Вірменському Соборі з 1761-1762 років.

Дерев'яна скульптура майстра М. Полейовського з Вірменського Собору в Станіславові XVIII ст.

Проект внутрішнього оздоблення собору робив майстер Петро. Вся скульптура поліхромна, вирізьблена з дерева, покрита левкасом і фарбована, а потім позолочена.

Настінні розписи Яна Солецького — за біблійними сюжетами: тут зображено 12 апостолів, Христа і Богородицю, Хресну Дорогу. Робота виконана клейовими фарбами.

Хачкар — надгробна плита з XVIII ст., яка зберігається всередині Станіславівського Вірменського Собору.

Привертає увагу виконана у вірменському стилі вівтарна плита Хачкар, яка знаходилася в центрі Вівтаря. Її проектував інженер Треллі — італієць, який мав свою майстерню в Станіславові, а виконав Антоняк. Ця

пам'ятна плита — символ вірменської громади¹⁵.

СТАНІСЛАВІВСЬКІ УКРАЇНСЬКІ ЦЕРКВИ XVII-XVIII СТ.

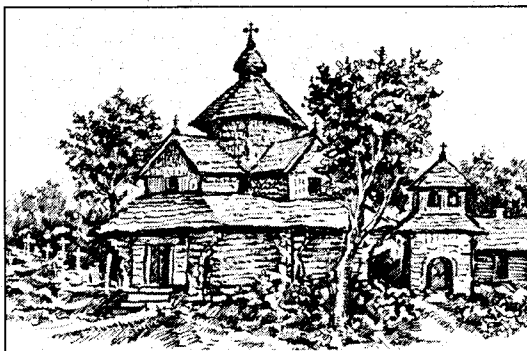
Якщо багаті патриції-ремісники, католицькі ксьондзи, підтримувані замком Потоцького, зводили в середмісті, завдяки важкій праці передміщан приміських сіл, культові та цивільні споруди за планами іноземних архітекторів, то убогі мешканці передмість створювали свої святині за найкращими зразками народної архітектури і всіляко оберігали народну культуру.

Українці відстоювали права на мову, побут, культуру, гуртуючись навколо українських церков.

На території Заболоття, де локалізувалося місто, стояла старовинна церква. Ульріх фон Вердум в 1672 році писав: „Вірмени й русини або греки мають також по одній церкві“¹⁶. На підставі речового доказу — келиха з 1674 року, подарованого „молодшим братством“ до церкви Введення, дослідники ще в середині XIX ст. стверджували, що на тому місці, де побудований єзуїтський костьол, була давня церква, старша від самого міста. В 1851 році дописувач з Галича повідомляв, що „русини свої через судьбу неприягну пострадали... где костьол поезуїтський нині (1851) одданий на церкву, там була церква Введення“. За твердженням деяких дослідників, „отці-єзуїти церкву розібрали, площу церковну собі привласнили і на тому місці костьол вимурували“¹⁷.

Цікава історія станіславівських українських церков у XVII-XIX ст. А. Шарловський у своїй праці наводить дані про три українські церкви, які існували в місті Станіславові. „Дерев'яна церква св. Миколая, — пише він, — була збудована з дозволу Андрія Потоцького в самому місті біля вірменського костьолу. Її розібрано на початку нашого століття з причини старості. Церква св. Варвари при вулиці Каліцькій або Зосиній Волі була збудована в першій половині XVIII ст. за дозволом Юзефа Потоцького. Вона після спалення в 1815 році перестала існувати. Церква на Заболотівському передмісті була здавна парохіяльною для села Заболоття. Але коли і ким була споруджена, ані час її розібрання або зникнення не можна визначити“¹⁸.

Ці дані про тодішні давні українські церкви у Станіславові А. Шарловський міг дати, посилаючись на історичні відомості, які були опубліковані в першій українській газеті — „Зорі Галицькій“ за 1851 р. Стан станіславівських церков в середині XVII ст. висвітлюється у виявлених нами у відділі стародруків і рукописів Національного музею м. Львова документах — в описі єпархіяльної візитації 1740 р. Тоді візитатор Митрополитої Львівської консисторії св. Юра, перебуваючи в Станіславові, зробив опис трьох місцевих церков.

Церква Христового Воскресіння, споруджена 1601 року в с. Заболотіві.

Він писав, що в Станіславові на 1740 рік було три українські церкви. Перша з них, центральна, парафіяльна, „дерев'яна церква Христового Воскресіння була споруджена під гонтами в 1601 році“, тобто в часи, коли ще існувало село Заболоття. Тоді в церкві знаходилося 7 образів „малярської роботи“, намальованих на дерев'яних дошках. При церкві була дерев'яна дзвіниця. З церковних книг зберігалося на престольне „друковане Євангеліє, червоним оксамитом в сріблі оправлене“. В крилосі знаходилися Службеник, надрукований в Унівській монастирській друкарні, а також писаний Єрмолай і Псалтир.

Храм прикрашали намісні образи, іконостас, на якому виділявся св. Миколай та центральна ікона Ісуса у Славі, як пише візитатор „пристойно малярської роботи“ — тобто високохудожній твір відомого художника¹⁹.

Візитатор згадує про діяльність церковного братства, його статуту, прицерковний шпиталь для вбогих парафіян.

З цих повідомлень візитатора видно, що в Станіславові на зразок інших міст України — Києва, Львова, Луцька, Рогатина, Галича — в кінці XVII століття при парафіяльній церкві Воскресіння Христового діяло українське церковне братство, яке керувало своїми статутами, мало свою лікарню і хатину для вбогих українських міщан. Про це візитатор пише так: „При тій церкві знаходяться два братства, два старших і третє молодше, які не мають жодного фонду, тільки керуються привілеями, наданими їм Юзефом Потоцьким, згідно братських артикулів. Також мають шпиталь без жодного фонду, тільки що збудували хатину для убогих парафіян. У візитації значиться, що до цієї парафіяльної церкви належало 50 парафіян, священник-декан мав на передмісті фільварочок“ із городом розміром на 1 день оранки“²⁰.

Із документа видно, що ця основна парафіяльна церква Воскресіння Христового знаходилася в середмісті Станіславова. На 1663 р. це була вже стара церковна будівля, а українські міщани, як писав галицький краєзнавець А. Петрушевич, на основі привілею Андрія Потоцького просили дозволу на будівництво нової церкви, організацію братства, друкарні і школи.

Тоді нова церква була збудована, а все церковне життя тривало і далі при старій церкві. Коли занепадала церква — невідомо з джерел. Лише в середині XIX ст. австрійський уряд передав єзуїтський костюл українцям.

Спархіяльний візитатор згадує в 1740 році і про інші українські церкви на передмістях Станіславова.

Галицький священник.
Гравюра XVIII ст.

На першому, правдоподібно, Тисменицькому, передмісті в 1740 р. знаходилася українська церква Успіння Пресвятої Богородиці, яка, за словами візитатора, була „споруджена під гонтами давно, хоч ще не закінчена“. Біля неї залишався „запустілий цвинтар“ — тобто давній, якщо вже запалися надгробні хрести.

В 1740 році при тій церкві зберігалось напрестольне Євангеліє, Служебник і Требник, надрукований у Львові при Успенській братській друкарні. Крім того, в церкві були намальовані образи на дерев'яних дошках. До цієї передміської церкви належало 13 парафіян²¹.

За словами візитатора, третя стара церква св. Миколая в 1740 році знаходилася на Заболотівському передмісті. „Вона, — зазначає візитатор в описі, — була вже стара, дерев'яна і підлягала руїні, чийм коштом збудована не пам'ятають“. Це свідчить про те, що церква св. Миколая могла бути ровесницею виникнення міста і споруджена ще в кінці XVII ст., а може і в середині XVII століття“.

Напрестольне Євангеліє з 1674 року.
Стародрук, світлина Тараса Яковини.

При тій церкві також знаходилася дерев'яна дзвіниця, а прицерковний цвинтар був навколо обгороджений. В самій церкві знаходилося напрестольне друковане Євангеліє, а також церковний Требник, надрукований в Унівській монастирській друкарні. Згадує візитатор про існування в церкві намісних образів „середнього художнього виконання“, намальованих на дерев'яних дошках. До того ж у цій приміській церкві зберігалися намальовані хоругви. До церкви належало 20 парафіян²².

За даними А. Шарловського, в Станіславові була ще одна церква — св. Варвари, яка стояла на колишній вулиці Каліцькій. Історія цієї церкви закінчилася в 1815 році, коли вона згоріла²³.

НАУКА

Вірменські поселенці на Прикарпатті, як і по всій Україні, де вони селилися, були не тільки вмiлими ремісниками і торговцями. З їх середовища виходили відомі вчені різних галузей науки. Про це ми довідуємося з багатьох першоджерел і особливо з праці вірменського історика Садока Баронча. Він у своїй праці згадує багатьох вчених-вірмен, в т. ч. і Прикарпаття.

Антоневич Домінік (1736-1795) виявив великі наукові здібності ще в юності, закінчив школу у Станіславові, а далі навчався у Львівській колегії (1754 р.), де слухав курси філософії, теології та закінчив їх з похвальною грамотою. В часи епідемії у Могильові морально допомагав хворим, став деканом вірменських церков на Покутті. Під час візиту в Тисменицю помер у 1795 р. і був похований в Станіславові біля кафедрального собору.

Аракелевич Григорій отримав високу освіту, в 1759 р. був професором риторики в Станіславові, а в 1734 р. викладав фізику і метафізику в Перемишлі, написав філософські праці, які опублікував у 1768 р.

Богданович Криштоф де Рошко, будучи вченим, працював над великою поемою. Помер в 1822 р. в Станіславові.

Донігевич Домінік народився в Станіславові 1740 р. в бідній сім'ї. З юності захопився наукою. Закінчив освіту в рідному місті, поступив до колегії у Львові, яку успішно закінчив. Крім політичних наук, займався літературою, знав римських класиків і мав у цьому великі поступи. Викладав у Львівській колегії основи красномовства²⁴.

У 1785 р., коли в Станіславові було організовано гімназію, він перебував на посаді вчителя, отримав право професора

гуманітарних наук і 40 років викладав різні курси з цих дисциплін. За свої блискучі лекції став улюбленцем станіславської гімназійної молоді. Особливо захоплювався римськими класиками. Найбільше любив Ціцерона, а Горація і Вергілія знав напам'ять. Гімназійна молодь до нього горнулася, як до найулюбленішого вчителя. На диво міщан, коли Донігевич Домінік прогулювався на Бистрицю чи до парку Звіринець, за ним юрбою йшли учні, і він розмовляв з ними про грецькі і римські події.

Професор Донігевич виховав цілу школу своїх учнів, багато з яких займали високі посади. Сам австрійський цісар Франц I нагородив професора золотою медаллю. Помер 1825 р. і залишив рукописи багатьох праць.

Манукевич Яків — доктор теології, протонотаріуш папський. Будучи священиком у Станіславові, запровадив богослужіння до Божої Матері Непорочного Зачаття, які правилися 3 дні — т. зв. „інтродукція“²⁵.

МЕДИЦИНА

Історія розвитку медицини у Станіславові сягає часів виникнення міста. З тестаменту міщанки Тереси Шийської від 1685 р. довідуємося, що її чоловік С. Моршковський заповів шпиталю 1000 злотих. Такі шпиталі існували при костьолах, церквах і були не стільки лікарняними установами, скільки притулками для бідних і перестарілих. Тогочасні лікарні обслуговували лікарі, яких називали цирульниками, аптекарями. Вони лікували різні хвороби, перев'язували рани, вправляли пошкоджені кістки, пускали кров, рвали зуби, клали банки, виготовляли ліки²⁶.

Найчастіше цирульники не мали спеціальної освіти, були лікарями-практиками, переймали досвід від старших. Були серед них і досвідчені як, наприклад, вірменський лікар з Тисмениці. Плата за лікування була високою. Так, дружина станіславського ремісника М. Снічака за лікування чоловіка записала лікареві свою хату.

Деякі лікарі відкривали невеличкі приватні лікарні. У власному будинку станіславівського лікаря О. Богдановича, як записано в актах, „лежало двох хворих і ще привезли нових“.

Між цирульниками велась боротьба за клієнтуру. Ті, що жили в місті, не допускали заміських лікарів. Так, на Т. Золотенка, який прибув у Станіславів „не відомо звідки, не реєструвався ні в замку, ні в міських урядах і став лікарем“, місцевий цирульник Ю. Менкович подав скаргу в суд, бо „йому нанесено велику шкоду в ремеслі“. Суд, зваживши на стан важкохворого, дозволив Золотенкові залишитися в місті ще на деякий час²⁷.

Цирульники-лікарі належали до міської верхівки, жили переважно в багатих будинках середмістя і обслуговували, як правило, крім багатих, тих, хто приїжджав на ярмарки і торги. Убогих передміщан лікували здебільшого знахарі.

Цирульники, крім іншого, ще й стригли та голили, їхніми послугами користувалися міщани, приїжджі купці, монахи. Так станіславівські цирульники відмовилися голити монахів-тринітарів, бо „там їм не платять, а всі, навіть маршалок, розраховуються“.

Місцеві аптекарі виготовляли ліки, косметичні засоби, солодощі і разом з ліками торгували цукром, різними іншими товарами.

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

Образотворче мистецтво Станіславава XVII-XVIII ст. представлено живописом, фресками, кам'яною та дерев'яною скульптурою. В магістратських актах XVII-XVIII ст. зустрічаємо історичні звістки про станіславських малярів, які розписували палац Потоцького, костьоли і монастирі. Відомо, що в місті існував малярський цех, майстри і підмайстри якого на замовлення магнатів Потоцьких, багатих патрицій-ремесників і торговців розмальовували магнатський палац власника маєтку, будинки багатіїв в середмісті, культові споруди.

Так, наприклад, під час похорону великого гетьмана Юзефа Потоцького в 1751 році біля катафалку висів його живописний портрет і різьблений родовий герб „Пилява“²⁸. Зал засідань міського магістрату в ратуші був прикрашений живописними розписами, скульптурами, фресками, створеними місцевими майстрами XVII-XVIII ст. Всі ці твори згоріли під час відомої пожежі 1866 року²⁹.

У католицькому кафедральному соборі знаходилися живописний образ Богородиці, п'ять намальованих на полотні портретів в дерев'яних різьблених рамках³⁰. В 1877 році розмальовував цей костюл відомий маляр Еразм Фабіянський, який оздоблював також греко-католицьку катедру св. Юра у Львові³¹.

На всіх саркофагах Потоцьких, похованих у крипті Станіславівського католицького кафедрального собору, були встановлені їхні родові герби³². В єзуїтському костюлі ходила живописна копія з образу Матері Божої Ченстоховської, яку було перемальовано за розпорядженням власниці Станіслава Софії Косаковської³³.

В єзуїтському костюлі містився саркофаг з чорного мармуру, в якому у 1732 р. була похована жінка Юзефа Потоцького — Вікторія Ліщинська. Саркофаг був прикрашений художнім різьбленням, на диску викарбований герб Потоцьких — „Пилява“³⁴.

У вірменському костюлі знаходився чудово намальований образ Діви Марії. Особливо вражала створена із 14 фігур апостолів, що стояли на великих колонах, роботи художника Яна Солецького³⁵.

Не поступалися своїм внутрішнім оздобленням і Станіславські українські церкви. Як уже було сказано, в 1740 р. митрополичий візитатор зафіксував в описі, що в парафіяльній матірній церкві в середмісті Станіслава зберігалися ікони „малярської роботи“, а головний образ іконостасу „Христос у Славі“ виділявся „пристойною малярською роботою“. Ікони, намісні образи, іконостаси, хоругви у всіх трьох церквах Станіслава відзначалися високохудожнім рівнем виконання³⁶.

Живописні твори, скульптури, на жаль, не збереглися. Вони зникли з плином часу у вогні пожеж, воєнних лихоліть, в часи різних політичних режимів.

ГЕРБИ І ПЕЧАТКИ СТАНІСЛАВОВА

Станіславів належить до тих міст, де відразу після виникнення складалася своя геральдика. З історії геральдики відомо, що в середньовіччі і пізніших часах існували різні типи міських гербів.

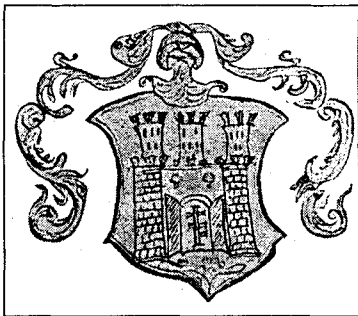
Першим і найбільш поширеним був герб, де була зображена фортечна міська брама з однією чи двома вежами³⁷. Така традиція існувала в ряді міст Європи та в Галичині XIV-XIX ст. Другим типом були герби, на яких зображувалися постаті святих. На гербових щитах зображувалися також леви (Львів), орли (Коломия), перші букви того чи іншого міста (Рогатин, Калуш). Переважно такі геральдичні символи приймалися в королівських містах.

Крім королівських, існували міста і містечка, якими володіли окремі магнати чи шляхта. До розряду таких міст належав Станіславів, який був власністю магнатського роду Потоцьких.

Первісний герб міста Станіславова виник рівночасно з виникненням міста 1662 року. На прохання власника графа Андрія Потоцького польський король Ян Казимир в окремому привілеї не лише затвердив надання місту магдебурзького права, але й кольорове зображення його гербу. Оригінал рисунку герба вміщений як додаток у королівському дипломі, який зберігався у Станіславові в міському архіві (в міській раді) до 1847 року. Оригінал герба забрав австрійський староста Крайк і не повернув місту. Герб пропав безслідно³⁸.

Про міський герб в королівському привілеї від 14 серпня 1663 року так записано: „Крім цього вищезгаданому містові надаєм такий герб: ворота з трьома вежами, а у воротах відображення найдавнішого шляхетського знаку „Пилява“, а

це напівтроїстий хрест. Це все представить старанно маляр посередині цього нашого герба чітко та виразно. Цим гербом мають вищезгадані городяни міста Станіславава як тепер, так і в майбутньому, користуватись, мати його на своїх печатках і його мають витискати на всіх документах і письменах як таємних, так і відкритих, які будуть видаватись урядовцями цього міста, а головне у судових процесах та вироках, — як ці всі письмена, мають бути печаттю того роду підтверджені і удостоверені“.

Первісний герб м. Станіславава з копії 1790 року.

На щастя, зображення оригіналу герба збереглося в замальовці копії з 1790 року. З цієї копії ми можемо уявити первісний вигляд герба. На диску була зображена традиційна ренесансова кріпосна міська брама з трьома вежами, кожна з яких була забезпечена трьома амбразурами, а також п'ятьма вікнами. По обидві сторони відкритої брами був розміщений родовий знак Потоцьких „Пілява“. Тут виразно видно обриси півокруглих башт, споруджених із тесаного каміння. Над брамою видно дві стрільниці.

Автор дослідження герба міста Станіславава Юзеф Зелінський в спеціальній книзі вважає, що художник, який копіював цей оригінал, докладно не відтворив архітектурних деталей, в порівнянні із зображеннями, які збереглися на найстаріших печатках Станіславівського магістрату з другої половини XVII століття.

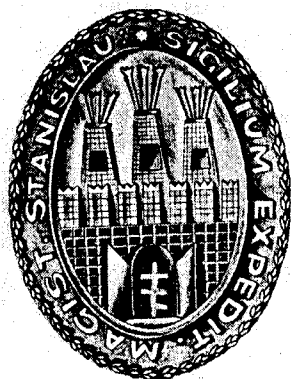
Він намагається довести, що на цій найстарішій печатці, яка збереглася з невідомого документу, видно різниці в співставленні із копією оригіналу герба. Вежі на печатці мають по одній стрільниці, а під вежею, вздовж муру над брамою видно тільки шість вікон. Ще по дві стрільниці видно в баштах та дві над самою брамою³⁹.

На наш погляд, Ю. Зелінський не зовсім правий під тим оглядом, що середньовічні герби міст не завжди у своїй символіці і архітектоніці співпадали з тогочасними міськими магістратськими печатками. Творці гербів брали їх тільки за основу, а решту символічних знаків давали довільно.

Відносно кольорів: в копії з 1790 року, яка була змальована з автентичного гербу, затвердженого королем, збереглися барви гербу. Копієст змалював щит червоним кольором, тло брами було блакитним, а родовий знак Потоцького „Пілява“ намальований золотом.

Найстаріша печатка Станіславівського міського магістрату з 1694 року.

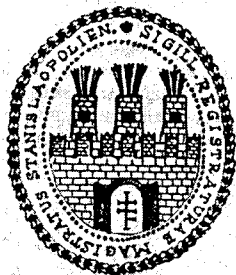

Печатка Станіславівського магістрату XVIII ст., виявлена автором у магістратських книгах.

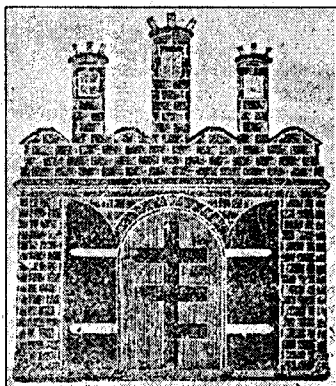
Цікаве зображення мала найстаріша печатка Станіславава з 1694 року. На ній видно фортечний мур з трьома вежами, кожна з них забезпечена трьома бійницями і однією стрільницею. У розкритій брамі знаходиться гербовий знак „Пілява“. По колу написано латинськими словами „Sigillum civitas Stanislawowicensi“ („печатка громадян Станіславівських“).

З кінця XVII — до XIX ст. подібні печатки затверджували різні документи Станіславівського магістрату. Це підтверджує виявлена нами копія печатки Станіславівського магістрату з середини XVIII століття. Хоч архітектоніка печатки в деяких символах змінена в порівнянні з первісною печаткою 1694

року, але в основному її композиція збереглася з попереднього часу. Вона виглядала так: на фортечному мурі з верхніми примурками зображено три вежі, в кожній з яких є по одному вікну чи по стрільниці. Кожна вежа завершується трьома розгалуженими виступами. У розкритій брамі далі зображений знак Потоцьких „Пілява“. По колу печатки стоїть напис латинськими словами: „Sigilium expedit magist Stanislav“, що означає в перекладі „Печатка служби магістрату Станіславівського“⁴⁰.

Печатка Станіславівського міського магістрату з 1804 і 1848 років.

Герб м. Станіславова з 1663 року, надрукований в „Станіславівському Календарі“ за 1856 р.

Приблизно такого характеру печатки Станіславівського магістрату зберігалися до XIX століття. Залишилися ті ж символи — мур з трьома вежами і квадратними вікнами, а у відкритій брамі знаходився родовий

знак Потоцьких „Пілява“. Деяко було змінено в написі по колах печаток. Це ми спостерігаємо на печатках з 1804, 1847, 1850 років.

Герб міста Станіславова в такому вигляді, яким він був у 1663 році, з деякими змінами символічних знаків зберігся до першої половини XIX ст. Це видно з гербу, який був уміщений у „Станіславівському Календарі“ за 1839 рік. На кріпосному темному мурі зображені ті ж три значно вужчі вежі, з трьома квадратними вікнами, а у відкритій брамі зберігався родовий знак Потоцьких „Пілява“.

За словами Юзефа Зелінського, з половини XIX ст. герб міста Станіславова дещо змінює свій вигляд. Вперше такого роду герб зустрічаємо в 1856 році в „Станіславівському календарі“. До такого типу належить і герб, який був уміщений на трикутній бляшці й існував у 60-70-х роках XIX століття. В ньому були застосовані геральдичні символи, характерні для первісних гербів 60-90-х років XVII століття і згаданої копії 1790 року. Різниця були лише в тому, що вежі мали по 5 амбразур, перед брамою додано схо-
ди⁴¹.

Форма Станіславівського герба, яку вживали перед першою світовою війною, повністю відповідає міським печаткам Станіславівського магістрату.

На жаль, нам не вдалося виявити зразки українських гербів печаток: органів освіти, українських національних товариств, установ і підприємств. Відомо, що існували печатки „Зв'язкового кредиту“, „Народного дому“, „Товариства Руських Жінок“, „Товариства ім. Петра Могили“, „Товариства ремісників“, філії „Учительської громади“, Робітничого товариства „Воля“, Товариств „Сокіл“, „Руська Бесіда“, філії „Українського Педагогічного Товариства“, „Народна Торгівля“ та ін.

Нам пощастило виявити єдину печатку філії Товариства „Просвіта“ в Станіславові. На ній в центрі зображена розгорнута книга, що традиційно означає символ освіти, просвіти. Навколо, по колу, українськими буквами написано: „Філія Товариства „Просвіта“ в Станіславові“.

Крім того, виявлено ще одну урядову печатку Станіславівського староства, яка підтверджує документ від 19 червня 1909 року. На ній у центрі зображений традиційний державний двоголовий орел з розпростертими крилами. Навкруги польськими і німецькими буквами написано: „С. К. Starostwo w Stanislawowie“, K. K. Bezirkshauptmannschaft in Stanislau“.

Печатка Станіславівської філії „Просвіта“

РОЗДІЛ V

В ПЕРІОД АВСТРО-УГОРЩИНИ
(1772-1918 pp.)

ВІД СЕРЕДНЬОВІЧНОГО МІСЬКОГО МАГІСТРАТУ
ДО ПОВІТОВОГО ЦЕНТРУ

Внаслідок першого поділу Польщі 1772 року австрійська монархія захопила Галичину. На окуповані землі прибули нові правителі, в міста і села Галичини вступили гарнізони австрійських військ, а чиновники з австрійських провінцій заволоділи містами і почали реорганізувати міські уряди, зберігаючи на перших порах консервативну, прогнилу систему магістратських урядів і право власників-магнатів на села, міста. Магнатські титули змінилися графськими.

25 жовтня 1772 року у Станіславів вступили перші австрійські кавалеристи, за ними з'явилися чиновники-урядовці. В 70-х роках нові володарі ще зберігали стару систему міського управління.

За новим адміністративним поділом Станіславів став центром одного з 18-и округів Східної Галичини. Хоч місто ще мало право управління своїми маєтками, продовжувало вести

Копія урядового патенту імператриці Марії-Терези від 11 вересня 1772 року про приєднання Галичини до Австрії.

судові справи, але вже було ліквідовано „право меча“ — тобто покарання на смерть. Обмежено владу замку Потоцького в управлінні містом. У 1775 році припинилася участь замкових намісників у кримінальних справах, а згодом і будь-яке їх втручання в управління Станіславовом, за винятком права на прибутки з їх міських маєтків.

Згідно реорганізації міського самоврядування на чолі окружного уряду стояв староста з трьома намісниками, що склали три секції¹.

За імператорським патентом Віденської столичної канцелярії в 1786 році почали діяти нові судові чинники, звані „синдиками“, які спільно з бургомістром і радниками утворювали новий австрійський міський магістрат, політичну і поліцейську систему, здійснювали судочинство, верховодили міським майном. Бургомістр був головою міського магістрату. Йому підпорядковувалися асесори, радники. Такою система міського уряду була до 1855 року².

У Львівському історичному архіві збереглися магістратські книги Станіслава з 1766 по 1822 роки, в яких зафіксовані дані з історії тогочасного міста. Міський уряд почав називатися русько-польським, проте фактично правили польські і австрійські чиновники, представників української громади у ньому не було. Кожен запис в магістратській книзі починався так: „Діялося в Станіславі, міському магістраті... перед присутніми вельми славними панами Яном Баргостом — війтом нації русько-польської, Григорієм Ганкевичем — президентом...“ Війт Баргоста був німцем, а Ганкевич — виходець з патриціанської родини. Про українців і згадки немає.

У другій половині XIX століття відбулися зміни в органах міського самоврядування. Місто Станіславів входило до складу Львівського намісництва. На основі нового імператорського указу від 29 вересня 1855 року міське самоврядування було значно обмежене. Залишився почасти старий магістратський уряд. За статутом місто належало до першого класу з річним прибутком більше 20 тисяч корон.

Міський уряд складався з начальника, двох асесорів, секретаря, трьох писарів, будівничого і 20 поліцаїв. Гмінний відділ вибирав з свого панівного чиновницького середовища бургомістра, якого затверджував галицький намісник і який складав присягу австрійському імператору.

По суті, все міське самоврядування було зосереджене в руках магістрату, а міський відділ лише наглядав за його діяльністю. Магістрат ділився на три сенати, куди входило кілька радників — громадський, кримінальний і політичний. Ними могли бути лише особи, які мали відповідну освіту і здали відповідні екзамени. Це були представники привілейованого класу, переважно німці і поляки. „Русинів“, як тоді називали українців, до магістратського чиновницького апарату не допускали³.

У 1867 році за новим адміністративним поділом Станіславів став центром одного з 74 повітових староств Східної Галичини. Місто наводнили різні чиновники, спритні підприємці новоутворених промислових одиниць, які в основному формувалися з колишніх цехмайстрів.

Яким було наше місто в кінці XVIII — першій половині XIX століття, видно із ряду достовірних джерел: спогадів сучасників, офіційних документів, магістратських книг, опису інвентаря Станіславівського ключа 1793 року та Йосифінської і Францісканської метрик 80-х років XVIII і 20-х років XIX століть. Вони проливають світло на економічний, політичний і культурний стан міста.

Тут мешкало українське, польське, вірменське і єврейське населення, поступово прибували німецькі колоністи. За станом на 1793 рік, в Станіславі налічувалося 5448 чоловік, більшість їх були українці. Вони і надалі залишалися безправними. Тривав процес майнового розшарування. На 407 українських і польських родин припадало 298 господарств, які були забезпечені майном, але 109 вважалися комірниками, тобто не мали своєї хати. З 392 єврейських родин 189 мали майно, а 203 залишались комірниками⁴.

Загальний вигляд м. Станіславова кінця XVIII ст.
Картина невідомого художника.

За Йосифінською метрикою (1785-1788 рр.), яку склали австрійські чиновники, Станіславів у середмісті був ремісничо-торговельним осередком, а на передмістях нагадував села, тут скрізь були розкидані поля, ниви, пасовища, сіножаті, городи біля будинків. В актах записано, що міські заболочені ґрунти лежали облогом: „Місто всі свої ґрунти в обліг мусить пускати і жодного висіву не збирає. Висіває на 1 морг пшениці 40, жита — 40, ячменю — 40, вівса — 48 горшків зерна. З метою проложення землі облогом дає їй відпочинок, щоб вона стала врожайнішою“. А коли б не пішло на обліг, „не тільки пожинку, але й навіть зерно загинуло б, і господарі не зібрали б нічого“⁵.

Городи біля будинків часто запливали дощовою водою. „Городи міста Станіславова, — записано в документах 1786 року, — хоч віддалені від води, однак стік з піль дощової води на велику вагу так; що городи заливає і не легко висихають і в пожитках городових значний приносить ущерб“⁶.

У другій половині XVIII ст. Станіславів залишався маєтками двох власників. В одному з документів сказано: „Згідно універсалу (віденського патенту) від 10 лютого 1789 року громада Станіславова належить до двох ґрунтових зверхнос-

тей; перша частина — цілому місту... решта належить до ділочки Косаковської⁷. Далі перераховуються категорії підданих графині передміщан і селян, їх повинності: 6 підданих відробляють річно 104 дні тяглової панщини, півгрунтові піддані відробляють 65 днів панщини, тяглові своїм тяглом, піші — пішо, а решта підданих — 12 днів річної панщини і дають данину. Деякі групи підданих сплачували тільки грошовий чинш. Ще існувала категорія ґрунтових підданих, яких називали „костьольними курінними“ — вони здавна відправлялися з листами від костьолів і були звільнені від феодалних повинностей⁸.

Графиня Катерина Косаковська, починаючи з 1761 року до 1797 року, тримала частину свого маєтку у Станіславові⁹, потім продала його за 2 мільйони злотих своєму брату Проту Потоцькому. Від цього банкрута і марнотратника станіславівські багатства перейшли в 1802 р до релігійного фонду, а у 1848 році — до державної австрійської казни¹⁰. Так закінчилася безславна історія майже півторастолітнього панування Потоцьких у Станіславові. Доля передміщан і селян в часи австрійського панування і далі залишалася важкою, вони поповнювали робітничий клас, боролися за свої економічні і політичні права.

З ЖИТТЯ СТАНІСЛАВОВА У КІНЦІ XVII — ПОЧАТКУ XIX СТ.

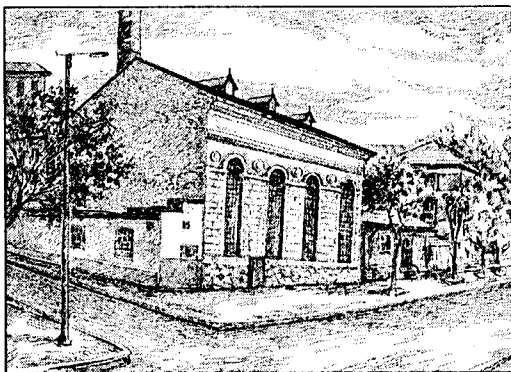
За даними актів 1786 року, у місті налічувалося 268 будинків, зберігалася старе розташування міських кварталів, ринкова площа, ратуша. Водночас виникло ряд вулиць: від двора під вал, до церкви, брукована, тобто вистелена камінними плитами вулиця Зосина воля. Передмістя поступово переходили у міські вулиці, тому в актах 1786 року зазначено: „вулиця Заболотів, передмістя“, вулиця передмістя Тисменицьке, „вулиця Галицька, передмістя“¹¹. Із знесенням фортечних мурів і валів зник бар'єр між середмістям і передмістям, і тому зник сам термін „передмістя“.

В 1786 році на території міста значаться два шпиталі, католицькі і вірменські костьоли, резиденція вірменського костьола, Тисменицька, Галицька брами, місце недючої старої цегельні, фільварок на Заболотті, цегельня в напрямі Крехівців, копанки на цеглу, площа на торговиці, винниця...¹²

Місто в кінці XVIII — першій половині XIX століття залишалось ремісничо-торговельним осередком Прикарпаття, в середмісті продовжували діяти ремісничі майстерні, залишалася давня цехова система. Цехів налічувалося 10, там працювало біля 400 майстрів, 300 челядників та багато учнів. Ще зберігалася слава колишнього сап'янового, кушнірського і ткацького виробництва.

Дослідниця Уляна Головчанська пише: щоб краще уявити стан міста Станіслава в 1848 році, то варто зупинитися на деяких відомостях про місто того часу. Його населення у 1847 році становить 10866 чол. На території міста знаходиться ринок, 4 площі, 24 вулиці, 800 будинків з них 430 мурованих. Промислові підприємства представляли 4 броварні, фабрика по виготовленню лікерів, 5 цегельень, 12 водяних млинів, а також фабрика, де виготовляли ножі, свічки і мило. Основне виробництво було зосереджено в майстернях ремісників¹³.

Із розбудовою шосейних і залізничних доріг, ліній в напрямі на Коломию, Чернівці, Стрий, Делятин-Микуличин через перевал на Закарпаття, в Угорщину, почали зароджуватися різні галузі місцевої промисловості. В той час у Станіславі було 12 водяних млинів, 5 це-

Будинок найстарішого підприємства Станіслава — пивоварного заводу, спорудженого в 1767 році. Художник Ігор Деркач.

гельень, 2 кондитерські фабрики, гуральня, 4 броварні, на яких всього працювало понад 500 робітників. На фасаді будинку пивоварного заводу по вул. Новгородській, 49 на стіні ще й тепер значиться дата — 1767. Цей рік нагадує про першу фабрику пива, найстаріше промислове підприємство нашого міста, яке утворилося з колишніх броварень. У двох тодішніх цехах — солодовому, бродильному — не лише виготовляли пиво, але й виробляли дріжджі як для випікання хліба, так і для лікування.

Хоч промисловість міста зберігала кустарно-ремісничий характер, окремі спритні підприємці, власники невеличких фабрик зуміли збагатитися за рахунок експлуатації своїх постійних і сезонних робітників, котрі винаймалися за дешеву оплату й у важких умовах працювали від зорі до зорі, заробляючи мізерні грейцари.

Станіславівське робітництво формувалося за рахунок розорених місцевих передміщан-ремісників і приміських селян, які злиденіли в своїх халупках або коморували по околицях міста. Влучно писав тоді сучасник: „Страшно було дивитися на той обірваний, полатаний, почорнілий і висохлий робочий люд, що на зорі спішив на тяжку роботу у темні і вонючі ремісничі комори, а увечері з темнотою повертався в свої злиденні хижі. Диво, що і схудалі дівчаки спішили за батьками, позбавлені дитячої радості. Та й жінок можна бачити на цих роботах“¹⁴.

У місті в кінці XVIII — першій половині XIX ст. проживало багато ремісників-кустарів. Вони посідали свої, як записано в актах, „заміські ґрунти“, — городи, нивки і сплачували за них грошовий чинш, хоч за даними опису 1786 року, їх загородні ґрунти і наділи поля такого доходу не давали. Цей прошарок міського населення був досить чисельним і в силу свого важкого соціально-економічного становища ставав жертвою спритних лихварів, які запускали свої шупальця у різні куточки колишніх передмість. Поступово по всьому місту виникли корчми, де частина злидених кустарів і передміських селян залишали останні грейцари¹⁵.

В середмісті і частково на окраїнах, особливо на торговцях, як і раніше, панувала торговельна метушня. В крамницях (а їх було понад 50 на ринку, під валами, за міськими брамами) торгували різним крамом, переважно ремісничими і продовольчими товарами, тут збували свій товар ремісники-кустарі та приміські селяни. А на „площі торговиці“ під Звіринецькою дівровою кипіла торгівля великою рогатою худобою, кіньми, вівцями. Деякі крамниці по реалізації шкіряних, ткацьких, кушнірських, галантерейних виробів перетворювалися на більші магазини, якими володіли спритні купці-лихварі¹⁶.

Ярмарок в місті. Фрагмент літографії А. Ланге з першої половини XIX ст.

Привіз східних товарів фактично припинився із утворенням кордону між Росією і Австрією, проте вірменські купці досить жваво торгували худобою, переважно кіньми, яких вигодовували у Бесарабії, в приднаїнських долинах, і великими стадами спроваджували на західноєвропейські ринки.

У першій половині XIX ст. в місті, як і раніше, відбувалися три річні ярмарки. В 20-30-х роках торговельний оборот на Станіславських ярмарках склав кілька мільйонів австрійських корон. Виділялася багата купецька верхівка з досить помітним капіталом. Вони розбудовувались, мешкали в кращих кварталах міста. В цьому часі у зв'язку із знесенням фортеці у розбудові міста відбулися значні зміни. За даними М. Грибовича, крім ринкової площі, вже було 24 вулиці, і виникло багато вуличок. На них стояли 800 будинків, з них — 430

мурованих, а решта дерев'яні. 110 кам'яниць мали від 1 до 3 поверхів. Будинки на колишніх передмістях були гарні, обгороджені штахетами. Сучасники зауважували, що ціле місто, а особливо передмістя, „як би в городі було положене“.

Будівництво ще більше активізувалося з 1816 року, коли спостерігається пошкваллення торгівлі і мануфактурного виробництва. Наказано було будувати будинки з каменю і цегли, а старі хати з дерева розбиралися, всі дороги і вулиці встелювалися камінням, при цьому використовувався матеріал із розібраного фортечного муру¹⁷.

В першій половині XIX ст. міста торкнулися і деякі політичні події того часу. В період наполеонівських війн і після утворення Варшавського князівства в 1809 році прихильники князя Йосифа Понятовського створили загін стрільців, які спочатку відтіснили австрійську військову залогу, заволоділи на деякий час містом і навіть організували новий міський уряд. Проте австрійські війська генерала Мерфельда завдали під Підпечарами поразки загонам Понятовського і відновили австрійську владу у Станіславові.

У польському визвольному повстанні 1820-1831 років брала участь гімназійна молодь Станіславова. Активного діяча цього руху Мауриція Гославського, який пробивався на Поділля, було заарештовано в Заліщиках і ув'язнено у Станіславові. Він загинув у казематах, і це викликало велику маніфестацію під час його похорону.

Помітну роль відіграло місто в революції 1848-1849 років.

СЕЛО КНЯГИНИН: КОЛИ І ЯК ВОНО ВИНИКЛО?

Мало хто сьогодні знає, що північно-східна частина населення міста розташована на території колишнього села Княгинина. Подібні назви поселень зустрічаються в багатьох регіонах України. Тільки в західних областях їх біля десяти. Це Княгиничі на Львівщині, Княгиниче на Рівненщині, Княгининюк на Волині. У нас, на Прикарпатті, є Княгиничі на Рога-

тинщині, і зникло село Княгинин, яке на початку ХХ століття злилося зі Станіславовом.

1449 роком датується згадка про це село — „Княгинино над рікою Бистрицею“. Можна стверджувати, що село виникло значно раніше, ще в літописний період розквіту Галицького князівства (ХІІ-ХІІІ ст.). Може, з того далекого часу до ХІХ століття побувала легенда, пов'язана із захороненням у дубовому борі, що шумів тут, останків спаленої галицькими боярами Настусі Чагрівної — позашлюбної дружини Ярослава Осмомисла, який згадується в „Слові о полку Ігоревім“. Від цього могла піти назва Княгинин бір¹⁸.

Ми більше схильні припускати, що ця територія пов'язана не з княгиною — жінкою князя, але з молодю (нареченою), яку з давньоруського часу називали княгиною. Відомий український письменник, громадський діяч, вчений лінгвіст Б. Грінченко у своєму „Словнику української мови“¹⁹ пояснював, що термін „княгиня“, крім жінки князя, ще означає молоду або походить від ритуального весняного хороводу, який супроводився піснями. У зв'язку з цим не без основи існувала давня легенда, що її мені в 1978 році переповів композитор А. Кос-Анатольський, який записав її на початку ХХ століття в Івано-Франківську, де тоді проживав. Назва Княгинино бору, за цією легендою, пішла від того, що тут, над Бистрицею, дівчата хороводом зустрічали весну, а хлопці в довколишніх селах ловили своїх наречених після їх купелі в Бистриці.

Польські історики, щоб приховати слов'янське походження назви населеного пункту, робили спроби виводити назву від „кнеї“ — тобто пущі (зарослі місця в лісі), що не відповідає історичній достовірності і не підтверджується лінгвістичними даними.

На противагу селу Заболоття, що було власністю магнатів Потоцьких і на території якого локалізувалося місто Станіславів, в селі Княгинині посідали свою феодальну власність кілька дрібних шляхтичів, правдоподібно, вихідців із колишніх дрібних бояр (це видно з їх слов'янських імен — Івашко із

Драгомирчан, Міхало з Княгинина та ін.). І тільки пізніше з'являються польсько-шляхетські імена власників маєтка: Матіаш, Януш, Бартоломей. В XVII ст. їх стає більше і кожен з них володіє кількома чи десятками селянських дворів.

Для княгининських селян це було тяжке феодальне лихоліття, бо пани, хоч мали небагато селян, у розкоші не хотіли поступатися більш заможній шляхті, тому буквально здирали з цих кількох селянських дворів всі грошові і натуральні повинності, а із появою в селі фільварку примушували селян до панщизняних робіт. Зокрема, їх мозолистими руками будувалася Станіславівська фортеця.

Нами недавно виявлено цікавий документ з 1695 року — інвентар повинностей мешканців частини села, якою володів дрібний шляхтич Казновський. Тут всього налічувалося 10 дворів, з них „тяглих“ селян, які мали волів, 6. Це: Юсип Хрущевичів „давній“, Гриць Васишин „давній“, Василь Савчиків „на батьковім“, Максим Савчуків сидів на Сидоровім дворі, Юрко Петришин, Микита Брендзеїв мали по 2-4 воли, платили 2 злотих, давали до двору по 4 мірки збіжжя, 4 курей, 2 каплуни і робили панщини 3 дні на тиждень до фільварку²⁰.

Четверо „піших“, тобто безтяглових селян — Панько Ребушик, Федір Манівський, Івась Кривий, Луцик-вдова — платили чиншу по 2 злотих, давали по 2 курки і 2 каплуни, і на панщину виходили один день на тиждень. До того ж зобов'язувались молоти в станіславівських міських млинах і давали різну десятину від бджіл, свиней, овець і рогатої худоби.

Подібні повинності виконували селяни Княгинина і в інших тогочасних власників, як от у Яна Княгиницького. До речі, ці пани часто передавали свої маєтки в оренду (посесію), або продавали. Так, наприклад, в 1695 році Ян Княгиницький частину своїх ґрунтів передав у „держання“ коменданту Станіславівської фортеці Павлові Мрочкові за 171 злотих²¹.

Приблизно такою ж залишалась повинність княгининських селян у XVIII ст. За описом Йосифінської метрики, селяни

Княгинина ділилися на три категорії: 11 „цілогрунтових“, 14 „півгрунтових“, 8 „халупників“²².

Селянські ниви, звані „за бельведером“, „на прухновці“, „на псярні“, „за Бистрицею“, „на багні“ були маловрожайними, багнистими, оскільки поля, сіножаті, пасовища часто замулювалися і були, як записано в актах, „трудними для посіву“, випасу худоби, сінокосу²³.

У 1788 році в актових книгах зустрічаємо таку економічну характеристику: „Село Княгиничі лежить над рікою Солотвинською Бистрицею, межує зі сходу із Вовчинцями, від півдня — з містом Станіславовом, від заходу — з Пасічною, від півночі — з Угриновим в двох територіях, або руках. Має свої поля, з яких одне протягом 3-х років засівається, друга частина або рука, пускається на переліг для вчинення поля урожайнішим, інакше цілком не давали б доходу і насіння, кинуте в землю, згнило б. Для того найкращий обробіток не допоміг би, самі б тільки хащі росли. Для чого найкращим досвідом є спроба висіву: з 1 морга поля — видає пшениці 40, жита — 40, ячменю — 40 і вівса — 48 горшків“²⁴.

КНЯГИНИН: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ XVII-XIX СТ.

Княгининські селяни, які мучилися у феодальній неволі, деколи виступали проти своїх гнобителів. Так, в 1648 році, на початку визвольної війни українського народу, під час народного повстання на Прикарпатті селяни Княгинина знищили місцевий фільварок і брали участь у здобутті Єзупільського замку Станіслава Потоцького.

В Княгинин кілька разів входили російські війська. Окремі частини козаків і росіян бували тут під проводом Б. Хмельницького і В. Бутурліна, які проходили восени 1655 року через Галицьке Поділля в напрямі Львова.

Протягом XVIII століття російські війська чотири рази побували в Княгинині. Вперше, 1707 року, вони підійшли під Станіславів, коли переслідували гарнізони шведського короля

Карла XII. В 1733 році російські війська, переслідуючи коронного гетьмана Йосифа Потоцького, підійшли під Станіславівську фортецю, а в 1737-1739 роках спільно з козаками вони облягли фортецю з боку Тисмениці і Княгинина, в чому їм допомагали місцеві селяни. В 1768 році російські полки визволяли Станіславів, громлячи учасників злопам'ятної Барської конференції, яку підтримували магнати Потоцькі²⁵.

З селом пов'язане ім'я засновника Скиту Манявського. Іов Княгиницький народився приблизно 1551 року в Княгинині біля Тисмениці. Здобувши високу на той час освіту в Острозі („б'яше бо зело остроумен“), він бував на Україні, звідки прямував до Москви, про яку розносилася тоді слава. Княгиницький бував у Греції на Афоні, в багатьох містах і селах України, але не забував рідні околиці і провів „время не мало в грядцы Тисменицы“. Сюди до нього в 1605-1606 роках приїжджав „друг его“, видатний український письменник-полеміст, активний борець проти католицизму Іван Вишенський і „пожив zde“ — тобто в Тисмениці і Княгинині. Можливо, він і порадив Іову Княгиницькому заснувати Скит Манявський як оплот боротьби ненависних народів панів-католиків.

На противагу засиллю іноземного католицького патріциату міста Станіславава закріпачене населення Княгинина спільно із заболотівськими передміщанами відстоювало свої права, об'єднувалося навколо братства — громадської організації українського православного населення, яке за зразком міст Києва, Львова, Рогатина, Галича було створене в кінці XVII століття. Місцеве братство було опорою для бідного українського населення і протистояло станіславівським єзуїтам, яких магнати Потоцькі всебічно підтримували з метою окатоличення українського населення.

На початку XVIII століття село увійшло до складу Станіславівського ключа маєтків Потоцьких. До 1792 року селом володіла Катерина з Потоцьких Косаковська, а в першій половині XIX століття воно стало домінією міського Станіславівського уряду. Спочатку село було колонією міста, а

потім стало його передмістям і злилося з ним на початку ХХ століття. З розвитком капіталізму в Княгинині діяли деякі промислові підприємства, водяний млин, броварня, в якій виготовляли дріжджі, один тартак і фабрика штучних добрив. В основному робітниками на них були місцеві селяни²⁶.

В кінці ХІХ століття в селі проживало 1779 чоловік. Кращі землі належали багатію жидові Менделю Вайнгартену, а на решті ґрунтах жили зубожілі селяни. Частина їх поповнила робітничий клас на дрібних підприємствах німецько-польської буржуазії і кустарних міських промислах. Життя селян було тяжким, тому вони боролися за свої економічні і політичні права на селянських віче, брали участь у робітничих страйках, особливо в 1905 році, під впливом першої російської революції.

Під капіталістичним гнітом селяни Княгинина залишалися без освіти. І лише в 1894 році давню дяківську школу замінено на однокласну, згодом крайова шкільна рада реорганізувала її у двокласну, а в 1900 році — у чотирикласну. Проте тут вчилася лише невелика частина селянських дітей, решта залишалася неписьменною.

1848 РІК У СТАНІСЛАВОВІ

1848 рік почався бурхливими революційними подіями, котрі започаткувало повстання 24 лютого в Парижі, внаслідок якого у Франції було повалено королівську владу і встановлено республіку. Паризькі події відгукнулися в Австрії, скоро упав реакційний уряд Меттерніха, затремтіли імператори європейських абсолютистських держав.

Звістки про революцію у Парижі, Відні й Будапешті докотилися до багатостраждальної Галичини. В результаті революційних подій у Львові 2 травня 1848 року була утворена Головна Руська Рада — легально-ліберальна організація, яка 15 травня почала видавати свою газету „Зоря Галицька“. Вона стала першою українською газетою у Львові, заговорила про

еднання народу Галичини і Наддніпрянської України. „Ми, русини галицькі, — писалося в ній, — належимо до великого руського народу, котрий одним говорить язиком і 15 мільйонів виносить, з котрого півтретя мільйона землю Галицьку замешкує“²⁷.

Відлунням революційних подій у Парижі, Відні, Львові стали події у Станіславові, де 8 травня 1848 року була утворена окружна Станіславівська Рада — філія Львівської центральної Ради.

Під впливом Львівської Руської Ради 30 травня у Станіславові утворилася менша Руська рада, в яку увійшли представни-

„Зоря Галицька“ — перша українська газета. ки українського населення в складі 12 чоловік. Вона розгорнула широку громадсько-політичну і культурно-освітню роботу. Перелякані австрійські власті міста спочатку загравали з новоутвореними органами обидвох рад, а потім намагалися розпустити національну гвардію загальною кількістю 300 чоловік, яка сформувалася з середовища польських, українських і єврейських вихідців, переважно з інтелігенції.

Це викликало значне обурення. Під час сутичок австрійських жандармів та гвардійців був убитий гімназист Гошовський. Його похорон перетворився у політичну маніфестацію. На похороні промови виголошували прогресивно настроєні учасники польського повстання 1831-1832 років Й. К. Цибульський, П. А. Шанковський та інші. Вони закликали до єднання польського і українського люду.

Поступово між представниками Станіславівської ради народно-шляхетського спрямування і учасниками Руської ради, яку представляли українські ліберальні кола, почалися суперечки. 30 травня 1848 року у Станіславові зібралося багато представників українського населення: міщан, селян навколишніх сіл на загально-політичну маніфестацію, яку тоді називали Станіславівським собором. У ній активну роль відіграв відомий галицький письменник, прихильник „Руської Трійці“ Антін Могильницький (1811-1873 рр.). Він боровся за рідну мову, освіту і літературу для свого народу, що стало кровною справою його життя, головним змістом його поезій і публіцистики. „Житє Могильницького від самого 1838 року до его смерти, — писав Іван Франко, — було немов дзеркалом, в котрім досить живо відбилися пориви, надії на судьби галицько-руського народа“²⁸. Револьюційні події 1848 року пожвавили творчу і громадську діяльність письменника. В цей час він пише велику романтичну поему на матеріалі народних переказів „Скит Манявський“, баладу „Русин-воїн“, збирається видавати в Станіславові літературний журнал. Про цей намір він так писав Я. Головацькому: „Я гадаю також що писати й видавати яке часописьмо в Станіславові“²⁹.

На Станіславівському соборі А. Могильницький виступив з палкою промовою, яку І. Франко назвав „однією з перших маніфестацій руських в тім пам'ятнім році“. Основним змістом її був заклик до єдності українського і польського народів, до боротьби за демократичні права і свободи. Це явно не подобалося керівникам собору, вони позбавили його участі в маніфестації. В листі до Я. Головацького 10 липня 1848 року А. Могильницький пояснював, чому декому не подобався його виступ у Станіславові: „Ще в тих часах сміло боровся з супротивниками за любезну народність руську, коли теперішні русомани і ляхожерці свого імені і язика ся відрікали й встидали“³⁰.

Далі письменник засуджує тих українських лібералів, що керували маніфестацією 30 травня. Граючи на національних

почуттях, вони продовжували розпалювати ворожнечу між польським і українським населенням, а самі плазували перед німецькими правителями. Про це він недвозначно писав своєму другові: „Я пізнав, же начальники собору Станіславівського, з єдиної сторони народ простий, занадто фантазували й до ненависті проти ляхів розпалляли, а з другої сторони сами себе і всіх русинів перед лицем німецьких бюрократів упідлили, аби їм за блага і невольницьке орудіє їх самолюбної політики послужили“³¹.

Палкий поборник єднання українського і польського народів, А. Могильницький в тому буремному 1848 році ясно говорив, „що нам потреба народної єдності если ми з-під тяжкого ярма абсолютизму хочемо цілком видобутися і тих прав і свободи, котрі нам конституцією суть обіцані, але ще не сповнені“³².

Незважаючи на незгоди між різними угрупованнями керівників Руської Ради в Станіславові, які до певної міри послаблювали революційний рух, до політичного життя втягувалися демократично настроєні верстви населення. На Станіславівському соборі затверджено склад місцевої Руської Ради, керівником якої обрано вчителя О. Прокопчиця. Члени цієї ради активізували свою роботу під час виборів до рейхстагу (червень 1849 р.). По виборчих округах на сходах обирали від інтелігенції і селян депутатів, які мали захищати їхні інтереси на засіданні перламенту. Тоді Остапа Прокопчиця було обрано депутатом від Станіславівського виборчого округу. Він з Відня інформував своїх виборців про роботу рейхстагу, у якому, зокрема, вимагав права викладати у Львівському університеті українською мовою.

Депутат від Солотвинського виборчого округу Іван Капушак із села Ляхівці (нині с. Підгір'я Богородчанського району) перед виїздом до Відня був у Станіславові. На засіданні парламенту він виступив з палкою промовою на захист селян. Вона стала відомою в Європі і була опублікована 28 серпня 1848 року в „Новій Рейнській газеті“³³. І. Капушак розповів

депутатам про жажливі знущання поміщиків над селянами і вимагав скасування кріпацтва без викупу селянських повинностей. „Батоги і канчуки, які обвивали наші голови і наше спрацьоване тіло, — цим вони повинні задовільнитися і це повинно бути викупом“³⁴, — такими словами закінчив прикарпатський депутат свій виступ на засіданні рейхстагу.

У період виборів влітку 1848 року активізувався польський визвольний рух в Станіславі. Прибулі із Заходу емігранти — члени польського демократичного товариства — почали видавати першу газету в Станіславі „Дзєнник Станіславовскі“, яка інформувала мешканців міста про події в Європі, прапугувала демократичні ідеї. Газета виходила з 2 вересня до 28 жовтня.

Восени 1848 року представники Станіславова брали участь у Соборі руських вчених у Львові в справі розвитку української культури.

Австрійському уряду згодом вдалося придушити революційні виступи у Львові, а потім і в інших містах Галичини, в тому числі і в Станіславі. Проте бурхливі революційні події змусили австрійські власті скасувати в Галичині панщину на п'ять місяців раніше, ніж у цілому в Австрії. Імператор Фердинанд 17 квітня 1848 року підписав патент (указ) „про скасування в Галичині з 15 травня 1848 року всіх панщинних робіт і підданських данин“ за винагороду поміщикам в майбутньому за рахунок держави.

DZIENNIK STANISŁAWOWSKI

Pismo poświęcone rodzimym demokratycznym zasądom.

Przedkio o piątek
Wydawca Stanisław Kozłowski, ul. 110, nr 10.

Subscryb.

Nr. 1.

6 września 1848

Wydawca do druku (drukarnia) Stanisław Kozłowski, ul. 110, nr 10. W drukarni tej drukują się wszystkie pisma, które w tym mieście wydawane są. W drukarni tej drukują się wszystkie pisma, które w tym mieście wydawane są. W drukarni tej drukują się wszystkie pisma, które w tym mieście wydawane są.

Przepraski.

Wielkie powołanie do demokratycznych zasad, była niemi prosić cały kraj do tego samego celu, a przede wszystkim, że demokratyzacja, nasz rodzimy idea ogólny, nie powinien być odwołany do przelotu, tylko do trwałej, nieprzemijalnej, nie do chwilowego, tylko do trwałego, nie do chwilowego, tylko do trwałego.

Pierwszy numer stanisławowskiej gazety „Dzennik Stanisławowski“, яку видавали члени польського демократичного товариства з 2 вересня по 28 жовтня 1848 р.

Wielkie powołanie do demokratycznych zasad, była niemi prosić cały kraj do tego samego celu, a przede wszystkim, że demokratyzacja, nasz rodzimy idea ogólny, nie powinien być odwołany do przelotu, tylko do trwałej, nieprzemijalnej, nie do chwilowego, tylko do trwałego, nie do chwilowego, tylko do trwałego.

Хоч революція 1848-1849 років в Австрії, в тому числі і в Галичині, не була до кінця послідовною, все ж вона завдала серйозного удару по феодальних відносинах, ліквідувала кріпосне право і відкрила шлях до епохи капіталізму³⁵.

ВІД ЦЕХОВОГО РЕМЕСЛА ДО ПІДПРИЄМСТВ ФАБРИЧНОГО ТИПУ

З розвитком капіталістичних відносин, які прийшли на зміну феодальному укладу, в Станіславові виникають нові промислові підприємства. Існував ряд дрібних ремісничих майстерень. Проте велика промисловість міста фактично ще не вийшла зі стадії мануфактурного виробництва.

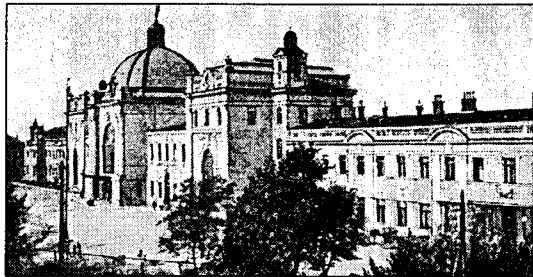
В першому десятиріччі після скасування в Галичині кріпосного права у Станіславові працювало три промислових підприємства, на яких разом налічувалось 277 робітників. На двох з них трудилися від 11 до 40 чоловік, і тільки на третьому підприємстві було 266 робітників.

Найстарішим промисловим підприємством нашого міста був пивоварний завод, початки якого сягають 60-х років XVIII століття. На фасаді приміщення сьогоденішнього пивоварного заводу по вулиці Новгородській, 49 стоїть дата — 1767 рік. На цьому підприємстві в 50-60-х роках XIX століття працювало 40 робітників. Разом з броварнею в селі Княгинині (що нині є одним із кварталів міста), пивоварний завод продукував щорічно 12208 відер пива³⁶. Значним попитом у тодішній медицині користувалися вироблені тут дріжджі.

Біля залізничного вокзалу (вулиця Залізнична, 22) працює нині локомотиворемонтний завод — одне з найстаріших підприємств міста. Його історія починається з 60-х років минулого століття, коли була побудована перша на Прикарпатті залізниця, на спорудженні якої в тяжких умовах працювало багато робітників із різних сіл і містечок краю.

1 вересня 1866 року почався регулярний рух поїздів на лінії Львів-Чернівці. На львівсько-чернівецькій лінії працювало 67 паротягів, 190 пасажирських, 115 вантажних і поштових вагонів.

Біля залізничного вокзалу 11 вересня 1866 року закінчилося будівництво головних вагоно-паровозних майстерень, які входили в число п'яти великих промислових підприємств тодішньої Східної Галичини.

Будинок залізничного вокзалу.
Світлина В. Крымчака.

Тут в 1870 році працювало 226 робітників, які формувалися з убогого ремісничого люду міста і навколишніх сіл. Це були перші кадри станіславівського робітництва, на долю якого випало нелегке випробування.

До міських підприємств належали і млини. Колись, у XVIII — на початку XIX століття, вони були водяними. Починаючи з середини XIX століття, а точніше в 1860-1861 роках, в Станіславові вже працював один з трьох на всю Східну Галичину (крім Львова і Тернополя) паровий млин потужністю понад 80 кінських сил.

За даними Львівської торгово-промислової палати, з 1870 року у Станіславові працювали одна гуральня (друга в Княгинині), броварня (друга в Пасічній), три парових тартаки (з них один в Княгинині), чотири гарбарні (одна з них в Княгинині, друга в Загвізді), дві друкарні, фабрика штучних добрив у Княгинині, картонна фабрика, підприємство по виробництву мазути в Княгинині. Загалом станом на 1887 рік у Станіславові працювало приблизно 10 більших і 20 менших промислових підприємств, тобто явно переважало дрібне кустарне виробництво.

Мануфактурне промислове виробництво все ще домінувало у місті, кустарні ремесла хоч і набирали капіталістичного вигляду, але в них було зайнято в 1885 році лише 735 осіб. У місті було багато готелів, ресторанів, кав'ярень і шинків, у яких, як у середмісті, так і на колишніх передмістях, загіз-

дилися спритні лихварі. На основі промислової устави в 1882 році робітники мануфактурних майстерень організувалися в ремісничі спілки шевців, мулярів, ковалів, столярів, кравців, кушнірів³⁸.

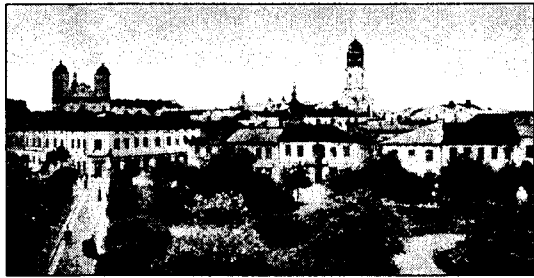
Дослідник Василь Рега подає таку економічну характеристику промисловості Станіславова станом на середину XIX століття: „У середині XIX ст. у Станіславі було 48 крамниць, 4 шкіряні і галантерейні магазини, 3 торговельні склади. Станіславські купці за низькими цінами скуповували в навколишнього населення худобу та інші сільськогосподарські продукти і вивозили їх до Австрії або інші країни. Важливе місце для розвитку економіки міста мали шосейні шляхи. У 1780-1815 роках прокладено дорогу Стрий-Станіслав-Коломия-Кути, а згодом Новий Сонч-Самбір-Дрогобич-Стрий-Станіслав-Коломия-Чернівці. Найстаршим промисловим підприємством нашого міста був пивний завод, початки якого сягають 60 років XVIII століття. Неабияке значення мала і перша залізниця на Прикарпатті, на якій 1 вересня 1866 року почався регулярний рух поїздів на Львівсько-Чернівецькій лінії. У Станіславі були засновані майстерні по ремонту паровозів і вагонів, які стали найбільшими підприємствами міста. Серед металообробних підприємств виділялися машинобудівний завод „Бредта і спілки“, на якому було зайнято 313 робітників. Найбільшими підприємствами текстильної промисловості у Станіславі були: ткацька полотнона, фабрика ватину і вати „Мендельсона й Арнольда“ та гаптованих виробів „Фішера й Арнольда“. У 1860-1861 роках в Станіславі працював один з трьох на всю Східну Галичину паровий млин потужністю 80 кінських сил. У 1886 році в місті нараховувалось 7 горілчаних підприємств. До найбільших ділків-підприємців належали шевські майстерні Хударського, Шиманського. Відкривались філії віденських і львівських банків, збільшились операції в міській ощадній касі, яка утворилася ще в 1860 р. Українські промисловці у Станіславі заснували страхове агентство „Дністер“. У 90-х роках XIX ст. в місті налічувалось 14 кредитно-

банківських установ. Але промисловість міста в середині XIX ст. була ще малорозвинутою і базувалась на мануфактурному виробництві³⁸.

Робітничий клас, що зароджувався у Станіславові, продавав свою робочу силу підприємцям, які поступово наживали капітал. Соціальне становище трударів залишалося жалюгідним.

Незважаючи на повільний розвиток промисловості в Станіславові, тут формувался клас найманих робітників. Найголовнішими джерелами його поповнення були спролетаризовані ремісники різних професій з колишніх цехів та селяни передмість і навколишніх сіл: Княгигина, Загвіздя, Уринова, Опришівців, Чукалівки, Драгомирчан, Пасічної, Вовчинця, Микитинців, Хриплина.

Крім постійних кадрових робітників на більших підприємствах (вагоно-паровозні майстерні, пивно-броварний завод, млин), в ремісничо-кустарних майстернях, на тартаках та цегельнях працювали

Загальний вид м. Станіславова з площі Міцкевича. З листівки 1915 р.

здебільшого поденні або сезонні робітники. Останні ще були тісно зв'язані з сільським господарством, що зумовлювалося економічною відсталістю.

Економічне становище робітничого класу міста Станіславова, як і інших міст Східної Галичини, було дуже важким. Фактично робочий день не був унормований, станіславівські робітники, як правило, працювали 12-14, а то й більше годин на добу, при відсутності будь-яких правил техніки безпеки. Внаслідок цього робітники часто калічилися, але підприємці майже не звертали на це уваги. Сім'ї покалічених робітників залишалися без забезпечення прожиткового мінімуму³⁹.

В 1885 році було прийнято закон про введення 11-годинного робочого дня, який лицемірно вихваляли на всі лади польські ідеологи. Але підприємці ним нехтували і змушували найманих робітників, особливо поденних і сезонних, працювати на підприємствах стільки, скільки їм було вигідно. Один із сучасників справедливо писав, що „станіславівський робітник нагадує панцизняного кріпака, бо гне спину від ранку до ночі під наглядом пана дозорця“.

В середньому прибуток станіславівського робітника не перевищував 37 злотих ринських. Доля його сім'ї була незavidною, а сам він ставав убогим пролетарем. Коли ж врахувати ще різноманітні податки, що треба було сплачувати австрійській короні і магістрату, то можна собі уявити, які мізерні грейцари залишалися станіславівському робітникові, з праці якого наживалися три п'явки-визискувачі: підприємець, імператорський чиновник та магістратський „посіпака з ринкової площі“, як тоді називали урядників магістрату, що мешкали в ринкових будинках біля ратуші.

Незважаючи на те, що реальна платня промислових робітників не забезпечувала навіть прожиткового мінімуму, вона ще й безперервно знижувалася. Платня за винаймання однієї кімнати в 1883 році дорівнювала 153 злотим ринським. Ось чому частина робітників тіснилася в підвалах, де не було ніяких санітарно-гігієнічних умов, або в комірках, що винаймалися у багатих станіславівчан.

Колишня вулиця Яховича (з боку від площі Міцкевича). З листівки 1917 р.

Підприємці, власники майстерень з різного приводу штрафували робітників. Деколи ці штрафи сягали кількоденного заробітку. Часом платню замінювали натурою — сіллю, горілкою тощо.

У другій половині XIX — на початку XX століття значні зміни відбувалися в роз-

будові міста. На місці старих будинків, здебільшого дерев'яних, з'явилися нові, переважно триповерхові кам'яниці. Їх налічувалося в 1880 році 1350. Близько 500 з них знаходилися в центрі міста. Частина цих кам'яниць була призначена для адміністративних установ, а решта залишалася власністю міської буржуазії, підприємців, купців, лихварів.

Центром міста, як і в минулому, була площа біля ратуші, звідки розходилися основні вулиці, які поєднувалися з меншими. Всього було 45 вулиць, не рахуючи 10 площ. Головні вулиці мали тротуари і були забруковані⁴⁰. В 1876 році в місті з'явилося газове світло, центральні вулиці частково освітлювалися ліхтарями.

Позацентральної квартали міста були заселені убогими верствами сталого робітничого люду та сезонними робітниками. Подекуди на вулицях Липовій, Бельведерській, Галицькій заходами міської верхівки були побудовані добротні кам'яні або дерев'яні будинки, причому деякі лихварі будували їх виключно під найм і мали з цього солідний зиск.

Околиці міста були забудовані напівселянськими дерев'яними будиночками, з яких тільки окремі були з верандами і трохи відрізнялися від решти халуп. Взагалі околиці міста ще на початку ХХ ст. були досить занедбаними, непорядкованими, з городами і садами. Саме тут проживала основна маса робочого люду, на каторжній праці якого наживалася станіславівська панівна верхівка⁴¹.

Наприкінці ХІХ століття селянський рух у Східній Галичині організувався в нову форму: масові збори робітників та селян, які називалися вічами. Починаючи з 1879 року, слідом за львівськими виступами, такі віча у 80-90-х роках охопили міста і села всієї Східної Галичини. На Прикарпатті перше селянське віче провели 16 вересня 1885 року мешканці гуцульського села Жаб'є (тепер селище Верховина).

8 грудня 1886 року в Станіславові зібралося на селянсько-робітниче віче багато селян з околиць. Воно було скликане за ініціативою радикала Северина Даниловича, який у своєму

рефераті змалював важке становище галицького селянства, його зубожіння.

Перше віче селян-гуцулів 16 вересня 1885 р. в Жаб'є. Художник Ігор Деркач.

Трудящі Станіслава під щораз більшим впливом революційних ідей поступово переходили від економічної боротьби до політичної. Наочним прикладом цього були події 1903 року, коли готувалися вибори до міської каси хворих. Як свідчать документи, напередодні виборів місцева соціал-демократична організація розпочала агітаційну підготовку. На зборах, в яких брали участь маси трудового населення міста, ставилися питання про політичні права виборців. 28 жовтня 1903 року, в день виборів, містом прокотилася велика маніфестація трудящих. Робітники великими колонами із лозунгами пройшли головними вулицями міста Станіслава. Міська влада кинула проти мирної демонстрації відділи австрійської жандармерії і військові підрозділи. Між поліцією та робітниками відбулися сутички, внаслідок чого почалися арешти. Було вбито робітника Якуба Брюкнера, що викликало ще більше обурення і посилювало народний рух⁴².

В донесенні станіславівської жандармерії відзначалися масовість страйків і наполегливість вимог політичного характеру.

Робітничі страйки, демонстрації трудящих відбувалися в місті протягом 1905-1907 років майже щоденно. В них брали участь робітники всіх підприємств Станіслава — фабрик, заводів, робітничих майстерень, залізничники. Цікаво, що й селяни Загвіздя, Угринова, Пасічної, Опришівців, Драгомирчан, Вовчинця, Пацикова, Чукалівки, Микитинців, серед яких було багато поденних і сезонних робітників, також включалися в масову боротьбу трудящих за свої права.

Так, наприклад, у листопаді 1906 року в Станіславові багатов мешканців навколишніх сіл зібралося на повітові селянські збори, де з палкими промовами проти експлуатації селян виступили представники багатьох громад.

Цікавим епізодом у селянському русі були події в Ямниці. З уст ямницьких селян не сходило ім'я Івана Смицнюка, який в ті роки став символом селянського руху. В 1843 році І. Смицнюк як посланець ямницьких селян двічі ходив пішки до Відня просити в надвірній канцелярії цісаря захисту селян від непосильного гноблення їх лютим місцевим дідичем Шишковським. Коли Смицнюк втретє вирушив до Відня „допоминатися о волю і свободу народу закріпощеного“, за селом на нього напали панські гайдуки і замордували його⁴².

Селяни забрали убитого і вночі поховали на сільському цвинтарі. З того часу стежка до його могили не заростала. Ямницькі селяни завжди пам'ятали про свого непідкупного депутата. Громада вирішила, що настав час гідно вшанувати пам'ять Івана Смицнюка. Зібравшись на віче, ямницькі селяни одностайно постановили впорядкувати могилу народного героя і поставити йому пам'ятник.

За добровільно зібрані кошти селяни замовили пам'ятник у станіславівського скульптора Бебновича. Монумент на возах перевезли із Станіслава до Ямниці і 10 жовтня 1905 року встановили на могилі Івана Смицнюка. Тоді ж відбулося надмогильне віче ямницьких селян. Незважаючи на воєнне лихоліття, на спроби поміщицької Польщі знищити пам'ятник, він зберігся до наших днів.

Пам'ятник з сірого каменя стоїть біля дороги на сільському цвинтарі. До фасадної сторони його прикріплений мідний щит у вигляді розгорнутого аркуша паперу, а на ньому викарбувані слова: „Тут спочиває Иван Смицнюк. Помер 3/4 в 73 р. житя. Депутований громади Ямниці, котрий ходив два рази пішо до Відня. Замучений польськими посіпаками за допоминане ся о волю і свободу народа закріпощеного“⁴⁴.

Надгробний пам'ятник Івану
Смицнюку в с. Ямниця.

Політичне становище у Станіславові в другій половині XIX — на початку XX століття віддзеркалюється в діяльності різних політичних партій, які мали тут свої осередки і впливали на населення міста та його околиць.

Після придушення революції 1848 року та наступу реакції й посилення польських впливів у Галичині, серед української інтелігенції запанувала зневіра у свої власні сили, внаслідок чого занепав дух національної самосвідомості. На москвофільську платформу вийшли відомі на той

час львівські діячі — історик Денис Зубрицький, письменник Яків Головацький та його брат Іван. Під впливом московського професора М. Погодіна, вони фактично породили москвофільську течію в суспільно-політичному русі Галичини⁴⁵.

Москвофільська течія мала свій осередок у Станіславові, але вплив на українських міщан, як це мало місце в Коломиї, Галичі, Калуші не був таким значним.

Із зародженням народовського руху в роботу Станіславівського осередку народовців включилися професори української гімназії і передова інтелігенція міста. Саме вони почали відроджувати ідеї національної самосвідомості. Національно-політичний рух у Станіславові зростав під впливом поглядів Пантелеймона Куліша, Олександра Кониського, Володимира Антоновича і Михайла Драгоманова. Кинуті ними зерна відродження української культури знайшли сприятливий ґрунт на полі діяльності станіславівської інтелігенції. Товариство „Прогресивна“, „Рідна школа“, „Руська Бесіда“, „Народний дім“, „Січ“, „Сокил“, українська гімназія та інші прогресивні організації докладали багато зусиль для піднесення суспільно-політичного процесу національного відродження в Станіславові.

Крім польських і жидівських осередків, у Станіславові виникає осередок радикальної партії під проводом М. Макловського. Діячі народовської течії заснували в 1899 році українську народно-демократичну організацію (УНДО), головним організатором якої був К. Левицький. Тут існувала українська націоналістична партія святоюрців, що мала центральний осередок при соборі св. Юрія у Львові. Виникла соціалістична партія, організатором якої був Ф. Дашинський⁴⁶.

ДЕМОГРАФІЧНИЙ СТАН СТАНІСЛАВОВА XVIII-XIX СТ.

Широкий інтерес представляє динамічне зростання населення Станіслава у XVIII-XIX ст. На жаль, відсутня демографічна статистика міста за XVII ст.

У Львівському центральному історичному архіві в Галицькій гродській книзі за 1709 рік виявлено опис міста, в якому дається цікава картина загального складу населення, його соціально-економічного стану, вказується чисельна приналежність населення до ремесла і торгівлі. Це найраніші дані відносно кількості міського населення. Як видно з цього документа, за 47 років від заснування Станіслава тут проживало 221 родина, з них 124 українські, 59 вірменських, 28 жидівських і 19 польських⁴⁷.

Якщо в середньому на тогочасну сім'ю припадало 6 осіб, то в загальному в 1709 році налічувалося в Станіславові 1494 жителів, з них 744 українців, 104 поляків і 336 жидів. Вони були розселені як в передмісті, так і на підзамчі, і в передмістях.

Кількість станіславівських родин з кожним десятиріччям зростала. Так, в 1774 році в місті було зареєстровано вже 404 українських і польських родин, 102 вірменські і 402 жидівські⁴⁸.

Статистичну картину демографічного стану Станіслава представляє інвентар Станіславівського ключа за 1793 рік⁴⁹.

Таблиця господарів і комірників,
які проживали в місті, на 1793 рік.

На території міста проживало родин	Кількість родин за віросповіданням			
	польсько- українські	вірменські	жидівські	разом
В середмісті	30	20	235	285
На Тисменицькому передмісті	267	77	68	412
На Галицькому передмісті	107	5	99	211
Разом	404	102	402	908

Як видно з таблиці, в 1793 році в Станіславові проживало 908 родин. За підрахунками А. Шарловського, в загальному тоді в місті налічувалося 5448 мешканців. З них 1710 чоловік проживало в самому місті, на Тисменицькому передмісті — 2472, на Галицькому передмісті — 1266.

Виходячи з кількості міських родин, А. Шарловський визначив загальне число мешканців за їх віросповіданням. За його підрахунками, в 1793 році проживало в місті поляків і українців 2526, вірмен 510, жидів 2526. З цього видно, що в той час в місті переважало жидівське населення. Цікаво, що ці дані визначають ступінь заможності міського населення. Вірмени в кількості 102 родин були господарями, тобто мали свої окремі господарства. Із 407 польських і українських родин господарями були 298 сімей, комірниками — 109. На 399 жидівських родин припадало 189 господарів, 203 комірники⁵⁰, тобто тих, що не мали своєї хати, а винаймали комори в багатіїв. Отже, найбільш заможними були вірмени.

За даними К. Баранського, в 1801 р. в Станіславові налічувалося 5402 мешканців⁵¹, з них 2237 жидівського віросповідання. Населення міста постійно зростало. Якщо в 1849 році в Станіславові налічувалося 11000 мешканців, в 1869 році — 14786, то в 1880 — 18626 осіб. За словами А. Шарловського,

приріст населення Станіслава за період з 1875 по 1895 роки зріс на 24,9 відсотки. На той час під оглядом кількості міського населення Галичини Станіслав посідав восьме місце⁵².

**Демографічний стан міста за віросповіданнями
у 1869 та 1880 рр.⁵³**

1869 рік	Кількість чоловік	Загальна кількість (у відсотках)
Римо-католики	4221	28
Греко-католики	2236	15,1
Вірмени	55	0,3
Інші віросповідання	186	1,3
Жидівської віри	8078	54,7
Разом	14786	

1880 рік	Кількість чоловік	Загальна кількість (у відсотках)
Римо-католики	5589	29,9
Греко-католики	2793	14,8
Вірмени	90	0,4
Грецько-оріент.	1	—
Євангелістів	126	0,6
Німців-євангелістів	8	—
Англикан	1	—
Жидівського віросповідання	10626	55,8
Разом	18626	

Статистика вказує, що у згаданих роках розмовляли польською мовою 9735 чол., українською — 1649, німецькою — 6998, чеською — 42, словацькою — 1, угорською —¹⁵⁴.

Станом на 1902 рік, в Станіславі мешкувало 44762 особи, з них — 19718 жидів, 15682 римо-католиків, 1804 греко-католиків, 558 німців-євангелістів і кілька вірмен⁵⁵.

Професор С. І. Копчак вказує, що за динамікою чисельності населення Станіслава знаходилася у прямому зв'язку з відповідними соціально-економічними умовами, політично-адміністративними та міграційними процесами.

За період від першого австрійського (1857 р.) до першого радянського (1959 р.) переписів населення загальна чисельність мешканців Станіслава (з передмістям) зросла більш, ніж у п'ять разів.

Роки	Тисяч чоловік	% до 1857 р.
1857	12,9	100
1869	16,7	129
1880	22,5	174
1890	29,8	231
1900	45,4	351
1910	58,9	456

Дослідник пояснює, що таке швидке зростання населення в місті Станіславі в цей період пояснюється часом інтенсивного розвитку капіталізму в Галичині (1910 роки)⁵⁶.

НАРОДНОСТІ СТАНІСЛАВОВА XVII-XX СТОЛІТЬ

З перших днів виникнення міста-фортеці Станіслава тут поступово селилися різні народності зі своїми традиціями та правами, які їм надавали власники міста, затверджували польські королі та австрійські монархи.

Вже в одному з перших локаційних привілеїв власник ново-заснованого міста магнат Андрій Потоцький надає всім громадянам, які будуть тут осідати, свободу, як полякам, так і представникам інших віросповідань⁵⁷.

Право на колонізацію Станіслава потвердив у 1663 році король Ян Казимир, а згодом — всі наступні монархи. В привілеї Андрія Потоцького поляки посідають перше місце, за ними стоять інші народності.

Про українських селян Заболоття як автохтонних поселенців, що віками проживали на цій землі до отримання статусу міста, не йшлося, немов їх не було. З архівних джерел відомо, що саме заболотівські селяни й ремісники з виникненням

міста були витіснені із середмістя на передмістя. Лише його назва — „Заболотівське“ — зберегла за собою назву колишнього старовинного села Заболоття.

Мешканці Заболоття, крім Заболотівського передмістя, проживали на Галицькому і Тисменицькому передмістях та були економічно експлуатовані з боку польсько-патриціанської верхівки. Лише невеличка частина більш заможних заболотчан залишалася в кварталах середмістя і брала участь в міському уряді та ремісничих цехах.

З перших днів виникнення міста іноземні прибульці, переважно багаті патриції і бюргери із поляків і вірмен, посіли ключові позиції як в міському самоврядуванні на магдебурзькому праві, так і в цеховій системі міського ремесла. Вони мешкали у фортифікованому середмісті Станіслава, руками українських передміщан і приміських селян споруджували добротні будинки, переважно в ринку, верховодили в міській раді, здійснювали судочинство в лаві на чолі з війтом. Крім того, ці міські керівники-багатії на передмістях посідали свої ґрунти, фільварки на правах юридиків, наживали великі маєтки.

1662 року в місті був збудований перший дерев'яний римокатолицький костюл⁵⁸. За словами К. Баранського, з цього видно, що вже тоді в Станіславі осіли поляки. Цю дату можна вважати вихідною в колонізації міста польськими прибульцями. Першим польським війтом в Станіславі у 1662 році призначений власник маєтку Б. Андрушевський⁵⁹. Він керував лавою і отримав право видавати вирoki смерті. В кінці XVII ст., а точніше в 1694 р., як видно з документа, війтом був поляк Станіслав Масевич, бургомістром — поляк Лукаш Сливинський, як зазначено в акті, „з колегами“ — тобто радниками⁶⁰.

Протягом XVIII-XIX ст. кількість поляків зростала. Поляки в Станіславі, як і в інших містах Галичини, належали в період середньовіччя і нового часу до привілейованих верств міщанства не лише за Польської корони, але й в австрійські часи. Проте австрійський уряд в кінці XVIII століття, з різних

міркувань, закритий у Станіславові єзуїтський монастир, а костюль згодом передав греко-католикам. Виходячи з цього, деякі польські історики вважали це переслідуванням поляків. „Австрія, — пише К. Баранський, — дала нам, полякам, від 1772 до 1848 рр. власне західно-європейський приклад управляти народними меншостями, а ми (тобто поляки) ніколи ні в минулих століттях тих методів не застосовували. То не були для нас приклади гідного наслідування. Але звернемося до ліквідації знамен польського характеру в Станіславові через австрійців. Тож Австрія, закриваючи монастирі і деякі костюли, обмежила в тій ліквідації на цілому терені Східної Галичини римо-католицький обряд. А що монастирі мали також польські школи, тим самим Австрія закрила ряд польських шкіл і посилювала маєтковий потенціал поляків, забиваючи монастирські маєтки⁶¹.

Далі К. Баранський пояснював, чому австрійці зненавиділи поляків у Станіславові. Він писав, що князь Юзеф Понятовський у 1809 році вступив до Галичини з військом Наполеона, 6 червня зайняв Станіславів та перебував тут до кінця липня. Поляки здобули місто підступом. Вони, не маючи великої сили, вислали до міста своїх парламентарів з вимогою здати місто. Гарнізон погодився. І тільки російські війська змусили Понятовського покинути місто. Тоді Австрія за ганебну капітуляцію помстилася тим способом, що знищила Станіславівський замок, знесла мури, башти, брами і засипала кріпосні фортечні рови. Отже, кам'яний замок, який існував 150 років, був знесений⁶². Західні вандали — австрійці — так віддячились полякам за порятунок їх від турків в XVII ст.⁶³. Такими висновками К. Баранський завершує свої міркування про причини знищення австрійцями Станіславської фортеці.

К. Баранський доводить, що австрійці залякували поляків у Станіславові. Так, у 1834 році в Станіславівській тюрмі помер поляк — політичний в'язень, поет і воїн Маврицій Гославський; польський студент Альбін Дунаєвський походженням із Станіслава був засуджений на смерть за патріотичні польські книги⁶⁴.

К. Баранський відзначає, що напередодні „весни народів“ — революції 1848 р. — в Станіславові було „більше русинів“ (українців), ніж поляків.

В 1848 р. у місті була створена польська народна гвардія, яка підлягала окружній Раді. Під час революційних подій у Станіславові 1848 року брало участь багато поляків. Головну роль відіграв тут Віктор Гельтман — емісар з паризького демократичного товариства. Він заснував у Станіславові 1847 року часопис „Dziennik Stanisławowski“.

Під час революції 1848 року в місті виходили такі польські газети: „Kurjer Stanisławowski“, „Omnibus“, „Postep“, „Haslo“, „Gaseta Podkarpatia“, а для дітей „Swiatełko“. Тоді вийшли друком „Mieszczanin“, „Kronika Stanisławowska“. Українці видавали „Денницю“, „Господар“, „Промисловець“.

За ініціативою Головної Руської Ради в Станіславові формувалася національна гвардія. До неї записалося 124 чоловіки — поляків, українців і жидів. На спробу влади розпустити гвардію станіславчани відповіли рішучим протестом. В сутичці з австрійськими військами був убитий станіславівський гімназист Гошовський. Його похорон перетворився в могутню антиурядову демонстрацію.

Водночас в місті і околицях поширювалися відозви на скасування панщини, встановлення демократичних порядків, відбувалися різні маніфестації і протести проти абсолютизму і реакції⁶⁵.

Поляки всіляко підносили розвиток своєї національної культури. В 1810 році в місті існувала польська бурса та музична школа для навчання костьольного співу⁶⁶. 1834 року поляки заснували музичне товариство, яке пізніше отримало назву товариства ім. Станіслава Монюшки. В 1837 р. вони організували концерт піаніста світової слави Ф. Ліста. Працювала музична консерваторія, де майбутніх музикантів навчали відомі піаністи, співаки⁶⁷. На станіславівській сцені польські співаки ставили опери і оперети, часто польська музична громада запрошувала з концертами відомих артистів, співаків з

різних міст Галичини. Польські артисти зі Станіслава гас-тролювали зі своїми виставами, концертами.

У відомому польському повстанні 1863 року активну участь брали такі станіславівські поляки як Мечислав Романовський — поет (загинув у бою), Ф. Левицький (за участь у повстанні був засланий в Сибір, а після повернення працював у Станіславівському господарському „Товаристві кредо-земельнім“. В 1881 році він заснував часописи „Głos Stanisławowski“ та „Echo Pokucia“. У повстанні 1863 року брав участь уродженець Станіслава письменник, романіст і сатирик Ян Лям, який пізніше у 1869 р. став редактором „Dziennika Polskiego“ у Львові. У Станіславі після повстання 1863 року осів Смаглович, який подарував міській бібліотеці кілька тисяч книжок⁶⁸.

В 1866 році бургомістром Станіслава був Ігнацій Камінський, який багато спричинився до розвитку економіки і культури міста. Він організував у Станіславі різні агентства і товариства самопомочі, зокрема, заснував міську ощадну касу і став її першим директором.

У XVII-XIX ст. в місцевій гімназії отримали освіту ряд поляків, які пізніше стали відомими поетами, науковцями, політиками. Серед них був польський поет Францішек Карпінський, поет і байкар Станіслав Яхович, історик Садок Баронч, автор польсько-латинського словника Антоній Беліковський, історик, директор Львівської бібліотеки „Оссолінеум“ Август Бельовський, письменник Владислав Віслоцький, поет Мечислав Романовський, лінгвіст д-р Ян Гануш та ряд інших визначних діячів польської культури⁶⁹.

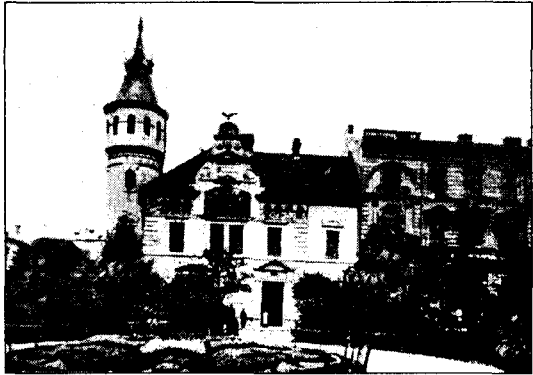
В 60-х роках поляки заснували в Станіславі ряд товариств: філію польського Товариства педагогічного, вчительський гурток, філію Товариства польських лікарів, Товариства польських правників⁷⁰. В 1870 р. було засноване міщанське товариство „Gwiazda“.

Після революції 1848 року поляки активно розвивали своє шкільництво. Крім відомої класичної гімназії, в 1871 р. було

відкрито ще одну школу і вчительську семінарію, яку з'єднано з підвищеною взірцевою восьмикласною школою. В цьому була заслуга Товариства Народної (людової) школи, яке виникло в 1871 році. Це Товариство організувало в Станіславові і на околицях міста польські читальні. Відомими діячами Товариства Народної школи були К. Фібіх і Б. Барновський, який заснував у 1871 році польське Педагогічне Товариство та редагував його орган „Szkola“⁷¹.

Крім цього, поляки організували в Станіславові притулок для виховання дівчат, притулок для виховання хлопців, де вони набували ремісничі професії, заклад для сиріт, ряд інших добродійних закладів⁷².

В 1886 році в Станіславові було організоване польське гімнастичне товариство „Сокіл“ на зразок подібної польської організації у Львові. У власному збудованому будинку для „Сокола“ були танцювальний і гімнастичний зали⁷³.

Приміщення польського гімнастичного товариства „Сокіл“.

Відомим польським освітнім діячем у місті в 1883 році був В. Смаглович. Із Станіславова походив відомий археолог В. Гадачек, який став професором Львівського університету. Польські археологи в кінці XIX століття відкрили біля приміського села Підлужжя таємничі підземні печери.

Відкриття залізничного руху Львів-Чернівці в 1866 році стало для Станіславова не лише чинником господарського піднесення, але також спричинилося до розвитку туризму. Почалися масові мандрівки на Покуття і Чорногору. Тоді в Станіславові поляки заснували Чорногорське туристичне То-

вариство як відділ Татранського Товариства у Кракові. Організаторами Товариства були адвокат В. Юркевич, М. Левицький, І. Домбровський. Туристи, етнографи, лінгвісти почали відвідувати Гуцульщину — Ворохту, Яремче, Микуличин, Жаб'є та інші верховинські села і містечка. З часом ці місцевості стали оздоровчими центрами. Українці Станіслава заснували своє туристичне Товариство „Чорногора“⁷⁴. Міська молодь, особливо учні шкіл та української гімназії, влітку масово виїздили в Карпати, де вивчали місцеві говірки, етнографію, історію гуцулів⁷⁵.

В кінці XIX ст. в Станіславі були створені осередки польських політичних партій — народно-демократичної, соціалістичної і соціал-демократичної. Як вже відзначалося, в місті була створена музична консерваторія. В класі професора співу М. Бернацького вчилася співачка полька М. Гілерівна, яка виступала на оперних сценах Європи⁷⁶. Значний внесок у розвиток польської культури Станіслава кінця XIX ст. внесли польський письменник С. Никорович і Р. Дерніч, лауреат літературної нагороди Т. Рітнер, лінгвіст Я. Гануш⁷⁷.

У 1900 році поляський артист М. Монастирський заснував у Станіславі драматичну школу ім. Фредри. В тому часі у Львівському театрі працювала співачка родом зі Станіслава Леонтин Барконська-Росінська. В станіславівському польському шкільництві відзначалися відомі педагоги Б. Волянський, Майхрович, Вашкевич, В. Терлецький⁷⁸.

В 1908 році поляки організували Союз незалежної молоді „Заграва“ під керівництвом А. Гошовського, К. Лістовського, Цьомбора, С. Сосабовського. Опираючись на членів „Сокола“, „Заграва“ організувала вправи військових дружин⁷⁹.

В 1902 році у Станіславі був заснований польський „Союз науково-літературний“, президентом якого став Е. Кухарський. Діяло тут і академічне Товариство „Молода Польща“⁸⁰.

1910 року, у 500-ту річницю перемоги під Грюнвальдом, поляки спорудили в місті пам'ятник. Також був встановлений пам'ятник до 100-річчя від дня народження Адама Міцкевича.

В місті існувало таємне Товариство польської армії. В 1912 р. першим комендантом стрілецьких дружин Товариства був С. Сосабовський. До складу дружин входило 197 вояків⁸¹. 22 липня 1915 року польський полк уланів наніс поразку відступаючим російським військам під Крихівцями біля Станіславова. На честь цієї події була вибита спеціальна медаль⁸².

Протягом XVII — початку XIX ст. у Станіславі зростає кількість поляків. За даними статистики, в 1902 році в місті проживало 44752 чоловік, з них — 19718 жидів, 15687 поляків, 8804 українці і 553 євангелістів⁸³. Польським поселенцям всіляко сприяли польські королі і австрійські монархи.

У Станіславі проживали німецькі поселенці. З браку джерел невідомо, коли вперше вони тут осіли. На відміну від міст Коломиї, Калуша, де існували більші німецькі колонії, в Станіславі ми не зустрічаємо німецьких поселенців у другій половині XVII — першій половині XVIII століть. Німецькі поселенці з'явилися в Станіславі із захопленням Галичини Австрією. Це були переважно австрійські чиновники, які згідно нового адміністративного управління зайняли основні урядові установи. Вони проживали зі своїми сім'ями в центральній частині міста. Їх національну приналежність визначаємо по прізвищах. Так, наприклад, на початку XIX ст. австрійським окружним старостою був німець Станіслав Францішек Краттер. З його ініціативи у місті був заснований перший сквер, урочисто відкритий 1827 року. Нині це територія приблизно між вулицями Січових Стрільців та Гетьмана Мазепи. В XIX — на початку XX століття сквер був улюбленим місцем відпочинку міщан. Його в народі називали „Краттерівка“ — від прізвища засновника⁸⁴.

В середині XIX століття кількість австрійців, очевидно, була помітною, оскільки напередодні революції 1848 року у Станіславі виходив німецький календар. В кінці цього століття згадуються австрійські вчителі, лікарі, артисти. Починаючи з кінця XVIII — початку XX століття, австрійці працювали чиновниками в міському магістраті, старостві, були вчителями

гімназії, шкіл. За статистичними даними на 1902 рік, на 44762 чоловік населення в Станіславові налічувалося 553 німці⁸⁵.

Вони були евангелістського віросповідання, спорудили в 70-х роках XIX століття свою святиню — кірху, що знаходилася між нинішнім драматичним театром ім. І. Франка та готелем „Україна“. Кірху знесли у 50-х роках нашого століття.

Жидівське населення осіло в Станіславові зразу після виникнення міста. На це вони отримали окремий привілей — 17 вересня 1662 року, що його опісля (між 1703-1730 рр.) затвердив Юзеф Потоцький, власник Станіславівського ключа, великий коронний гетьман. На підставі привілею жиди отримали право „вільного будування і осідку, шинкування, гандлю і задовільного заробітку“. У всіх „судових трансакціях“ вони „могли відкликуватися до замкової юрисдикції, а „славетні войтови“ обох націй (польської і вірменської) не мали над ними ніякої влади⁸⁶.

А. Шарловський писав, що в новозаснованому місті селилися не лише поляки, але й інші народності. З метою піднесення ремесла і торгівлі Андрій Потоцький спровадив до Станіслава вірмен з Угорщини і Молдовії, а далі дозволив осідати жидам, сприяти будівництву їхніх житлових будинків, утворенню органу жидівського самоврядування — кагалу⁸⁷. На основі привілею в Станіславові утворилася жидівська гміна, яка в основному здійснювала адміністративне управління. Крім торгівлі, жиди займалися різними видами ремесла, мали право участі в ремісничих цехах, однак з їх середовища заборонялося вибирати цехмайстрів. Станіславівські жиди мали право на будівництво своїх будинків (відразу після свого поселення) як в середмісті, так і на передмістях, де в основному зосереджувалося їх населення в XVII-XVIII століттях. Крім того, їм дозволялось споруджувати різного роду крамниці, ятки, будівлі в середмісті і на передмістях. В 1761 році жиди збудували свою синагогу⁸⁸.

В 1764 році в Речі Посполитій було розв'язано жидівські земельні сейми, внаслідок чого змінився вплив жидівської

плутократії на справи населення мойсеєвого віросповідування⁸⁹.

Поступово жидівські ремісники почали випереджувати українських і польських майстрів у своєму ремеслі, зокрема, у гарбарстві. Тому була прийнята ухвала міського уряду від 26 червня 1726 року з метою забезпечення гарбарського ремісництва перед жидівською конкуренцією. Цю ухвалу затвердив власник маєтку Йосиф Потоцький⁹⁰.

Конкуренція розвитку міського ремесла точилася між вірменами і жидами в кінці XVII — середині XVIII ст., внаслідок чого в цю справу втручався міський уряд і судова лава, а деколи й панський двір.

В першій половині XVIII століття внаслідок воєнних подій, спричинених російсько-польськими конфліктами, Прикарпатський край зазнав значної розрухи. Це спричинило занепад ремесла і торгівлі. Заможні вірмени Станіслава залишали місто і переселялися в Молдовію та Угорщину. Тоді до Станіслава напливало все більше жидів. Торгівля в основному переходила до багатой групи жидів. З кінця XVIII — протягом XIX ст. в руках жидівських купців Станіслава зосередилася майже вся внутрішня торгівля.

В 1784 році жидівська громада Станіслава обрала рабіном Горовітза Ариех Лейб бен Елезара Га Леві. Від нього почалася лінія рабінів Горовітзів, які держали Станіславівський рабинат до Другої світової війни⁹¹. Під час великої пожежі в Станіславі

Тип галицького містечкового жиди з кінця XIII-XIX ст.

згоріло багато будинків в середмісті, в тому числі й жидівська синагога⁹². Після 1879 року в місті діяло жидівське купецьке касино та кружок міщанський. При ньому гуртувалися жидівські купці і ремісники. Тоді було відбудовано синагогу⁹³.

Під час приїзду до Станіслава австрійського імператора Йосифа II жидівська громада звернулася з петицією до монарха про надання їм більших привілеїв. Їх прохання було взято під увагу віденським урядом, і 1783 року спеціальним розпорядженням галицького губернаторства було розширено громадянські права галицьких жидів, в тому числі і Станіслава⁹⁴. З кінця XIX ст. з метою розвитку жидівських шкіл з гебрейською мовою викладання почала діяти фундація барона Гірша⁹⁵.

1880 року в Станіславі створили сіонійську організацію, на чолі якої став Маркус Бранде. Розвиток сіонізму серед місцевих жидів активізувався після сіонійського Конгресу, що відбувся в Базелі в 1887 р. В ньому брали участь представники від сіонійської Станіславівської організації⁹⁶.

Діяла жидівська партія Бунду, відомим діячем якої був адвокат з Монастириська А. Мослер. Жида в Станіславі організували свою молодь в дружину „Менора“. В 1898 році у місті виник рабінський комітет і організація „Бар-Кохба“. В той час жидівська академічна молодь заложила в Станіславі корпорацію Гіскаля Бар-Кохба Гатегій Маккабі.

Жида Станіслава дбали про розвиток своєї культури. Вони заснували театр імені Гольдфадена, який в кінці XIX століття гастролював з виставами по жидівських прикарпатських міських осередках. В 1906 році жидівський письменник Камельгар Екутель Ариех бен Гершон керував жидівськими школами, т. зв. Хедеру і Ешиботу⁹⁷. Протягом XVII-XIX століть жидівське населення Станіслава постійно зростало, як і по всьому Прикарпатті. Це видно із інвентарних описів, шематизмів і тогочасної австрійської статистики.

За даними джерел, в 1732 році в Станіславі на 3321 чоловік всього населення жидів налічувалось 1470. За інвентарем Станіславівського ключа за 1793 рік, в місті із 908

родин, які проживали в Станіславові, 402 були жидівськими. Всього на 5448 душ (1793 р.) жидів налічувалося 2412 чоловік⁹⁸, тобто більше половини.

Серед цих жидів було 392, що називалися „господарями“ — тобто мали своє господарство, а 203 залишалися комірниками⁹⁹. Це були незаможні жидівські родини, що не мали своїх хат і, як і українці, винаймали комірчини у багатих жидів, від чого одержали назву „комірників“.

В XIX — на початку XX ст. кількість жидівського населення в Станіславові пропорційно зросла. Якщо в 1801 році їх було 2237 чоловік із 5402 душ всього населення¹⁰⁰, то в 1880 році на 20 тисяч чоловік в Станіславові проживало 10 тисяч жидівського населення¹⁰¹. На початку XX століття, а точніше в 1920 р. із 44557 жителів Станіславова на жидів припадало 19718 душ¹⁰².

В основному жиди займалися дрібними промислами, торгівлею, посідали різницькі ятки. Вони групувалися в кагалі і мали свою школу, підтримували ремісничі і торговельні зв'язки із одновітцями з різних міст Прикарпаття. Деколи жиди сприяли українцям. Так, наприклад, багатий торгівець мукою жид Айзіг Розенштрайх вибудував по вулиці Липовій під №44 гарний, модерний двоповерховий будинок і винайняв його в 1907 році українцям як тимчасове приміщення для української державної гімназії¹⁰³.

Перед утворенням Західно-Української Народної Республіки останнім бургмістром Станіславівського магістрату був жид Німгін, який під час Листопадового зриву добровільно передав владу у місті українському міському голові Петру Чайківському¹⁰⁴.

В час правління ЗУНР у Станіславові президентом жидівського кагану був сіоніст Гальперін, який разом із жидівською громадою заявив про свою готовність співпрацювати з українським урядом, що на той час означало передати українцям різні магазини, забезпечені необхідним крамом для ведення війни з поляками¹⁰⁵.

СТАНІСЛАВЧАНИ В УСС ТА УГА

„Україна завжди змагала до волі“.

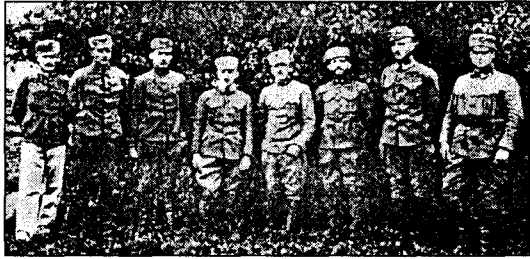
Так висловився про національно-визвольні змагання українського народу видатний французький письменник Вольтер.

Початок ХХ століття знаменний тим, що 5 травня 1900 року в селі Заваллі на Снятинщині відомий український громадський діяч, адвокат з Коломиї доктор Кирило Трильовський заснував перше руханкове протипожежне товариство „Січ“. Перше велике січове свято відбулося в червні 1902 року в Коломиї. Подібні свята проводилися в Коломиї (1904, 1909, 1910 рр.), Станіславові (1911), Снятині (1912), Львові (1914).

Січові товариства стали зародками славного Українського Січового Стрілецтва. Із створенням Центральної Бойової Управи за дозволом австрійського уряду в час Першої світової війни був сформований легіон Українських Січових Стрільців. Добровольцями зголосилося багато станіславівчан, але зараховано до полку УССусів було лише невелику їх кількість. З поіменного списку бойових відділів першого полку Українських Січових Стрільців від 1 червня 1916 року складеного на основі урядового списку, згадуються 12 січових стрільців із Станіславава.

Із Станіславава були: стрільці І-ї сотні — Степан Дубницький (1898 року народження), Юрко Хоминець (1896 р. н.), Віктор Якубович (1898 р. н.), 4-ї сотні — підхорунжий Андрій Новицький (1895 р. н.), стрілець Петро Гречаник (1897 р. н.), 5-ї сотні — Володимир Мірчук (1885 р. н.), 6-ї сотні — Микола Воробчак (1897 р. н.), 7-ї сотні — Мирон Заклинський (1894 р. н.), 8-ї сотні — поручник Осип Будзиновський, стрілець Іван Ковальчук (1900 р. н.), до технічної сотні був зарахований Олекса Колодій (1897 р. н.). Це поіменний список стрільців бойових відділів і полку Українських Січових Стрільців, що походили з міста Станіславава¹⁰⁶.

Ці січові стрільці брали участь в легендарних боях проти російських царських військ на Маківці, Лисоні, в Бережанах та у визвольних походах в період Західно-Української Народної Республіки у складі Української Галицької Армії проти поляків армії Галлера. Після переходу денікінців та більшовицьких орд частина їх полягла в боях, інші загинули в таборах смерті Польщі та більшовицької імперії в 20-30-х роках, а також після горезвісного „золотого вересня“ 1939 року.

Старшина коша Українських Січових Стрільців у Станіславові. 3 червня 1917 р.

В іншому списку було зафіксовано 33 учасники національно-визвольних змагань, які боролися за Українську державу в 1918-1920 роках в рядах Української Галицької Армії та походили зі Станіслава. Ними були: 1) кондуктор Василь Артим, 2) хорунжий УГА Володимир Баран, 3) сотник УГА Леопольд Балицький, 4) стрілець УСС Микола Воробчак, 5) стрілець УСС Матвій Боечко, 6) підхорунжий Франц Борис, 7) отаман УГА Олекса Гарабач, 8) кондуктор Микола Голинський, 9) стрілець УГА Іван Драчан, 10) підхорунжий УГА Василь Завадюк, 11) стрілець Володимир Заклинський, 12) стрілець УГА Мирон Заклинський, 13) поручник УГА Степан Калинович, 14) десятник УГА Кіцун, 15) стрілець УГА Олексій Колодій, 16) стрілець УГА Косіковський, 17) чотар УГА Крушельницький, 18) поручник УГА Левицький, 19) поручник Тимофій Мацьків, 20) стрілець УГА Михайло Пашинський, 21) стрілець УГА Іван Пицько, 22) чотар Євген Поповецький, 23) хорунжий УСС Степан Прідун, 24) хорунжий УГА Протак, 25) стрілець УСС Микита Рев'юк, 26) вістун УГА Іван Тисовецький, 27) вістун Володимир Ткачук, 28) чотар УГА Форчук, 29) стрілець УГА Дмитро Шайнота, 30) хорунжий

УГА Щербанюк, 31) стрілець УСС Віктор Якубович, 32) залізничник Яремич, 33) стрілець УГА Мартин Ясінський¹⁰⁷.

У кінці травня 1910 року в Станіславові було відсвятковано десяти роковини існування й діяльності „Січей“. Обставини склалися так, що це святкування відбулося в осідку єпископа Станіславівської греко-католицької дієцезії Григорія Хомишина і в тому місці, де в тюремних мурах „лічив дні і ночі“ М. Січинський, від рук якого загинув намісник Галичини А. Потоцький.

Посол д-р Л. Бачинський вперше запросив на цю українську урочистість визначних слов'янських гостей — представників хорватів, словенів та чехів. Були: посол словенський О. Рібаж, голова Союзу хорватських „Соколів“ д-р Л. Цар, референт Чеських „Соколів“ Ф. Котровш та чеський діяч Б. Гаваль. Вони приїхали поїздом 29 травня 1910 року. З промовою на вокзалі виступив М. Рубчак¹⁰⁸.

Пополудні в центральному готелі Кеслера відбувся банкет. На ньому, крім слов'янських гостей і представників місцевих станіславівських товариств, були присутні усі радикальні послы з Галичини: д-р Е. Левицький, послы М. Петрицький і Й. Фолис, буковинські послы барон М. Василько, А. Лукашевич, Е. Пігуляк. Вітаючи слов'янських гостей, банкет відкрив Лев Бачинський¹⁰⁹.

Всі виступаючі закликали до єднання хорватів, словенців, чехів з українцями, в їх національно-визвольній боротьбі за волю, братерство та силу цих народів. Так, хорват Лазар Цар закликав: „Розпалім нову ватру, новий жар солідарності наших народів“. Його підтримав словенець Отгокар Рібаж: „Досі мало було українців на наших урочистостях, а, з другого боку, не багато теж бувало словенців на українських святкуваннях. А солідарність можлива тільки тоді, коли її попередить взаємне пізнання. Щойно тоді може і мусить настати взаємна любов між слов'янськими народами“. Промовою із Чехії Богдан Павльо звернув увагу на історію розвитку чеського народу і висловив надію, що українська „Січ“, подібно як чеські

„Соколи“, спричиниться до піднесення й сили також українського народу.

Палко виступали гості з інших регіонів України. Отаман буковинських „Січей“ Пісодот Галіп виголосив поетичну промову про січову організацію на Буковині та про взаємини між слов'янськими народами. Українець з Наддніпрянщини Лопух говорив із захопленням про значення світового руху для поширення національної свідомості серед народу. Присутні на банкеті станіславчани, гості з Буковини, Львова також підкреслювали історичне значення січового руху та необхідність тісних взаємин між слов'янськими народами в їх боротьбі за свою духовну незалежність.

Похід станіславських січовиків на вправи за місто над Бистрицею.

Наступного дня, 30 травня, відбувся марш 20-тисячної громади січовиків і майже стількох же українців біля будинку повітової Ради перед трибуною, де стояли словенські та українські почесні учасники з'їзду. Потім відбувся похід на місто за Діброву, де проведено вправи січовиків і січовичок із цілого краю, марш кінних відділів „Січей“. Наприкінці станіславські та львівські „Соколи“ виступали із своїми вправами. О 8-й годині вечора зібрані перейшли 40-тисячним походом до міста¹¹⁰.

Цей січовий з'їзд в Станіславі підніс патріотичний дух українців як міста, так і околиць — на святі було багато селян і міщан з усього галицького краю.

СТАНІСЛАВІВ У ЛИСТОПАДОВОМУ ЗРИВІ

У 1917 році розвалювалася Російська імперія. На Україні у ході національно-визвольних змагань була створена Українська Центральна Рада, яка своїм III-ім Універсалом проголосила Українську Народну Республіку.

У Галичі під час розпаду Австро-Угорської імперії наприкінці вересня 1918 року з числа українських старшин був створений Центральний Військовий Комітет, а 18 жовтня Українська парламентська репрезентація, згідно з царським маніфестом від 16 жовтня 1918 року, яку очолив Євген Петрушевич. 19 жовтня Центральна Рада проголосила утворення Української держави. Австро-Угорська імперія розпадалась швидкими темпами, виникла небезпека захоплення Галичини поляками. Зважаючи на такі обставини, Українська Національна Рада постановила взяти владу в свої руки.

Вночі на 1 листопада українські частини 15-го полку піхоти, 19-го полку крайової оборони, 50-го вартового куреня та 41-го супровідного куреня раптово захопили і роззброїли австро-угорські загони, оволоділи найважливішими об'єктами міста Львова. На Львівській ратуші замайорів синьо-жовтий прапор, який сповістив про утворення Української держави. 1 листопада Національна Рада звернулася „До населення цілої держави“. В зверненні говорилося: „Український народ! Голосимо тобі вість про Твоє визволення з віковичної неволі. Віднині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави... Український народ! Доля Української Держави в Твоїх руках. Ти станеш як непобідний мур при Українській Національній Раді і відіпреш всі ворожі замаху на Українську державу. Заки будуть установлені органи державної влади в законнім порядку українські організації по містах, повітах і селах мають обняти всі державні краєві і громадські уряди, в імені української Національної Ради виконувати владу“¹¹¹.

Після відомих листопадових подій хвиля встановлення української влади прокотилася по Галичині. В повітових центрах Прикарпатського краю — Коломиї, Галичі, Снятині, Надвірні, Калуші — українці брали владу у свої руки. Таке ж відбулося і в Станіславі. У Станіславі підготовка до перевороту почалася за тиждень до 1 листопада. Про ці події написав спогади учасник листопадового зриву в Станіславі Теодор Баб'як. Народився 1899 року в Кривотулах. Служив у складі Гуцульського куреня і в бою з поляками під Вовчухами був поранений. Коли після одужання добирався в Кам'янець-Подільський до частин УГА, його заарештували румуни. Військовий суд виніс йому смертний вирок. Але Баб'яку вдалося втекти. Він воював проти денікінців. Влітку 1920 року під час відступу Київської кінної п'ятої бригади на території Галичини потрапив у полон до поляків. Знову втік. Згодом поселився в Тлумачі. А ще була боротьба в лавах УПА в Карпатах. В 1944 році емігрував на Захід, а з 1950 року проживав у США¹¹². Ось його спогади¹¹³:

„Я був учасником тієї славної події й хочу подати правдивий опис подій 31 жовтня і 1 листопада 1918 року в Станіславі.

Відбувши вишкіл в УСС, я був у першому бою з москалями, попав у полон і був до 1918 року в царській Росії. Після революції мені вдалося вернутися додому, але мене відразу взяли до австрійського війська. Я скоро дістав ступінь капрала й був у 2-й компанії 95 полку піхоти. В місяці вересні наша компанія з запасним куренем була перенесена до Станіслава та приміщена в казармах на вулиці

Теодор Баб'юк — учасник Листопадового зриву 1918 року в Станіславі. Світлина зі збірки Т. Баб'юка.

Зосина Воля. В половині жовтня вибрано кращих вояків і сформовано одну компанію, яка доставши дуже порядне обладнання та обмундирування, мала виїхати на італійський фронт, що був у той час над П'явою. Але через невияснені причини виїзд відкладено. Бойове обладнання ми віддали до магазину й повернулися назад до своїх звичайних військових занять.

Так нас застав день 31 жовтня 1918 року. Крім нашої військової частини, були ще тоді в Станіславові 58 полк піхоти, приміщений при вулиці 3 Мая і дивізіон артилерії, що стояв „на Діброві“.

Мій курінь складався (дозволяю собі вживати української назви частин) з трьох сотень і в них було близько 90% українців. Комендантом куреня був капітан Лаєр. То був німець, що походив із Чех і знав добре чеську мову, тому міг нас добре розуміти, а за той час, як був у нас, навчився декілька слів сказати по-українськи. Був дуже приємний і коректний у ставленні до рядових стрільців, хоч дуже строгий у вимогах і дисципліні.

В день 31 жовтня о першій годині по полудні була зміна варті. Зміну перевів інспекційний старшина, який призначив мене на так званого „такс-карпала“. До обов'язків такого капрала належало дбати про внутрішнє життя сотні: наглядати за ладом, чистотою в кімнатах і на подвір'ї, щоб зброя була в призначеному місці й порядку, щоб ніхто сторонній не приходив до наших приміщень, щоб у час були видані харчі, щоб були видані в призначену пору, щоб запаси харчів були доставлені до кухні та провірені, щоб усі вояки були о годині 9-й у своїх ліжках, а рано, щоб їх розбудити. В час моєї служби я мав бути всюди й усе доглянути, аж до виходу вояків до денних занять у належному строї. Такий капрал мав бути 24 години в повному виряді, включно з шоломом. Він підлягав наказам інспекційного старшини. Наша казарма була обгороджена високим муром. На брамі вдень і вночі стояла стійка. Наліво від брами знаходилась головна вартівня, яка мала 9 вояків, що змінювалися на стійці. З ними був їх комендант і заступник.

О 4-ій годині мене покликав несподівано дижурний старшина до канцелярії куреня. Він докладно випитав про мою національність, де й коли я був у військовій службі, а після того почав зі мною секретно умовлятися, що маємо зробити цієї ночі. Він мені сказав, щоб я перевірів написи над кожним ліжком і запам'ятав собі, де сплять українці, а де чужі. Як буде одинадцята година, я маю побудити тихцем усіх українців, щоб не збудився хтось із чужинців. Усіх українців зібрати на коридорі і забрати всю зброю та перенести в умовлене місце. Так їм коротко вияснити, що мають роботи, видати їм по 20 гострих набоїв і випровадити їх на подвір'я казарми.

Я все виконав, як було умовлено, а ми вистроїлися на збірці на подвір'ї. З курінної канцелярії вийшов гурт старшин, між якими ми пізнали по високій шапці нашого коменданта Лаєра.

Коли ми підійшли на відповідну віддаль, я дав наказ „струнко“ й зголосив, що все зроблено, як було в наказі, й ми чекаємо на дальші накази. Тоді капітан Лаєр, ставши, як звичайно, перед нами, сказав такі слова: „Хлопці. Австрія — нема! Австрія — капут! — і далі ламаною півукраїнською півчеською мовою додав, що він 15 літ з нами служив Австрії і нас добре знає. Тепер є Україна! Він добре знає, що українські вояки є дуже добрі, „штрам“ вояки, й він радо тепер буде служити Україні. Сказавши накінець „Слава Україні!“, зняв шапку, відчепив австрійську відзнаку і почепив синьожовту, та, закликаючи нас поводитись спокійно, щоб не побудити чужинців, дав нам службового старшину, який нам казав, що ми маємо робити.

Службовий старшина поділив нашу сотню на чотири рої з підстаршиною на чолі. Два рої вислав на залізничний двірць, а два рої, поділивши їх по шість вояків, вислав у місто патрулювати й пильнувати порядок. Перед відходом старшина дав нам докладні інструкції, як поводитись. Містом ми мали йти попід домами, а не серединою вулиці, маршовим поряд-

ком. Заховувати незвичайну обережність. Коли б ми завважили якісь підозрілі рухи людей, оточити їх чи той дім, де їх завважено, і докладно перевірити, дім обшукати, мешканців зревідувати. В урядових домах, де працюють ніччю, перевести обшук, забрати всі дежавні речі, а приватні віддати. Урядників-українців лишити на місці за працею, а чужинців відправити. Держати стало контакт із нашим старшиною, який постійно буде в казематах. Коли ми прийшли на залізничний двірць, там уже були наші вояки з інших частин. То була друга година ночі. На будинку двірця висіли великих розмірів синьо-жовті прапори.

Ми в казематах не знали, як за той час діяв комітет станиславівської громади. Зроблено велику підготовчу працю. Всі ті прапори були готові на час. По двірці вже ходили українські жінки з перев'язками Червоного Хреста на рукаві. Вже встигли виготовити каву й перекуску для вояків, яка нам дуже смакувала.

Станиславів — це важливий вузол залізничних шляхів, і в ту пору через Станіславів переїздило багато різних військових частин, а також поодиноких вояків різних національностей, що їхали на відпустки чи верталися з відпусток. Тому ми цілих 24 години не спали й перехоплювали всі ті транспорти й подорожніх.

Деякі військові частини чинили опір, не хотіли добровільно здавати зброю, і їх треба було насильно під загрозою скорострілів до того примушувати. Хочу зазначити, що в той час не вбито нікого. Українців-вояків ми переконували, що війна скінчилася для німців, а для українців вона ще не скінчилася і їм не вільно вертатися додому, тільки треба всім ставати в ряди борців за волю України.

Аж по кількох днях нам прийшла зміна й ми повернулися до казарм. Та не довго нам довелось спочивати, бо нашу сотню спрямовано до Ходорова роззброювати мазурський 90-й полк піхоти. Той полк піхоти вертав з України з повним бойовим обладнанням і не хотів датися роззброїти ні в Підво-

лочиському, ані в Тернополі, бо вони вже були поінформовані, що за Львів ідуть бої поміж поляками й українцями, і тому вони хотіли в повному бойовому виряді йти на поміч полякам під Львів. Той полк був роззброєний у Стрию. Наш комендант капітан Лаєр був іменованій отаманом і призначений комендантом відтинку фронту й під Скалатом поклав свою голову на полі бою в обороні Галицької землі. Хай ця згадка буде йому хрестом заслуги.

Наш 95 полк був перейменований на перший стрілецький полк піхоти УГА і брав участь у боях аж до відходу за Збруч“.

У книзі „Історія українського війська“ стверджується, що у Станіславові підготовка Листопадового зриву почалася раніше, приблизно за тиждень перед переворотом. В підготовці допоміг українцям сотник Лаєр, пізніше отаман УГА і комендант групи над Збручем. І тут переворот не наскочив на активний спротив, хоч ходили чутки, що поляки до нього готувалися¹¹⁴.

„Столицею новоствореної Української держави, — пише Петро Арсенич, — якій Українська Національна Рада дала 13 листопада назву Західно-Українська Народна Республіка, став Львів. Був створений перший Тимчасовий уряд ЗУНР під проводом адвоката доктора Костя Левицького родом із Тисмениці. Із Станіславівської округи членами уряду ЗУНР стали полковник Д. Вітовський — секретар військових справ, інженер І. Мирон — секретар шляхів, лікар І. Куровець — секретар суспільного здоров'я, адвокат доктор І. Макух — секретар публічних робіт. Українські військові частини захопили важливі військові і цивільні об'єкти, поліцію. На міській ратуші було піднято синьо-жовтий прапор.

В Станіславові від представників австрійської держави владу перебрали 1 листопада 1918 року члени повітової Української Національної Ради: лікар В. Янович, старший радник залізниці інженер В. Мирон та старший радник окружного суду К. Кульчицький. Другого листопада головою міста приз-

начено професора Павла Чайківського. Господарські справи міста і повіту доручено інженерові Йосифові Раковському, шкільні — учителеві Гнатові Павлюху, робітничі — Осипові Устияновичу. Комісаром міської поліції призначено поручика Степана Калиновича. Для забезпечення охорони єврейського населення було навіть організовано окремий відділ єврейської поліції. Заходами хорунжого Нестора Гаморака створено в місті телеграфне агентство і правове бюро¹¹⁵.

15 листопада в Станіславі українські вояки на подвір'ї казарми 95-го полку в присутності старшин та представників Української Національної Ради прийняли військову присягу, текст якої склали поручик УСС Богдан Гнатевич і редактор „Станіславського голосу“ І. Ставничий. „Ми, жовніри Українського Війська, присягаємо нині перед Богом всемогучим та перед людьми, що відтепер будемо вірно із цією посвятою служити лишень Українській Державі... Присягаємо, що вірно і постійно будемо боронити нашої дорогої Вітчизни, ніколи, хоч би навіть у лихій годині, не покидати наших стягів та рядів, старшин і товаришів наших та ніколи не будемо вдаватися у порозуміння з ворогом нашим. Взагалі будемо поводитися так, як се воєнні правила та жовнірська честь, Воля, Добро і Щастя українського народу вимагають, що й життя своє віддати ми готові. Так нам допоможи, Боже. Амінь“.

Українська Галицька Армія (УГА), створена з частин Українських Січових Стрільців та мобілізованого західноукраїнського населення, змушена була воювати проти польських військ, що розпочали бої за Львів. 21 листопада 1918 року під натиском переважаючих сил поляків УГА покинула Львів. Уряд переїхав до Тернополя, а з 1 січня 1919 року — до Станіслава.

ДІЯЛЬНІСТЬ УРЯДУ ЗУНР У СТАНІСЛАВОВІ

Так повітове місто з 35-тисячним населенням стало тимчасово столицею ЗУНР. Міністерства, що називалися Державними Секретаріатами, розмістились в будинках тодішніх окружного суду (вул. Сахарова, 15) та дирекції залізниць (вул. Грюнвальдська, 11). Тут діяльність уряду стабілізувалась.

В умовах війни та саботажу польських службовців, при нестачі кваліфікованих національних кадрів уряд зумів розгорнути жваву державотворчу роботу (створив сотисячну армію, прийняв ряд важливих законів).

*Урядовий будинок ЗУНР
на вулиці Грюнвальдській.*

Антін Рибчук — військовий комендант Станіславава, з батьком і сестрою Марійкою, що пропали в концтаборі в Равенсбрюку 1944 року.

В новій столиці засідав парламент ЗУНР — Українська Національна Рада. В грудні вона була доповнена новими членами. Ними стали Гнат Павлюх — учитель зі Станіславова, Осип Устиянович — залізничник з передмістя Княгинина, Дмитро Королюк — селянин з Чернієва Станіславівського повіту, Василь Нагірняк — з Надвірнянського повіту, Михайло Пачовський — директор Долинської гімназії. УНР складалася з 150 українців, бо національні меншості (поляки, євреї, німці), незважаючи на запрошення, своїх представників не делегували. Щоправда, 11 грудня німці створили тут свою національну Раду¹¹⁶.

Євген Петрушевич

Лев Бачинський

*Головні діячі Української Національної Ради
ЗУНР в Станіславові.*

В Станіславові знаходилася також повітова Українська Національна Рада, яка 21 грудня 1918 року видала меморандум про українізацію і демократизацію громадських установ.

26 грудня відбувся вибір 36 членів Повітової Господарської Ради в Станіславові.

До неї від міста увійшли Й. Райковський та К. Шевчук, від Княгинина-міста — І. Ясінський, В. Бринзей, Р. Грицуляк, Д. Дем'янчук, від Княгинина-колонії — С. Яворовський, від Опришковець — о. Т. Матейко, від Микитинець — В. Грицишин, від Угринова — Винничук, від Ямниці — Д. Дейчаківський та інші.

Першого січня в приміщенні товариства „Молода гвардія“ (тепер вул. Пушкіна, 20) відбулися передсесійні збори. Із промови про політичне становище виступив професор, поет, підхорунжий УГА Володимир Гадзінський. Члени УНР Г. Дувірак з Печеніжина та О. Устиянович висловилися за проведення

негайної злуки ЗУНР з Українською Народною Республікою. Л. Цегельський і Л. Бачинський були проти такої пропозиції. Дійшовши до порозуміння з опозиційним до уряду ЗУНР Селянсько-Робітничим Союзом (заснований в грудні 1918 року жителем Княгинина Дмитром Дем'янчуком), збори прийняли резолюцію про злуку ЗУНР з УНР, конфіскацію великої земельної власності і введення 8-годинного робочого дня. В цей день вийшло перше число „Республіканця“ — революційно-демократичного тижневика, органу Селянсько-Робітничого Союзу.

Іван Макух

Дмитро Вітовський

Ізидор Голубович

Осип Бурачинський

Лонгин Цегельський

Іван Мірон

Головні діячі Української національної Ради ЗУНР у м. Станіславові

Другого січня 1919 року в залі кінотеатру „Австрія“ (тепер вулиця Шевченка, 1) відбулося перше засідання Української

Національної Ради ЗУНР. Відкрив засідання президент ЗУНР Євген Петрушевич. Промовці — С. Голубович (Державний секретар судівництва, а з 1919 року — фінансів), С. Вітик (соціал-демократ, а за Директорії — голова Трудового Конгресу, з 1920 року жив у Харкові, був репресований). З'ясували головні завдання УНР і Державного Секретаріату; підтримали пропозицію про злуку всіх українських земель, підняли питання організації війська й адміністрації, рільництва і харчування міста¹¹⁷.

Третього січня найвищий законодавчий орган ЗУНР — Українська Національна Рада схвалила закон про злуку ЗУНР з УНР в одну Українську Народну Республіку. Це було одне з найважливіших досягнень Листопадової революції в державному будівництві України. Ось текст цього історичного документу.

„Ухвала Української Національної Ради з дня 3 січня 1919 року про злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою.

Українська Національна Рада постановила:

Українська Національна Рада, виконуючи право самовизначення українського народу, проголошує торжество з'єднання з нинішнім днем Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну, одноцілу, суверенну Народну Республіку.

Зміряючи до найскорішого проведення цієї злуки, Українська Національна Рада затверджує передвступний договір про злуку, заключений між Західно-Українською Народною Республікою і Українською Народною Республікою дня 1 грудня 1918 року в Фастові та доручає Державному Секретаріатові негайно розпочати переговори з Київським правительством для сфіналізування договору про злуку.

До часу, коли зберуться Установчі Збори з'єднаної Республіки, законодавчу владу на території бувшої Західно-Української Народної Республіки виконує Українська Національна Рада.

До того ж самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріат, установлений Українською Національною Радою, її виконуючий орган“¹¹⁸.

Після прийняття цієї ухвали Президент Української Національної Ради Євген Петрушевич виголосив таку промову: „Ухвалений закон лишиться в нашій історії одною з найкращих карт. По лінії з'єднання не було між нами двох думок. Сьогоднішній крок піднесе нашого духа і скріпить наші сили. Від сьогоднішнього дня існує тільки одна Українська Народна Республіка. Нехай вона живе!“

„З усіх грудей виривалося „Нехай живе!“, поплив народний гімн „Вже воскресла Україна“, заволоділо всіма велике захоплення. Щасливий був, хто бачив і пережив цей момент“, — писав очевидець цих подій П. Шекерик-Доників.

З прийняттям цієї історичної ухвали Українську Національну Раду привітав представник Наддніпрянської України Трохименко. Із привітанням виступив також представник Закарпаття, який сказав: „Ми, Ваші брати, що були під пануванням ворога, прийшли сюди, щоб Ви дали нам раду.

І ми дістали свободу і хочемо будувати славу будучність. Одноголосно ми голосили, щоб українські квіти леліли на Карпатах, щоб кожний українець жив славно під одною з'єдненою Україною. Наше серце тягне до України. Поможіть нам! Подаємо Вам братню руку! Нехай живе одна одностайна Україна!“

День закінчився військовою нарадою. До зібраного перед будинком УНР війська, при світлі смолоскипів з балкону будинку промовляли Є. Петрушевич і Д. Вітовський. Процитувавши слова із народної пісні „Візьми, мамо, піску жменю“, полковник Вітовський закликав вояків не щадити свого життя в боротьбі не за чужі, як це було досі, інтереси, а за кращу долю свого народу.

Для затвердження ухвали про злуку Українська Національна Рада 12 січня вислала до Києва делегацію із 65 галичан, буковинців і закарпатців. У складі делегації були: Лев Бачинський (голова), Йосип Бурачинський, Лонгин Цегельський, Дмитро Вітовський, Семен Вітик, Степан Витвицький, Василь Стефаник, Осип Устиянович, селяни Іван Сандуляк з Карлова, Петро Шекерик-Доників з Гуцульщини та інші¹¹⁹.

На нараді в Києві члени делегації соціалісти Семен Вітик, Йосип Безпалко виступили проти ухвали про злуку, за яку самі голосували в Станіславові. Таким чином, вони розірвали принцип співпраці всіх партій в Галичині, започаткували свою окрему політику, що накоїла опісля багато лиха. Та інші члени делегації були проти будь-яких змін в ухвалі Української Національної Ради. Обидві сторони підписали окрему умову, яка нормувала взаємини між обома частинами об'єднаної держави. З цього приводу Директорія видала такий Універсал:

„В імені Української Народної Республіки проголошує Директорія всьому українському народові велику подію в історії нашої української землі:

Дня 3 січня 1919 року в місті Станіславові Українська Народна Рада Західно-Української Народної Республіки, як представниця волі всіх українців бувшої Австро-Угорщини і як найвищий її законодавчий орган, святочно проголосила з'єднання Українською Народною Республікою в одну суверенну Українську Народну Республіку.

Вітаючи з великою радістю цей історичний крок наших західних братів, Директорія Української Народної Республіки рішила прийняти до відома це з'єднання і ввести його в

життя згідно з умовами, які означено в Ухвалі Української Національної Ради з дня 3 січня 1919 року.

Віднині зливаються в одно віками відділені одна від одної частини України — Галичина, Буковина, Закарпаття і Придніпрянська Україна в одну Велику Україну. Сповнилися відвічні мрії, для яких жили й за які вмирили найкращі сини України. Віднині є тільки одна незалежна Українська Народна Республіка. Віднині український народ, звільнений могутнім поривом власних сил, має змогу об'єднати всі зусилля своїх синів для створення нероздільної, незалежної Української Держави на добро і щастя українського народу¹²⁰.

У Києві 22 січня 1919 року на Софійській площі відбулося урочисте проголошення злуки. 200-тисячна маса народу заповнила прикрашену площу. Біля пам'ятника Богданові Хмельницькому стояли поряд представники Директорії і члени галицької делегації. Церемонію віча розпочав д-р Лев Бачинський такою промовою:

„Світла Директоріє і високий Уряде Української Народної Республіки!

На цій історичній площі столичного міста Києва стаємо оце ми, законними й вольними голосами нашого народу вибрані представники Західної України, а саме: Галичини, Буковини і Закарпатської Русі, та доносимо Вам і заявляємо прилюдно перед усім народом України, перед усім світом і перед лицем історії, що ми, український нарід західно-українських земель, будучи одною кров'ю, одним серцем і одною думкою з усім народом Української Народної Республіки, власною нашою волею хочемо і бажаємо обновити національну державну єдність нашого народу, що існувала за Володимира Великого та Ярослава Мудрого, до якої стреміли наші великі гетьмани Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко та Іван Мазепа. Від сьогодні Західна Україна злучиться з Великою Україною в одне нероздільне тіло, соборну та незалежну державу. У виконанні того я прошу пана Лонгіна Цегельського, Державного Секретаря Закордонних Справ Західно-

Української Республіки, відчитати грамоту від Західно-Української Народної Республіки до Директорії Української Народної Республіки“¹²¹.

Л. Цегельський прочитав текст грамоти-ухвали, підписаної Є. Петрушевичем та Л. Цегельським, а член делегації д-р Ярослав Олесницький переклад французькою мовою. Тоді Л. Бачинський вручив її голові Директорії Володимирі Винниченку.

Прийнявши грамоту і привітавши західно-українську делегацію, В. Винниченко попросив члена Директорії Шевця прочитати Універсал Директорії. Після проголошення Директорії Винниченко і Бачинський подали один одному руки. Голосне „Слава!“ прокотилося площею. Чернігівський архієпископ Дмитро відслужив молебень. Закінчилася ця історична подія, що була найбільшою після в'їзду Хмельницького 1648 року до Києва, парадом українських військ, який супроводжувався грою дзвонів з Мазепиної дзвіниці Софійського собору і гарматними сальвами з фортів Печерського арсеналу. Небувалі овації викликав марш полків Січових Стрільців.

Наступного дня документи про злуку були проголошені на відкритті Трудового Конгресу. Їх читання присутні слухали стоячи, не раз переривали виступ оплесками. Із зверненням до Конгресу виступив голова делегації Л. Бачинський: „Ми, українці Галичини, Буковини і Угорської Русі, особливо вітаємо цей Конгрес. Здійснення нашої мрії стало можливим лише тоді, як розвалились держави, що були тюрмами для всіх народів. Тепер, коли на чолі Української держави стоїть Директорія, яка дає нам запоруку, що Україна буде незалежною і що тут буде заведений такий лад, який буде найкращий для трудового народу, то прийшли просити прийняти нас в єдину Соборну Україну. Висока Директорія прийняла нашу просьбу і видала Універсал, який ми назавжди заховаємо у своєму серці. Надіємося, що І Конгрес прийме нашу просьбу про приєднання нас до вас навіки.

До вас прилучається край бідний, покривджений війною, що голод зазирає народів у вічі, але зате можу вас запевнити, що до Вас переходить таке селянство, яке буде великим скарбом

для України. Нема такої ворожої сили, перед якою одступили б галицькі і буковинські полки. Просимо прийняти нас з такою щирістю, з якою ми прийшли до вас. Ми приходимо до вас, бо природа сама велить нам разом жити і умирати¹²².

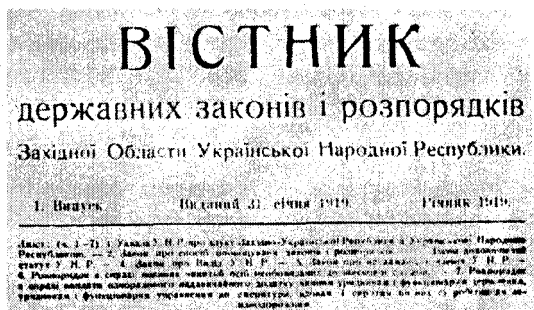
Велике піднесення викликала і промова делегата галицьких селян Т. Старуха, який головував на зборах.

„Ваші плескання, — сказав він, — упевняють мене в тім, що з'єднана соборна Україна повинна жити і розвиватися, що вона буде таким тілом, якого ніхто не розірве. Ми бажаємо не тільки собі волі, але й другим народам... Згадаймо незлим тихим словом тих, що полягли за волю народу... Хай вони мирно сплять, а ті, хто залишився живим, ідуть в бій, щоб зберегти пам'ять загинутих і щоб Україна стала дійсно незалежною“.

На знак згоди всі повставали з місць. Це була одностайна національна воля Наддніпрянщини, Галичини, Буковини, Закарпаття, перша офіційна спроба об'єднати український народ в єдину Соборну державу. Та, на жаль, об'єднання було короткотрасним, воно мало декларативний характер, про що писав останній прем'єр УНР І. Мазепа у праці „Україна у вогні і бурі революції“.

Після об'єднання ЗУНР стала називатися Західною областю Української Народної Республіки (ЗО-УНР), що зберігала свою попередню державну структуру, змінивши в гербі золотого лева на тризуб.

Після повернення галицької делегації з Києва, у Станіславові відбувся парад військ. Єпископ Г. Хомишин відслужив архиерейську літургію в присутності представників Української Національної Ради, Державного Секретаріату та членів Київської делегації.

*Вісник державних законів і розпорядків
Західної області Української Народної Республіки.*

Ще 4 січня було обрано новий склад Президії Української Національної Ради, до якої ввійшли Є. Петрушевич, Л. Бачинський, О. Попович, С. Вітик, А. Шмигельський, С. Витвицький, О. Устиянович.

Був сформований новий уряд — державний секретаріат, який очолив С. Голубович¹²³.

12 квітня 1919 року Українська Національна Рада прийняла закон про введення з 1 травня на всіх промислових підприємствах 8-годинного робочого дня, про святкування 1 травня громадянами ЗОУНР. 13 лютого УНР прийняла закон про державні і приватні школи, а 15 лютого — Закон про державну мову, за яким державною мовою визнано українську, хоча національні меншини мали право у всіх випадках користуватися рідною мовою.

14 квітня схвалено Закон про земельну реформу, що визнавав приватну власність на землю, чим викликав незадоволення партій соціалістичної орієнтації.

15 квітня був прийнятий Закон про вибори до Сейму, який мав складатися і 226 послів (160 українців, 33 поляків, 27 євреїв і 6 німців), що мало ліквідувати міжнаціональну боротьбу.

В Станіславові — столиці ЗУНР — побувало ряд делегацій з Наддніпрянської України, Угорщини, Франції.

В готелі „Австрія“ (тепер „Дністер“) зупинялися відомі українські діячі — голова Директорії, письменник В. Винниченко (20-23.02.1919), перший президент УНР, історик, згодом академік М. Грушевський (5-8.04.1919), отаман С. Петлюра (24-28.02.1919), культурно-громадський діяч Є. Чикаленко (30 січня — початок лютого 1919) та багато інших.

Культурно-громадське життя столиці зосереджувалось у Народному домі (вул. Пушкіна, 22), „Руській бесіді“ (вул. Січових Стрільців, 24), „Соколі“ (вул. Грушевського, 18), „Руській міщанській касі“ (вул. Незалежності, 23).

В місті в цей час виступали Українська республіканська капела під керівництвом О. Кошиця, театр Й. Стадника. Крім

мистецьких виступів, тут відбувалися наради, збори, з'їзди різних політичних партій та організацій¹²⁴.

В лютому на крайовій комуністичній концеренції було проголошено утворення Комуністичної партії Східної Галичини і обрано ЦК на чолі з К. Савричем (Максимовичем).

Опозиційна до уряду ЗУНР легальна організація „Селянсько-Робітничий Союз“ під керівництвом Л. Дем'янчука і О. Устиновича провела тут 30-31 березня 1919 року Селянсько-Робітничий з'їзд, який накреслив ряд революційних заходів та запропонував встановити тісні зв'язки з урядом Радянської України. В березні відбулися також з'їзди радикальної та національно-демократичної партій.

Відомо, що в Західно-Українській Народній Республіці виходило 37 газет і журналів, в тому числі у Станіславові — 13. Проводилась українізація навчальних закладів, шкіл, а для євреїв і німців — відкриття гімназій.

Жваве громадсько-політичне і культурно-освітнє життя краю було перерване зовнішнім фактором. Під переважаючими силами польських військ генерала Галлера уряд ЗУНР 15 травня 1919 року змушений був залишити Станіславів і разом з УГА відступити за Збруч. Період українського державотворення став важливою віхою в історії Станіслава¹²⁵.

Пам'ять про історичне рішення УН Ради щодо злуки ЗУНР і УНР від 3 січня 1919 року в Станіславові не затерлося в пам'яті івано-франківчан. З нагоди цієї події української соборності не будинку колишнього кінотеатру „Австрія“ (тепер вул. Шевченка, 1) встановлена меморіальна дошка, на якій викарбовано пам'ятні слова: „В цьому будинку 3 січня 1919 року на засіданні Української Національної Ради була прийнята ухвала про злуку Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) з Українською Народною Республікою (УНР), 22 січня 1919 р. в Києві відбулося урочисте об'єднання обидвох Республік в одну самостійну суверенну державу Українську Народну Республіку“.

РОЗДІЛ VI

КУЛЬТУРА В ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТ.

ОСВІТА

В австрійський період відбулися певні зміни в галузі освіти в Станіславові. Помітно зросла кількість як народних, так і фахових шкіл, збільшилося в них число учнів, вчителів. Появилася проблема учительських кадрів, розширення мережі шкільних приміщень.

Польсько-німецька гімназія

Після ліквідації в 1773 році єзуїтського осередку, а разом з тим і єзуїтського колегіуму, найголовнішим середнім закладом у Станіславові стала державна польсько-німецька школа, яка з 1 листопада 1784 року отримала статус міської гімназії з п'ятикласною формою навчання.

В 1820-1850 роках Станіславівська гімназія уже працювала за 6-класною системою навчання. За урядовим розпорядженням від 23 липня 1850 року, під час правління магістра Леона Туна, місто отримало право відкрити 8-класне навчання в гімназії. Ця освітянська гімназійна реформа була затверджена найвищою урядовою постановою.

Станіславівська польсько-німецька гімназія з огляду на навчальний процес та наукові кадри виділялася серед інших галицьких гімназій. Це можна простежити з гімназійних документів.

Найдавніші гімназійні каталоги походять з 1784-1785 років. Тоді в Станіславівській гімназії навчалось 102 учні, в 1792-1793 роках кількість збільшилася більш як вдвічі — до 286 учнів. Гімназійні каталоги до 1793 року велися латинською мовою, але з 1812 року все гімназійне справочинство перейшло на німецьку мову¹.

У 1812 навчальному році в гімназії налічувалося 206 учнів. Станом на 1886 рік в ній навчалася вже 586 учнів. Цікаво, що вчительська бібліотека гімназії налічувала тоді 6055 томів різних книг, а учительська читальня мала 1244 томи книжок. В гімназії було два навчальні кабінети — фізичний і природничий. При фізичному кабінеті діяла в 1876-1879 рр. метеорологічна станція².

В 1902 році в 1-ій Станіславівській гімназії нараховувалося 620 учнів, зокрема за національним складом: поляків — 460, українців — 161, німців — 3³.

В стінах Станіславівської гімназії навчалися відомі пізніше діячі науки і культури: „поет серця“ польський письменник Францішек Карпінський, перекладач, історик, археолог, директор Львівської бібліотеки „Оссолінеум“ Август Бельовський, польський байкар Станіслав Яхович, греко-католицький кардинал Михайло Левицький, польський та український історик, фольклорист вірменського походження родом із Станіслава Садов Баронч, відомий український письменник, фольклорист, галицький просвітитель, член „Руської Трійці“ і співавтор славнозвісного альманаху „Русалка Дністрова“ Іван Вагилевич, галицький поет, учасник польського повстання 1863 року Мечислав Романовський, публіцист і краєзнавець Остап Терлецький, відомий український етнограф, фольклорист, академік Володимир Гнатюк, вірменський архієпископ Ісаак Ісакович — автор 6-томних релігійних проповідей, відомий педагог, письменник і громадський діяч, член шкільної ради Василь Їльницький, автор „Словника польсько-латинського“ Антоній Белікович, заслужений бібліограф Владислав Віслоцький, автор шкільної української граматики Михайло Осадца, археолог Богдан Януш, історик і публіцист Михайло Хілінський та інші.

У Станіславівській гімназії викладав історію відомий галицький історик Юліан Целевич (1845-1892), автор праці про карпатських опришків та історії Скиту Манявського, лексикограф Євген Желехівський (1845-1892) та багато інших відомих діячів.

В 1857 році українська молодь гімназії організувала літературне товариство під назвою „Руський Гелікон“ з метою виховання гімназійних учнів, розвитку розумової праці⁴.

ЗАГАЛЬНООСВІТНІ ТА ФАХОВІ ШКОЛИ

В 1787 році в „домі безпритульних і старців“ (нині Галицька, 14) заходами Катерини Косаковської відкрилась перша публічна школа для дівчат⁵. Це був перший шкільний заклад такого типу на Покутті. Відтоді в Станіславові почала зростати кількість загальноосвітніх і фахових шкіл.

Так, у 1870 році була створена Станіславівська окружна шкільна рада, яка здійснювала контроль і керівництво за роботою шкіл та дошкільних установ⁶.

В кінці XIX століття в Станіславові працювали дві 4-класні чоловічі школи, в яких навчалося 1015 хлопців, а також діяв приватний жіночий пансіонат та приватна школа для слуг. Крім того, діяла жидівсько-польська народна школа, яка утримувалася коштом товариства „Аліянце ізраїліце“.

З метою збільшення вчительських кадрів, особливо для початкових шкіл, у Станіславові в 1871 році було відкрито державну, а в 1909 році жіночу учительську семінарію з польською та українською мовами викладання.

В 1874 почала діяти 3-класна реальна школа, а перед тим функціонувала вчительська семінарія з взірцевою школою. Згодом працювала 8-класна жіноча школа, яка вважалася найбільшою в тодішній Австро-Угорській монархії. В ній навчалося 1350 дівчат.

За програмою семінарії з 1893 року працював польський приватний т. зв. вищий науковий інститут. За 12 років він випустив 236 педагогів. Річна плата за навчання становила 119 злотих ринських.

Дальший розвиток промислового і кустарного виробництва потребував кваліфікованих кадрів. В 1883 році була відкрита промислова школа для учнів-практикантів, а також фахова

школа з верстатами, для столярства, токарства⁷. В 1885 році була заснована школа навчання різьби по дереву⁸.

Незважаючи на зростаючу мережу освіти, в Станіславові у 1880-х роках значна кількість міщан далі залишалася неграмотною, що видно із статистичних даних. Так, в 1880 році в Станіславові було 7516 (4151 чоловіків і 3365 жінок) мешканців, що вміли читати і писати, 519 (225 чоловіків і 294 жінки) вміли тільки читати і 10591 (4909 чоловіків і 5682 жінки), які не вміли ні читати, ні писати.

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ

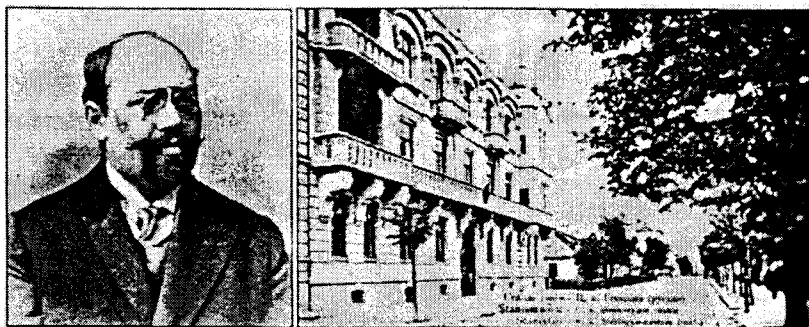
В літопис Станіславова яскравими сторінками вписана діяльність державної гімназії. За її виникнення громада боролась довгий час. На Галицькому сеймі за відкриття гімназії у Станіславові виступили українські послы, зокрема, д-р Євген Олесницький.

Всупереч польській опозиції в сеймі Галицьке намісництво дало згоду на відкриття „державної гімназії з руською викладною мовою“ 1 вересня 1905 року. 140 учнів у трьох відділах почали навчання у найманих будинках. Багато праці на початку діяльності української гімназії доклав її директор Микола Сабат. Він найняв приміщення для гімназії по вулиці Липовій і обладнав класи. Вже у 1912-1913 навчальному році активно діяла восьмикласна класична гімназія.

„В цих перших роках свого існування, — згадував колишній учень Тимотей Мацьків, — росла наша школа не тільки кількістю учнів, а в зв'язку з цим і поширенням приміщень, але, що важливіше, вони закріплюються духовно. Щоб дати учням найширші та найкращі підстави, знання й виховання, директор і учителі всіма засобами дбали про поширення зацікавленнь молоді, поглиблення її світогляду та передусім за розбудову утривавлення її національної свідомості“⁹.

З цією метою директор з вчителями влаштовували щорічні концерти. Особливо широко відзначалися національні свята,

ювілейні дати історії України, видатних діячів національного відродження. Для учнів було організовано мандрівки на відкриття пам'ятника Маркіяну Шашкевичу. Під синьо-жовтими стягами, як вояки Української Галицької Армії, вони присягали на вірність українській державі в період державного будівництва ЗУНР. Завдяки директору гімназії Миколі Сабату — спеціалісту з класичної філософії та археології, які він студіював у Греції та Італії, гімназисти на канікулах влаштовували закордонні поїздки, оглядали історичні пам'ятки, музеї античних, середньовічних і нових часів. Такі екскурсії збагачували знання з історії європейської культури.

*Будинок української гімназії в Станіславові
та довголітній її директор Микола Сабат.*

Для учнів працювали наукові гуртки. Гімназистами були діти міщан Станіслава і передмість, вихідці із навколишніх сіл. Як правило, проживали гімназисти на приватних квартирах та в бурсах. Напередодні Першої світової війни в місті діяли такі бурси: Українського Педагогічного Товариства, селянська, святого Николая та інститут святого Йосафата.

В 1912 році у восьмому класі навчалось 26 учнів, що успішно здали іспит зрілості — „матуру“ в 1913 році, з них 11 — з відзнакою. Т. Мацьків писав: що після „матури“ включилися абсолювенти гімназії у Станіславівську студентську громаду. Вони сходилися в приміщеннях товариств „Бесіда“ або „Сокіл“, проводили дискусії на різні актуальні теми,

розділили між собою суспільно-громадську працю в місті, відвідували приміські села, читали в читальнях доповіді на політичні й освітні теми.

В період першої світової війни, в 1914-1920 рр., гімназія переживала труднощі. З приходом російської влади вона була закрита, деякі вчителі заарештовані та вивезені до Росії—

Гімназисти носили спеціальний одяг — „мундири“ відповідного крою і кольору. Вчителі могли (але не мусіли) носити уніформу, рекомендовану державним урядовцям, її звичайно одягали тільки в державні свята. Найдовше директором Станіславської гімназії австрійських часів був Микола Сабат (за винятком часів ЗУНРу, коли він був секретарем освіти під час перебування Євгена Петрушевича в Станіславі).

Згодом він виїхав до Відня і лише в 1921 році повернувся до Станіслава, де став директором гімназії. На цій посаді М. Сабат перебував до 1927 року, після чого виїхав до Львова і очолив Львівську українську гімназію¹⁰.

„РІДНА ШКОЛА“ В СТАНІСЛАВОВІ

В умовах австро-угорського панування „Рідна Школа“ зуміла виховати кілька поколінь української молоді в душі національної свідомості. З її вихованців вийшли видатні представники науки, освіти, культури, політичні діячі, борці за волю і незалежність України, ціла когорта свідомих робітників та селян.

У першій половині 1881 року у Львові зійшлися 13 впливових діячів і створили тимчасовий комітет, склали проект статуту нового товариства під назвою „Руське Товариство Педагогічне“ на чолі з першим головою, радником др. Амброзієм Яновським. 6 серпня 1881 року австрійське намісництво затвердило статут цього товариства. Комітет складався з поважних професорів, редакторів впливових українських газет, авторитетних священиків.

Провісниками „Рідної Школи“, членами освітянського товариства були відомі діячі політичного життя, науки і культури В. Їльницький, О. Партинський, Р. Заклинський. Почесними членами обрано Ю. Романчука, В. Барвінського, К. Левицького, В. Шухевича, А. Шептицького та інших. Саме вони стояли біля витоків „Рідної Школи“, добре розуміючи, що через це Товариство можна виховувати національно свідому українську молодь.

Перед новим товариством були постановлені такі завдання:

а) „промишляти над потребами руського народа на полі шкіл народних, середніх, вищих, займатися основанієм руських (українських — Авт.) шкіл і піддержувати всякі справи виховання публічного і домашнього на основі матерного язика“;

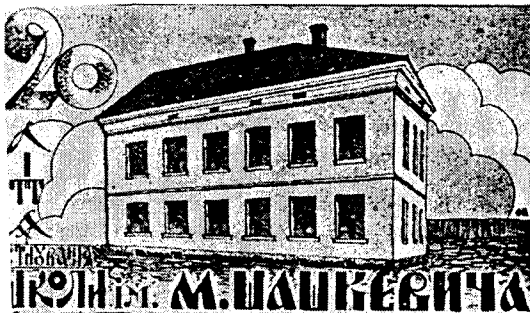
б) „подавати членам поміч яко моральну, так і матеріальну“.

„Рідна Школа“ з кожним роком набувала щораз більшої популярності серед української громади, а назва — „Українське Педагогічне Товариство“ фіксувалася в офіційному справочинстві¹¹. Під впливом створеного у Львові руського Товариства Педагогічного почали утворюватися його філії по всій Галичині. Вперше така філія Руського Товариства Педагогічного була заснована в Станіславові 1901 року.

Із статті Ф. Олесницького, надрукованої у Львівському „Народному Слові“ за 30 грудня 1909 довідуємося, що в грудні того ж року започатковано цикл доповідей у „Руській Бесіді“ для інтелігенції і в „Руській Хаті“ для станіславівських міщан. В 1911 році головою філії був професор Гнат Павлюх. Тоді ж було вирішено у співпраці з існуючим у Станіславові комітетом „Рідної Школи“ заснувати приватну українську народну школу ім. Маркіяна Шашкевича¹².

Це рішення було реалізоване лише в 1912 році. Діяла ця школа, як і засновані Станіславівським кружком Українського Педагогічного Товариства (1919 р.) приватна учительська чоловіча семінарія і приватна дівоча гімназія УПТ (1920 р.),

протягом десяти років по різних чужих домівках, аж поки в 1923 році не започатковано будівництво власного дому „Рідної Школи“. Цей десятирічний мученицький шлях був зафіксований у грамоті,

Будинок „Рідної школи“ ім. М. Шашкевича.

вмурованій під наріжним каменем цього дому. В грамоті, текст якої надруковано в „Народному Календарі“ видавництва „Бистриця“ за 1924 рік, читаємо: „З роком 1910 зачинає відділ тодішньої філії Руського Товариства Педагогічного в Станіславові під проводом голови Гната Павлуха в злуці з комітетом „Рідної Школи“ реалізувати постанову з статуту, а саме закладає приватну народну школу ім. Маркіяна Шашкевича“. Інженер Іван Мирон, тодішній голова „Сокола“ в Станіславові, а в 1918-1919 рр. — Державний секретар шляхів в уряді ЗОУНР, приступає до будівництва домівки для школи ім. Шашкевича. В 1913 р. „Сокіл“ добудував до свого дому, розташованого по вул. 3 Мая, при фінансовій допомозі Комітету „Рідної Школи“ два шкільні зали і канцелярію для цієї школи. В 1917-1918 шкільному році школу ім. Маркіяна Шашкевича було перенесено до будинку державної української гімназії.

В 1918-1919 рр. школу ім. Шашкевича було перенесено до школи Чацького. За української влади останню перейменовано на школу ім. Шашкевича, перетворивши її на державну. В 1919 році школу знову перенесено до будинку державної української гімназії, де вона містилася до червня 1922 року¹³.

У 1919 році старшина гуртка Українського Педагогічного Товариства заснувала в Станіславові приватну учительську чоловічу семінарію, а в 1920 році — приватну дівочу реальну гімназію. Школи ім. Маркіяна Шашкевича виросла до восьми відділів. Брак приміщень для приватних шкіл Українського

Педагогічного Товариства міг призвести до його занепаду. 19 травня 1923 року почалось будівництво дому для „Рідної Школи“. Сам гурток „Рідної Школи“ ім. Шашкевича у Станіславові діяв на правах повітового, налічував 50 чоловік. Головою був І. Волянський, заступником голови — Пушкар, секретарем — Макогон, скарбником — Загайкевич.

Згідно з повідомленням Українського Педагогічного Товариства, у школі ім. Шашкевича було 7 класів, де навчалося 195 учнів, працювало 4 учителі та 3 вчительки. При школі був кооператив, в якому працювали самі учні. Станіславівська приватна дівоча гімназія „Рідної Школи“ мала 7 класів із 178 учнями.

Ремісничо-промислова школа діяла під керівництвом Осипа Копаницького, навчання в ній було безкоштовне, працювало 17 учителів¹⁴.

УКРАЇНСЬКІ ТОВАРИСТВА У СТАНІСЛАВОВІ

„Новою формою організації в 1860-х роках стали товариства, що виникли на основі конституційних законів“.

Іван Крип'якевич.

З другої половини XIX століття галицькі українці значно активізували свої національні інституції. Починаючи з 70-х років, у Станіславові виникають осередки різних українських товариств за прикладом Львова, що був центром галицько-українського національно-визвольного відродження. Національними осередками були „Просвіта“, „Пласт“, „Соколи“, „Руська Бесіда“, філія Українського Педагогічного Товариства, „Учительська Громада“, „Товариство Руських Жінок“, „Товариство ремісників“ та інші. Це були основні збудники національного духу, знання, освіти. З цього приводу Михайло Грушевський справедливо писав: „У сфері освітній і народно-організаційній дав себе знати і незвичайний розвій читалень „Просвіти“ і

товариств гімнастичних, так званих „Січей“, „Соколів“, які нечувано зворушили народні маси, розбудили в них бажання знання, освіти, інстинкти організації й солідарності“¹⁵. Подібну оцінку національним установам дав Іван Крип'якевич: „В цих культурних установах народовецький рух оформив своє національне обличчя, з'ясував свої погляди і випробував їх у полеміці зі старим показанням, яка заторкнула різні справи — від мови і правопису починаючи і до основ світогляду та політичного думання включно“¹⁶.

„ПРОСВІТА“ В СТАНІСЛАВОВІ

Запалені іскрою „Руської трійці“ та осяяні промінням „весни народів“ 1848 р., під благодотворним впливом Шевченківської музи, сколихнулись галичани з багатотікового сну поневолення. На протигагу вірнопідданській ідеології російського слов'янофільства, яку проповідували галицькі москвофіли із своїм „язичієм“, серед української інтелігенції Галичини оформився народовський рух — культурно-політична течія, що ставила своїм завданням організацію освітньої роботи серед народу, піднесення народної слави, традицій і взагалі культури.

Під впливом просвітницьких рухів чехів і поляків серед галицьких народовців зародилася ідея створення української освітньої установи. За ініціативою активного поборника національного відродження греко-католицького священика Степана Качали і підтримкою гімназійної молоді було сформовано організаційний комітет для заснування у Львові товариства „Просвіта“. Після затвердження Галицьким намісництвом статуту 8 грудня 1868 р. у Львові відбулися перші установчі збори, на яких утворено товариство. На засіданні обрано першого голову товариства, активного народовця-українофіла, професора академічної гімназії, голову оргкомітету Анатолія Вахнянина¹⁷.

Серед 65 учасників цього просвітянського з'їзду були визначні діячі українського національного відродження О. Бар-

ковський, І. Комарницький, Ю. Лаврінський, С. Качала, О. Заячківський, М. Косак, О. Огоновський, Ю. Романчук, К. Устинович та ін. Вони виступали на зборах з палкими промовами. Так, наприклад, студент Андрій Січинський говорив: „Кожен нарід, що хоче добитися самостійності, мусить, передовсім, дбати про те, щоб нижчі верстви суспільності, народні маси піднести до тієї степені просвіти, щоби ця народна маса почула себе членом національного організму, відчула потребу існування нації, як окремішної народної індивідуальності, бо ніхто інший, а маса народу є підстава всього“. Інший учасник зборів наголошував: „Праця — це ваш капітал, з котрого маєте сплатити борг народові. А як доробитеся куска хліба, щоби Бог охороняв від тої сьогочасної чуми, від огидного космополітизму, котрий є погибеллю всякій народності, то держіться свого народу...“¹⁸.

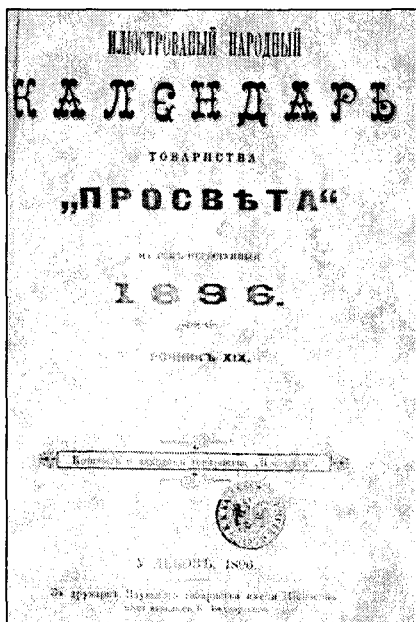
Утворення товариства „Просвіта“ стало визначною подією в історичній долі галицьких українців. Первісний її статут, прийнятий на установчих зборах 1868 р., кілька разів удосконалювався (1870, 1891 рр.). Завданням „Просвіти“ з перших кроків існування було „ширити просвіту між руським народом“, видавати часописи і книги українською мовою та поширювати їх серед народу, проводити усне навчання українців в освіті й економічних справах, закладати філії товариства і надавати допомогу рільничо-господарським закладам, промисловим спілкам, закладати крамниці, лікарні, ощадні й позичкові каси, книгозбірки, бурси для молоді, організувати народні музеї, спортивні та аматорські гуртки. Це був цілий комплекс заходів товариства в напрямку піднесення національної свідомості галичан.

На перших порах керівники товариства не мали навіть постійного приміщення, але вони віддавали всі свої сили для просвіти народу. Не маючи великих фінансів, ширили освіту, створювали філії по галицькому краю, видавали твори українських письменників, шкільні підручники, популярні брошури з історії України, газету „Читальня“ та „Письма Просвіти“,

літературно-науковий альманах, народний календар тощо. Постійно збільшувалося число членів товариства, яке зуміло вже до травня 1874 року видати 81628 книжок, більшу частину яких розсилали безкоштовно незаможним громадянам, в лікарні, тюрми, церковні братства та інші українські організації¹⁹.

Засновником Станіславівської філії „Просвіти“ був професор місцевої гімназії, відомий тодішній лексикограф Євген Желехівський²⁰.

„Щойно в 1877 р., — писав Юрій Олесницький, — професор Станіславівської гімназії, загальнознаний і шанований тоді свідомий українець, відомий публіцист і вчений, автор першого великого українсько-німецького словника, чоловік моткий, тактовний і трудящий... почав збирати українців і переводити в Станіславщині організаційну працю. Він згуртував побіч себе всіх відомих українців, між якими були: професор гімназії Софрон Недільський (пізніше директор гімназії в Коломиї), професор гімназії Іван Верхратський, учений-природознавець і лінгвіст (пізніше визначний вчений, член Наукового Товариства імені Шевченка у Львові), суддя Тит Заячківський (пізніше радник двора у Львові), кандидат школи Остап Левицький (укр. поет-сатирик), три браття Леонід, Роман і Корнило Заклинські, суддя Ілля Герасимович, професор учительського семінара д-р Яхно й інші, та оснував із ними в 1877 р. в Станіславі перше українське товариство, перший центр українського життя

Обкладинка щорічного календаря „Просвіти“, який виходив в Станіславі. 1896 рік.

й організаційної праці — філію „Просвіти“, що під його проводом як голови підняла боротьбу з москвофільством, почали збирати й лучити українську інтелігенцію в місті й повіті, а на селах оснувати читальні „Просвіти“²¹. Журнал „Правда 1877 року писав, що „вже досі приступило в Станіславівській околиці до 60 членів до „Просвіти“, переважно міщан і селян“²².

Дослідник „Просвіти“ В. Харитон відзначив, що на запрошення Євгена Желехівського багато міської української інтелігенції, найбільше міщан і селян частково з самого Станіслава, переважно, однак з „околицьких сіл і містечок, особливо в Тисмениці, зібралися 21 березня 1877 р. на перші організаційні збори просвітянського товариства.

Збори відкрив Є. Желехівський промовою, в котрій вказав на мету, завдання і значення „Просвіти“. Опісля обрано перший виділ (керівництво) міської філії, після чого лекцію про Тараса Шевченка прочитав Є. Желехівський. Розповідь про Кобзаря України присутніх надзвичайно зацікавила і всі з великою увагою слухали“²⁸.

„Позаяк намісництво не підтвердило зав’язання філії задля недоповнення деяких формальностей, відбулися дня 25 марця другі конституючі збори, на котрих прийнято (як сего вимагає устава) статут товариства „Просвіта“ для філії, а відтак potwierджено вибраного на перших зборах виділу філіяльного“. Головою міської „Просвіти“ став Є. Желехівський, заступником голови — Тит Заячківський з Тисмениці, секретарем — учитель Р. Заклинський, касиром — адвокат Мелітон Бучинський, контролером — священик Іван Попель. Заступниками обрано двох міщан: одного зі Станіслава, другого — з Тисмениці.

Вже 8 липня 1877 р. Станіславівська філія „Просвіти“ підготувала і провела вечір, присвячений пам’яті Маркіяна Шашкевича. Крім селян і міщан з довколишніх сіл, на імпрезу прийшли гості з Галича і Тисмениці. Вечір розпочав голова філії професор Є. Желехівський доповіддю про М. Шашкеви-

Ось так розпочинало свою працю просвітянське товариство у місті. Про популярність новозаснованого культурницького угруповання свідчить хоча б той факт, що після кожного просвітницького вечора кількість членів товариства неухильно зростала.

Головною формою роботи „Просвіти“ у місті, як бачимо з наведених фактів, на перших порах була лекційна робота. Утворення філії у Станіславові дало поштовх до організації читалень по довколишніх селах. Такі читальні існували у 1888 році вже у селах Крихівці, Опришівці, Вікторів, Драгомирчани, Побережжя, Ворона.

В Станіславові на 1888 р. було чотири українські товариства: Бурса св. Миколая, господарське товариство „Руська Бесіда“, „Товариство руських женщин“ і філія „Просвіти“, праця якої, однак, після смерті у 1885 році Є. Желехівського практично завмерла: „Сумно одже стоять наші народні справи в Станіславівщині, і се якраз причина, що про Станіславівщину нічого не пишешся в наших часописах“²⁶.

31 березня 1889 року в Станіславові відбулись загальні збори „Просвіти“, на яких було обрано новий виділ. Головою товариства став Клим Вольнянський — адвокат суду, а заступником — Іван Порайко, бібліотекарем — Софрон Недільський (професор гімназії), контролером — Мелітон Бучинський (адвокат), секретарем — Лонгин Озаркевич. Виділовим заступником обрано Йосипа Гурика (господар Угринова). Виділ одразу ж почав роботу²⁷.

Піднесенню значення товариства серед українського населення Галичини сприяла організація ювілейних урочистостей і роковин. Так, зокрема, 1893 року члени товариства „Руська Бесіда“ відзначали пам'ять Т. Шевченка. Друге Шевченківське свято Станіславівська філія Товариства організувала для своїх членів-селян 25 березня. Свято відбувалося в залі „Руської Бесіди“. На нього прибули селяни з навколишніх сіл. Було прочитано „Наймичку“, співав хор селян із Княгигина, сільські діти декламували вірші Т. Шевченка. Того ж самого дня

в будинку гімназії руська молодь влаштувала вечорниці, де було проголошено лекцію „Шевченко на заслання“²⁸.

Головні урочистості 15 травня 1893 року провели всі станіславівські українські товариства: „Руська Бесіда“, „Товариство руських женщин“, „Шкільна поміч“, „Просвіта“. Вечорниці розпочав промовою „Про значеніє поезії Шевченка“ голова „Руської Бесіди“. Пізніше читались Шевченківські поезії „До Основ'яненка“, „Заповіт“, Г. Климовича „На пам'ять Тарасови“, „Розрита могила“ Шевченка. Свято закінчилось гімном „Ще не вмерла Україна“ у виконанні станіславівських музичних товариств. В урочистостях принципово не брали участі москвофіли.

У 38-і роковини смерті Кобзаря „Просвіта“, як й інші товариства, 15 червня 1899 року провела урочисті вечорниці. До програми вечорниць входили вступне слово і п'єса „Невольник“.

Є припущення, що на зборах 19 березня 1894 року була заснована позичкова каса при філії „Просвіти“ в Станіславо-ві. З такою пропозицією виступив о. Яцкевич з Пасічної. Четвертого червня 1894 року виділ „Просвіти“ у Станіславо-ві вирішив започаткувати „Зв'язковий банк“. Створено комісію в складі І. Мандичевського, М. Бучинського та судді Герасимовича. На засіданні комісії 29 червня 1894 року І. Мандичевський приступив до створення статуту, а вже 11 лютого 1895 року банк був зареєстрований і почав працювати. Позитивний результат створення банку полягав у тому, що дуже швидко фінансова установа „змогла побороти в окрузі жидівську лихву і уділяти дешевого кредиту всім установам і своїм членам, перебувала у своєму нутрі в перших роках дуже тяжку боротьбу, а кілька літ здавалося, що вона для українців безповотно пропадає“.

У перших роках XX століття „Зв'язковий банк“ розвивався успішно, але припинив свою діяльність після Першої світової війни та створення у Станіславо-ві „Повітового Союзу Кооперативів“. Завдяки домаганням міської „Просвіти“ було створе-

но й інші кредитні установи: в 1897 році — „Народний дім“, у 1902 — „Руську міщанську касу“.

Однією з форм діяльності „Просвіти“ були віча і лекції. 20 червня 1897 року відкрилась читальня „Просвіти“ в с. Колодіївці. При відкритті читальні з промовою виступив д-р Коцюба. 3 квітня 1898 року у Станіславові в приміщенні міського ринку з ініціативи „Просвіти“ відбулося „Віче просвітне“, де з рефератами „Про торгівлю свиньми і худобою“ виступив Й. Гурик, „Про сільські крамниці і каси позичкові“ — Е. Барш, „Користи з садівництва в господарстві“ — М. Коцюба. „Просвіта“ розширює й активізує свою діяльність з огляду на конкуренцію з москвофільських організацій, зокрема, „Общества им. Качковского“. Товариство „Просвіта“ розширює мережу позичкових кас та крамниць, ремісничих товариств у краї. Так, ще в 1893 році станіславівська і товмацька (Тлумацька) філії „Просвіти“ планували створити „Союз крамниць“. З цією метою вони просили вислати львівського делегата на нараду, що мала відбутися в Станіславові в кімнатах „Руської Бесіди“ 2 вересня. Всі ці заходи мали стати основою для розгортання економічної діяльності. Теоретичне забезпечення економічної діяльності стало одним з ланцюгів реорганізації всієї системи книговидання. Таким чином, „Просвіта“ з її філіалами була центром економічної праці в містах і селах. На 1897 рік працювало 522 читальні, 146 крамниць, 124 позичкові каси і 60 комор. З такими показниками товариство „Просвіта“ входило у ХХ століття²⁹.

У 1906 році було скликане позачергове „загальне зібрання“ товариства „Просвіта“ у Львові, де головою було обрано професора Петра Огоновського. Саме під його орудою „Просвіта“ вдосконалює структуру своєї діяльності. Крім господарсько-промислової, створюється просвітницько-організаційна та видавнича комісії. Це сприяло випуску періодичних видань, книг, каталогів, які розповсюджувалися по філіях. Так, 1907 року поновлюється випуск періодичного органу „Письмо з „Просвіти“, двома виданнями виходить „Ілюстративний каталог видань товариства „Просвіта“ у Львові“³⁰.

У 1907 році станіславівська „Просвіта“ заснувала в місті ремісничо-промислову бурсу. Для вчительського інтернату, ремісничо-промислової і селянської бурси в місті був закуплений будиночок, при якому був город, сад і господарська будівля. Тут планувалось розмістити кролеферму, бо при бурсі жили і харчувались 26 семінаристів. Станіславівська „Просвіта“ просила фінансової допомоги у Львові, але жодних фондів не було. Товариство „Просвіта“ 17 червня 1908 року подарувало ремісничо-промисловій бурсі в Станіславові 72 книги. Серед них були різні видання: „Історія України-Руси“, „Звідки взяли і що значать назви „Русь“ і „Україна“, „О заснованню спілок молочарських“, „Лихоліття“, „Порадник громадський“, „Пасіка“ тощо³¹.

Поступово „Просвіта“ передала економічні функції фаховим центрам — Крайовому Союзові Ревізійному, Крайовому Молочарському Союзові — „Маслосоюз“ тощо, але й після 1909 року займалась організацією економічної освіти, продовжувала видавати популярно-економічну літературу.

В громаді Станіславова — колонії, крім „Просвіти“, існували й інші українські товариства, зокрема, „Народний дім“ і робітниче товариство „Воля“.

Передмістя Станіславова — Княгинин-місто, Княгинин-гірка, Княгинин-колонія — брали доволі активну участь в національно-просвітницькій діяльності міста.

На засіданні міського товариства „Просвіти“ 8 жовтня 1908 року у зв'язку з 40-річним ювілеєм „Просвіти“ було вирішено святкувати річницю 8-го грудня. В залі „Рояль“ проведено загальні ювілейні збори, відбулись богослужіння з патріотичною проповіддю, демонстраційний похід, просвітньо-економічне віче, народний концерт. До складу філії товариства „Просвіти“ у Станіславові в ті роки входили: П. Будзінський голова, О. Котиль — секретар, М. Губчак — касир, І. Луців — господар, М. Бровко — голова контрольної комісії, Ф. Олесницький — бібліотекар, А. Крушельницький — референт „відчитів по читальнях“. Головою міської „Просвіти“ був лікар В. Янович³².

9 червня 1910 року заходами філії „Просвіти“ у Станіславові в залі товариства ім. Монюшка був проведений „Другий великий мужицький концерт, на якому звучали народні пісні у виконанні хору з Маріамполя. „Гамалію“ під супровід чоловічого хору з Микитинець декламував Гриник. „Молитву“ на музику М. Лисенка виконував дитячий хор з Побережжя: сценічний образок „Тарас — дитина“ показав дитячий колектив з Побережжя.

Діяльність філії „Просвіти“ у Станіславові в цей час була спрямована як на допомогу вже існуючим читальням (надання потрібної інформації, делегування своїх активістів тощо), так і на заснування нових читалень.

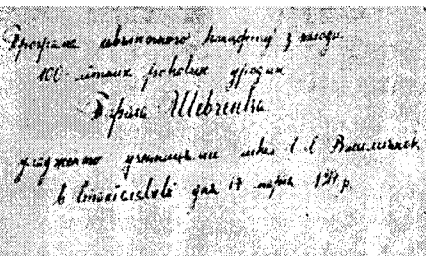
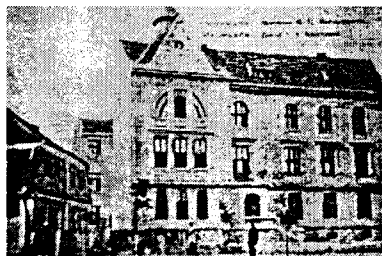
Як уже зазначалось, приклад Станіславова наслідували навколишні села. Авторитет матірнього товариства у Львові, піднесення впливу станіславівської „Просвіти“ на українське національне життя були живильним струменем, що сприяв народженню читалень „Просвіти“ по селах³³.

В кінці XIX — на початку XX ст. центр Українського національно-визвольного руху зосередився в Галичині. Літературні та громадські сили Наддніпрянської України з посиленням російського самодержавства спрямували свої погляди на Галичину, активно включилися у місцеву культурно-просвітню роботу. Саме Галичина ставала островом свободи українського національного відродження³⁴.

Станіславівська філія „Просвіти“ налічувала 55 читалень на 72 громади у всьому повіті. Загалом у Галичині було 77 філій, 2944 читальні „Просвіти“ з 197035 членами³⁵.

Незважаючи на переслідування російської влади, товариство „Просвіта“ проводило велику роботу щодо пробудження національної свідомості серед солдат-українців, які опинилися в Галичині. Так, „Просвіта“ була першим українським товариством, яке зазнало репресій з боку окупаційної влади. Почалися закриття читалень, філій, масові арешти членів. Таким чином, захоплення Галичини царською Росією призвело до руйнування української культури. Все ж члени „Просвіти“,

які були за межами окупації, в провінціях, регулярно збирались на свої засідання³⁶.

Будинок, в якому проходило святкування 100-річчя від дня народження Кобзаря

На 1914 рік припала визначна дата — 100-річчя від дня народження Т. Шевченка. Ювілейні заходи відзначались по всій Західній Україні. Всенародне вшанування поета відбулося у різних формах: встановлювались скульптурні пам'ятники: проводились урочисті академії — відчити, концерти, влаштоувались мітинги.

Урочистості з нагоди ювілею Т. Шевченка пройшли у березні 1914 року і в Станіславові. Святкова академія за участю громадськості міста й околиць, а також гостей була проведена 24 березня. Вже 25 березня в урочистій обстановці на будинку №24 (нині №18 по вулиці, названій сьогодні іменем М. Грушевського, встановлено металеву дошку, на якій викарбувано пам'ятні слова:

„Кобзареві України Тарасови Шевченкові 1814-1914“³⁷.

Щоправда, були спроби зірвати урочистості, але семінаристи розпочали страйк протесту про-

Меморіальна дошка, встановлена в м. Станіславові з нагоди відзначення 100-річчя уродин Кобзаря.

ти намагання перешкодити святкуванню. Вісті про ці події блискавично поширились в краї, викликавши хвилю обурення. З різних міст Галичини, у т. ч. з осередків „Просвіти“ на адресу страйкуючих надходили привітання³⁸. Незважаючи на важкі умови, оскільки більшість членів товариства змушена була преховуватись у провінціях, робота не припинялася. У 1915 році 10-тисячним тиражем виходить календар товариства, збірка поезій Богдана Лепкого. Щоб налагодити зв'язок з філіями, у травні 1916 року побачила світ газета „Письмо з Просвіти“ за редакцією В. Левицького (невдовзі часопис перестав виходити). З червня 1916 року робота припинилась через загрозу повторної окупації і була відновлена лише з середини 1917 року³⁹.

Після Першої світової та українсько-польської воєн, з кінця 1919 р., філії і читальні товариства активізували свою діяльність.

У самому Станіславові провід філії „Просвіти“ з червня 1918 р. перейняв її голова до 1914 року д-р В. Янович, який був депортований російськими військами до Симбірська. Секретарями філій і організацій були з 1918 року редактор І. Ставичний, потім В. П'єлих. Д-р В. Янович був не тільки довголітнім (до 1935 року) головою філії „Просвіти“, а й провідним громадським діячем, активним у різних ділянках суспільного життя. Він був засновником та співробітником „Сокола“, „Української хати“, „Народного дому“, ремісничо-промислової бурси в Станіславові⁴⁰.

Після припинення воєнних дій світової війни в краї перші загальні збори товариства „Просвіта“ у Станіславові відбулись

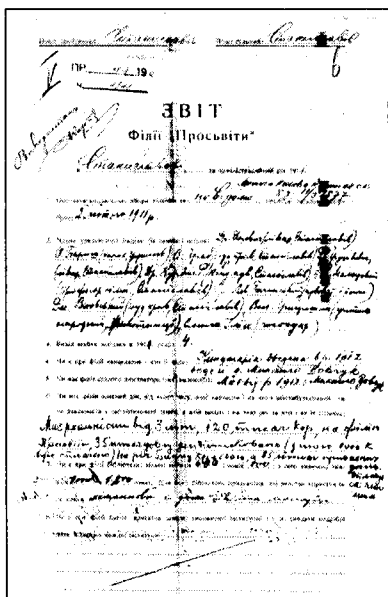

Голова філії „Просвіти“ в м. Станіславові професор В. Янович.

1 квітня 1918 року об 11-й годині у великому залі товариства „Бесіда“. У них взяло участь 200 чоловік. Відкрив збори після майже чотирирічної перерви заступник голови філії до війни, адвокат, посол до австрійського парламенту д-р Лев Бачинський. Обраний під час зборів виділ філії уконституювався на своєму першому засіданні 5 квітня 1918 року у складі: М. Лепкий — голова, Ю. Чайківський — заступник голови, І. Ставичний — секретар, П. Чайківський — скарбник, М. Параневич — бібліотекар, д-р Л. Бачинський, В. Пік, М. Королук — члени, Я. Остап'як — заступник члена виділу.

Під час засідання піднято проблему відновлення діяльності читальень у місті й околицях, організації доповідей, драматичних вистав, свят. Професор М. Лепкий повідомив, що після відокремлення від Станіславівської філії створилась нова філія в Галичі, де працює Іванна Блашкевичева. Філія „Просвіти“ у Станіславові започаткувала організацію освітніх доповідей⁴¹. Так, у неділю, 21 квітня, професор Ю. Чайківський прочитав доповідь „Літературна творчість Івана Нечуя-Левицького“ з приводу звістки про його смерть. Того ж дня виступив у читальні „Просвіти“ у Княгинині-селі М. Лепкий. 28 квітня в залі „Бесіди“ прочитано виступ професора Ю. Чайківського „Про національну ідею в українському письменстві з узагальненням Франкового „Мойсея“.

26 грудня 1918 року відбулось засідання філії „Просвіти“ спільно з представниками „Молодої Громади“, в якому брали

Копія звіту станіславівської філії „Просвіти“ до центрального управління товариства у Львові за 1912 рік.

участь д-р В. Янович, професор М. Лепкий, редактор І. Ставичний, професор І. Чепіга. Обговорено питання відновлення читалень „Просвіти“ на місцях, зокрема, у зв'язку з 50-річчям „Просвіти“, виїздів у села з метою піднесення свідомості селян і робітників, активізації їх участі в українському державному будівництві, заохочення до військової служби в українській армії. Крім того були підняті проблеми видання

Обкладинка календаря „Просвіти“ за 1927 рік.

брошури про необхідність створення власної державності та великого календаря „Просвіти“ для селянства (з популярно-науковими статтями)⁴².

Знаменно, що коли 1 листопада 1918 року українці здобули державну владу у Східній Галичині і Північній Буковині, внаслідок чого було проголошено ЗУНР, товариство „Просвіта“ стало основою Міністерства освіти ЗУНР. Через воєнне лихоліття в 1919 р. видавнича діяльність майже припинилась. У 1919 році Товариство видало звіт про свою діяльність за період 1915-1918 рр.

ГІМНАСТИЧНЕ ТОВАРИСТВО „СОКІЛ“

Початок організованому молодіжному рухові в Східній Галичині поклало молодіжне товариство „Сокіл“. В 1868 році студенти-українці з Галичини створили при Віденському університеті культурно-просвітницьке товариство „Січ“, яке також приділяло велику увагу фізичному розвитку молоді⁴³. В кінці 80-х років активно пропагувалась ідея створення „руханково-спортивних“ і „пожежно-руханкових“ товариств у краї.

Цю роботу активно проводив інженер В. Нагірний, який у 1887 році уклав статут „Пожежного товариства „Сокіл“. Пожежні товариства повинні були не лише стати відчутною допомогою в гасінні частих пожеж у селах, але й сприяти фізичному розвитку молоді завдяки тренуванням. Однак відсутність підготовлених кадрів, матеріальних засобів для придбання інвентаря та пасивність населення до цієї справи не дали відчутних результатів. Більш сприятливим стали умови для утворення товариств після 1891 року, коли „Просвіта“ прийняла рішення про організацію хат-читалень по містах і селах Східної Галичини, які мали стати осередками громадського та культурно-освітницького життя галицьких українців⁴⁴. На початку 1893 року підготовлено статuti і подано їх на реєстрацію в Галицьке намісництво. Організатори отримали відмову, оскільки шляхта вбачала в „Соколах“ молодіжне воєнізоване формування. І лише після протесту, поданого до Міністерства внутрішніх справ, питання було вирішено позитивно. 3 серпня 1893 року намісництво зареєструвало статут „Гімнастичного товариства „Сокіл“ і статут „Союза сокільських товариств гімнастичних“⁴⁵.

11 лютого 1894 року у Львові відбувся організаційний збір, який затвердив статут товариства і розглянув організаційні питання. Головою був обраний Василь Нагірний, секретарем — Володимир Лаврінський.

Згідно статуту, основна мета діяльності „Сокола“ полягала у заняттях стрільбою, плаванням, веслуванням, їздою на велосипеді, верховою їздою на коні, фехтуванням, музикою, танцями, хоровим співом, а також у навчанні правил протипожежної безпеки. Для „оживлення духа“ членів і всього населення товариство практикувало організацію спортивних змагань, свят, концертів, аматорських вистав, туристичних походів. Місцеві сокільські осередки входили в повітовий союз, які складали, в свою чергу, на правах колективного члена Крайовий союз сокільських гімнастичних товариств. Кожен повітовий союз мав свого представника в старшинській раді, яка обиралась на три роки.

Сільські осередки (гнізда), в залежності від місця проживання членів, дещо різнилися характером роботи. В містах товариство мало переважно „руханково-гімнастичне“ спрямування і зосереджувало роботу на розвитку гімнастики. Передбачалося „утримувати спортивний зал з гімнастичним знаряддям“. Натомість сільські „Соколи“ мали характер „пожежно-руханковий“, а завдання — надавати порятунок не лише при пожежах, але й в інших нещасних випадках⁴⁶.

Посилена увага до фізичного виховання молоді пояснювалася не лише бажанням мати здорове покоління в майбутньому, але й виховати воїна, готового до боротьби за відновлення української державності. Цю важку роботу доводилось вести таємно від австрійського та польського урядів, використовуючи будь-яку нагоду, що було характерним для всіх українських молодіжних товариств⁴⁷.

Особливо змістовною і насиченою фізкультурна та спортивна робота в „Соколі“ стала тоді, коли його головою обрано Івана Боберського. Перш за все він організував курси, зокрема вчительський гурток при „Соколі“, де велася підготовка інструкторів фізичного виховання. Сам написав ряд методичних посібників для занять у сокільських осередках. При Львівській академічній гімназії організовано секції для занять легкою атлетикою, гри у футбол, волейбол, теніс, катання на лижах, ковзанах⁴⁸. Подібні спортивні секції виникали у Станіславові, Тернополі, Коломиї, Стрию та інших містах. На 1906 рік їх було вже 47, об'єднаних у „Товариство забав руханкових“⁴⁹. Всього протягом 1894-1906 років засновано 323 сокільські осередки, які мали 8921 члена, 150 осередків було у Львівському воєводстві, 86 — у Станіславівському, 87 - у Тернопільському⁵⁰.

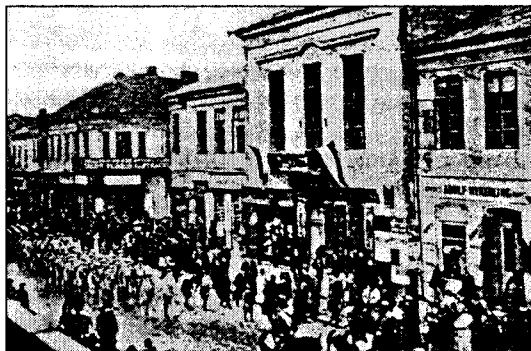
На формування політичної свідомості „соколів“ важливий вплив мала відозва націонал-демократів до народу від 5 січня 1900 року, в якій було викладено програму політичної боротьби. Програма-максимум передбачала побудову незалежної Української держави, тоді як у програмі мінімум йшлося про

національну автономію Східної Галичини. Галицька українська інтелігенція підняла перед австрійським урядом питання про новий виборчий закон, розширення прав національних меншостей, свободи в національно-культурному житті. На цьому підґрунті молодіжний рух початку XX ст. вступив у період боротьби за українську державність⁵¹. Національну свідомість своїх членів „Сокіл-Батько“ формував за допомогою різних форм роботи, з яких найбільш дійовими були повітові та крайові Сокільські свята, що з весни 1907 року стали масовими і відбувалися щорічно в містах.

Особливо масовим було свято в Станіславові, організоване 29-30 травня 1910 року. В ньому взяло участь близько 20 тисяч „соколів“ і „січовиків“ „Сокола-Батька“. На святкування вперше прибули гості від слов'янських народів, а саме: голова словенських „Соколів“ Оттокар Рібаж, голова „Союзу хорватських соколів“ Фердинанд Котровш, чеський діяч Богуміл Гавел. Після Служби Божої учасники свята у супроводі багатотисячного людського натовпу пройшли вулицями міста на околицю „Діброва“, де відбулись показові гімнастичні виступи та спортивні змагання. Старшина обговорила з слов'янськими гостями питання про взаємну дружбу, дальше розширення сокільського руху, ліквідацію неграмотності.

Досвід повітових Сокільських свят ліг в основу проведення крайових свят. Перше з них було проведено 10 вересня 1911 року, друге відбулося 28 червня 1914 року з нагоди 100-річчя від дня народження Т. Шевченка. Це був час найвищого національного піднесення у Східній Галичині. В цьому святі брали участь „Соколи“ з різних міст і повітів Галичини. Про кількість станіславівських соколів, які взяли участь у пам'ятному Сокільському здвигу у Львові, докладних даних немає. Відомо лише, що їх було багато. З вибухом Першої світової війни станіславівські соколи ставали до лав українських збройних сил. Так, „Соколи“ брали участь в УСС, Листопадовому зриві, УГА⁵².

Особливо зросла національна свідомість української молоді під час збройної боротьби 1914-1920 років. Свободу молоді

*Похід „соколів“ вулицею Карпинського
в 1918 році.*

Української держави, що постала на руїнах Російської та Австро-Угорської імперій, захищали тисячі молодих галичан. Багато з них загинуло, тисячі були покалічені. І хоча національно-визвольні змагання 1917-1920 рр. закінчилися для

української нації трагічно, все ж національна ідея здобула широкий ґрунт для свого поширення⁵³.

Після поразки Української революції сокільський рух у місті і у всьому краї послабшав у зв'язку з тим, що порідшали ряди провідників, серед яких багато впало на полі слави, почалися переслідування польських окупантів.

Завданням „Сокола“ було плекати не лише фізичну культуру, а й розвивати позитивні прикмети вдачі і характеру молодих людей, що досягалося за допомогою дисципліни і систематичних фізичних вправ. Спортивно-руханкові товариства мали чітко виражений національний характер⁵⁴.

Діяльність товариств поступово почала активізуватись лише з кінця 1920 року. Сокільське гніздо у Станіславівському воєводстві було відновлене 1925 року в с. Войнилів на Калущині, а з 1927 року відновлюються повітові сокільські свята. Перше таке свято відбулося у травні в Станіславі, і було воно присвячене 10-ій річниці проголошення I-го Універсалу Української Центральної Ради. Показово, що в святі взяло участь 9 осередків (759 чоловік) Станіславівського повіту⁵⁵.

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що українське молодіжне товариство „Сокіл“ протягом усієї діяльності мало важливе значення: по-перше, виховувало свідомого, фізично здорового патріота України; по-друге, готувало мо-

лодь до боротьби за державну самостійність нації; по-третє, сприяло захисту української мови, історії, культури від асиміляторської політики австрійського та польського урядів; по-четверте, збагатило українську педагогічну науку новими підходами до виховання і навчання молоді, заклало основи концепції національної школи.

ПЛАСТОВИЙ РУХ У СТАНІСЛАВОВІ

В цьому контексті не менш важливе значення мало товариство „Пласт“, яке почало формувати національні риси дитини характеру з дошкільного віку. Сама назва „Пласт“ пішла від козацького „пластати“ — розвідувати, слідити. Девізом українських пластунів був клич „СКОБ“, що означало: С — сила, К — краса, О — обережність, Б — бистрота.

Пластовий рух у Галичині був започаткований сином І. Франка Петром Франком та студентом Іваном Чмолою, які в кінці 1911 року створили у Львові перший скаутський гурток. Методично збагатив його професор Олександр Тисовський, який 21 квітня 1912 року організував з учнів гімназії гурток „Пласт“. Згодом він переріс у масову організацію⁵⁶.

А тепер переглянемо, коли й ким був започаткований пластовий рух у Станіславові, незважаючи на той факт, що майже всі написані матеріали про організацію і діяльність „Пласту“ пропали у завірюсі двох світових воєн. Залишилися лише неповні збірки пластових виховних та інструктивних журналів, а також свідчення колишніх учасників. Як свідчать матеріали часопису „Діло“ (ч. 80 за 1913 рік), „Пласт“ у Станіславові почав свою діяльність у 1912 році⁵⁷.

Про початки „Пласту“ писав О. Левицький: „Пласт“ у Станіславові уже існував і його заступав на з'їзді Григорій Кичун (з'їзд відбувся 6-8 квітня 1913 року — В. Г.), професор української державної гімназії, запасний старшина австрійської армії. Йому доручено організацію пластових гуртків серед учнів Станіславівської гімназії та опіку над ними.

Професор Осип Левицький — організатор і провідник станіславівського „Пласту“ та Надія Ульяна Левицька — співзасновниця пластових частин.

„Пласт“ був суто шкільною організацією, відірваною від громадського ґрунту. На початку було впроваджено військово-муштру, стріляння, мандрівки з польовими справами“.

О. Бойчук наводить свідчення засновника і довголітнього пластового керівника О. Левицького

про діяльність керованого ним Станіславівського „Пласту“ перед Першою світовою війною. „Для скоординування виховної праці впорядників, опікунів і зв’язкових „Пласту“ в цілому краю, — писав О. Левицький, — у Львові на дні 6-7 квітня 1913 року перший з’їзд впорядників, на якому були заступлені пластові відділи 16-ти місцевостей... „Пласт“ у Станіславові в тому часі вже існував і його заступив на з’їзді Григорій Кичун, професор української державної гімназії, запасний старшина австрійської армії, товариш автора цих рядків ще з Львівської академічної гімназії. Йому-то було доручено організацію пластових гуртків серед учнів станіславівських гімназій та опіку над ними. Коли автор цих рядків став у вересні 1913 року учителювати в гімназії, а „Пласт“ начислав 80 учасників — учнів трьох вищих клас, назначено його, теж запасного старшину, заступником і помічником опікуна⁵⁸.

„Пласт“ у тому часі був суто шкільною організацією, відірваною від громадського ґрунту, немов причіпкою до обов’язкової руханки та з виразною військовою підготовкою, якби в передчутті недалекої воєнної завірюхи.

Отак ми обидва, „пластові новачки“, вчитувалися в чужомовні скавтські підручники, опрацьовували весь план вихов-

них занять і його реалізували.

Як би не підходити до оцінки значення і вартості цього початкового „Пласту“, треба ствердити, що цей новий виховний рух виявив безпосередній успіх передусім у товариському спаяванні молоді, укріпленні її особистого і національного почуття та в розбудові фізичної вправності. ...В часі

*Старшина II пластового полка
в м. Станіславові. 1923 рік.*

важкої боротьби за волю нації воєнний буревій розніс вихром по цілому світі листки з іменами тих тодішніх пластових юнаків Станіславова, які з рушницями в руках включилися в ряди української збройної сили, боролися, терпіли, а то й героїською смертю гинули“⁵⁹.

ТОВАРИСТВО „РУСЬКА БЕСІДА“

Серед українських товариств кінця XIX — початку XX ст. особливу роль відіграла „Руська Бесіда“. Це товариство одним з перших у Станіславові сприяло розвитку української національної свідомості, воно виникло ще в 1884 році. Зі спогадів Софії Олесницької довідуємось, що його засновником був адвокат Теофіл Окуневський. До нього громадське життя свідомих українців у місті відбувалося в приватних будинках. Будучи добрим організатором, Т. Окуневський за допомогою тодішньої української передової інтелігенції, зокрема проф. Євгена Желехівського, Леоніда і Романа Заклинських, адвоката Мелітона Бучинського, Чачковського, директора школи

Левицького, проф. Софрона Недільського, пізніше директора української гімназії в Коломиї, комісара Чарнецького, проф. Кумановського та інших, заснував товариство, назвавши його „Руською Бесідою“⁶⁰. Засновник Окуневський склав перший статут Товариства і почав залучати до нього українців⁶⁰.

„Руська Бесіда“ з того часу стала улюбленим місцем зосередження українських міщан. Тут по суботах і неділях відбувалися різні культурні заходи: вечорниці, концерти, літературні та чайні вечори, зустрічі Нового року, Меланки тощо. Товариство знаходилося по вулиці Голуховського (тепер вул. Січових Стрільців, 24). У двох кімнатах містилася читальня, де можна було прочитати пресу, ознайомитися з книгами. В одній з кімнат відбувалися різні імпрези, зустрічі з відомими діячами науки та культури. Саме тут 26 листопада 1911 року станіславівська українська громада слухала поему „Мойсей“, яку читав автор Іван Франко, котрий востаннє відвідав місто. Керівники товариства проводили в цьому приміщенні вечори. Так, 1893 року в „Руській Бесіді“ відбувся величний концерт, присвячений Кобзарю, на якому декламувались вірші поета, співав хор з сусіднього села Княгинина. 3-го січня 1912 року відбулися загальні збори товариства „Руська Бесіда“, яке налічувало тоді 118 членів. Головою було обрано Мирона, 12 січня 1912 року у товаристві для громади міста проголосив науковий реферат на тему: „Школа і шкільне життя на Україні в XVI-XVIII ст. учень Михайла Грушевського молодий тоді Іван Крип'якевич. 19 травня 1912 року заходами „Сокола“ в цій же залі відбулася доповідь сина Каменяра Петра Франка „Скавт в Англії“ і „Пласт“ у Галичині“⁶¹.

В 1903 р. у Станіславові національно свідомими українцями на чолі з І. Полотноком було організоване культурно-освітнє міщанське товариство „Руська Хата“ (за часів Польщі це товариство було перейменоване на „Українську Хату“).

За спогадами Степана Слюсарчука, членами цього товариства були залізничники, нижчі судові, банківські та інші службовці, що мешкали в околицях і працювали в Станіславові, а

також нечисленні ремісники. Товариство мало свою читальню, де були українські часописи, а також бібліотеку. В неділю відбувалися лекції на різні теми. Цікаво, що при товаристві працював гурток під керівництвом Н. Сірецького, який взимку влаштовував театральні вистави, товариські вечірки. Влітку відбувалися гучні фестини над Бистрицями.

Товариство „Рідна Хата“ активно розгортало свою діяльність. Так, у 1906 році воно заснувало за окремим статутом „Міщанську Касу“, щоб дешевим кредитом допомагати його членам набути власні будинки або закладати ремісничі верстати. Товариство в передвоєнні роки дуже прислужилося для українського міщанства⁶².

Перед першою світовою війною у Станіславові була заснована філія львівського товариства українських ремісників, купців і промисловців „Зоря“⁶³, але вона широко розвернула свою діяльність лише в 20-30 роках.

Існували й інші українські товариства, спілки, установи: „Руська Робітничка Спілка“, „Робітничче Товариство „Воля“, „Товариство Руських Жінок“, „Народний Базар“, товариство „Злука“, політичне товариство „Народна Рада“ та інші, які в кінці XIX — на початку XX ст. активізували політичну, культурно-освітню і господарську діяльність українських міщан у Станіславові.

У 1884 р. українці розпочали будівництво „Народного Дому“, який згодом став місцем громадських і культурних заходів станіславчан. Так, у ньому працювали „Просвіта“, керівником якої був тоді Лев Бачинський, а також українська організація „Сокіл-Батько“ на чолі з Мироном⁶⁴.

В „Народному Домі“, будівництво якого було закінчено в квітні 1913 року, розмістилися товариство „Руська Бесіда“, банк „Самопоміч“, адвокатська канцелярія Лева Бачинського (тепер там обласна універсальна бібліотека ім. І. Франка по вул. Пушкіна, 22)⁶⁵.

За зразком заснованого у Львові першого хорового товариства „Боян“ (1891) український композитор і диригент Іван

Біликовський заснував у 1896 році хор „Станіславівський Боян“, який відігравав значну роль у розвитку музичного життя міста і краю. Найбільше спричинився до розвитку „Станіславівського „Бояна“ композитор Д. Січинський. Він був не тільки диригентом хору, але й збагачував його своїми працями, був редактором музичних творів, що вийшли друком у видавництві „Бояна“⁶⁶.

Учасники хорового товариства „Станіславівський Боян“.

Напередодні першої світової війни українське життя у Станіславі значно активізувалося. Зокрема, тут існувало понад 30 різних товариств, спілок, філій, які проводили значну роботу з національного виховання українців. Ними керували відомі діячі культури, освіти, справжні подвижники українського національного пробудження. Це видно з переліку, який подав Іван Ставничий у книзі „Альманах Станіславівської землі“. „Станом на 15 грудня 1913 року, — пише він, — у Станіславі існували і діяли такі товариства, установи, підприємства: „Бесіда“ (голова І. Мирон), „Сокіл“ (І. Мирон),

„Зв’язковий кредит“ (дир. Яновський), „Руська Хата“ (Т. Чернявський), „Міщанська каса“ (Т. Чернявський, „Народний Дім“ (дир. Стефанишин), „Руська Робітничка Спілка“ (дир. Мороз), „Робітниче Товариство „Воля“ (д-р В. Янович), „Товариство Руських жінок“ (Сабатова), „Руська Захоронка“ і „Родина“ (о. І. Гордієвський), „Боян“ (суд. радн. Є. Барановський), „Чорногора“ (суд. радн. С. Стеблинський), „Українська молодіж“ і філія У. С. С. (студ. І. Волянський), „Народний базар“ (д-р І. Мандичевський), філія Українського Педагогічного Товариства (проф. Г. Павлюх), „Власна поміч“ (о. Бровко), Т-во „Злука“ (дир. Грицишин), філія „Сільського Господаря“ (учитель Слободяник), „Народна Торговля“ (Тисовецький), Крайовий Молочарський Союз (інж. Дутка), Взаємна Поміч Українського Учителства (учитель Якимовський), Товариство ім. Петра Могили (проф. Чайківський), „Шкільна Поміч“ і „Дешева Кухня“ (дир. М. Сабат), Політичне Товариство „Народна Рада“ (директор В. Янович), Повітова „Січ“ (дир. Л. Бачинський), „Достава“ (Стрільчик), Інститут Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії (о. Гордієвський), Товариство ремісничків „Зоря“ (М. Клиновський), філія „Учительської Громади“ (проф. Д. Джерж), філія „Просвіти“ (д-р В. Янович)⁶⁷.

СТАНІСЛАВІВСЬКИЙ НЕКРОПОЛЬ

*„Їм зосталась добра слава.
Могила зосталась“.*

Тарас Шевченко.

Всього два слова в назві, а які вони дорогі нашому серцю. Вони порушують струни нашої духовності, заставляють задуматися над пам’яттю минулих поколінь нашого надбистрянського міста, колишнього Станіславава.

Назва „Некрополь“ походить від грецьких слів „некро“ — мертвий і „поліс“ — місто, що означає місто мертвих, мо-

гильник, цвинтар, кладовище, комплекс поховань⁶⁸. Зародився цей термін в античному світі. З давніх давен предки-слов'яни з пошаною ставилися до могил своїх батьків, дідів, прадідів. Почуття любові до рідного краю нероздільне з любов'ю до батьківських могил. Олександр Пушкін писав ще в 1837 році:

*„Два почуття дають нам сил,
Вони близькі нам щохвилини —
Любов до рідної країни,
Любов до батьківських могил“.*

Краєни пишаються літописними сторінками свого міста, але так мало знають про могили станіславчан. Вкриті таємницею поховання часів середньовіччя, нового і навіть новітнього періодів. На жаль, не багато довідуємось про вічний спочинок мешканців міста до XIX ст. Історіографи Станіслава мало або зовсім не порушували названу проблему. Тільки А. Шарловський у своїй книзі частково описав Станіславівські цвинтарі. Використавши його дані, а також працю В. Полека та власні архівні знахідки, розглянемо це питання.

Відомо, що в період середньовіччя служителів храмів, урядових достойників, ремісничу старшину з патриціїв, бюргерів хоронили в криптах святинь, а простих міщан, передміщан, плебеїв — на прицерковних, прикостольних цвинтарях. Так було і в давньому Станіславі. Тут в XVII-XVIII ст. мешканців ховали при українських церквах, католицьких костьолах, вірменському храмі, жидівській синагозі. При цьому ставили пам'ятні хрести, надгробні плити, які з плином часу зникали, або їх зносили за постановою міського магістрату, як це сталося, наприклад, за австрійської влади 1787 року. „Тепер є один цвинтар і одне ізраїльське окописько, — писав про поховання в Станіславі в 1887 році А. Шарловський, — а давно хоронили померлих у костьолах всіх трьох християнських обрядів. Крім того, були ще два цвинтарі, а саме: в самому місті колегіяльний цвинтар при латинській „фарі“ (катедрі) і цвинтар біля вірменського костьола. Був також цвинтар на Тисменицькому передмісті, а при ньому костьол

св. Йосифа (де тепер знаходиться готель Камінського). Після спалення того костюлу скасовано давній цвинтар, а натомість у 1782 р. закладено новий для всіх християнських віросповідань, який існує в тому місці на сьогоднішній день. Далі при дорозі, яка веде до Тисмениці, є ізраїльське окописько⁶⁹. Йдеться про колишній загальноміський цвинтар, знесений у 1980 р. (зараз меморіальний сквер), та жидівський, ліквідований під час будівництва кінотеатру „Космос“. Така була доля цих цвинтарів.

В церковних візитаціях з 1740 р. вперше у письмових актах згадується „огорожений навколо“ український цвинтар на Заболотівському передмісті поблизу церкви св. Миколая⁷⁰. Вдруге про нього знаходимо згадку в кінці XVIII ст. За описом Йосифінської метрики в Станіславові станом на 1788 рік на вулиці Заболотівського передмістя був „руський“ цвинтар⁷¹, тобто український, де хоронили місцеве українське населення з давніх часів. Крім того, в Йосифінській метриці зафіксована згадка про військовий цвинтар, який знаходився на вулиці Тисменицького передмістя, а точніше, мовою актів, „на тракті“ (шляху) до Тисмениці⁷².

За Францісканською метрикою, в 1820 р. в с. Княгинині неподалік Станіславова знаходився цвинтар біля церкви⁷³. Такі прицерковні цвинтарі були також у Пасічній, Загвізді, Пацикові, Опришівцях, Чукалівці, Вовчинцях, Драгомирчанах, Крихівцях та інших навколишніх селах, частина яких з розширенням Станіславова стала його кварталами.

За переказами міських старожилів, перед будівництвом езуїтського костюлу 1720 р. (сьогодні — катедральний греко-католицький собор), ще до виникнення міста стояла з XVI століття українська церква, а біля неї був цвинтар, на якому хоронили селян Заболоття з давніх часів. Українські цвинтарі в XVII-XVIII ст. існували також у кварталі середмістя, поблизу вірменського собору. Український цвинтар знаходився біля святої Варвари на колишній вулиці Каліцькій або Зосиній Волі. У зв'язку зі спаленням церкви 1715 року цей прицерковний цвинтар був знесений.

Як вже було сказано, на Заболотівському передмісті, де тепер знаходиться площа перед адміністративним будинком по вул. М. Грушевського, при старовинній церкві Введення був ще один цвинтар, який зі знесенням фортеці на початку XIX ст. ліквідовано.

В кінці XVIII ст. спеціальним австрійським урядовим циркуляром заборонялося хоронити вищих сановників уряду і церковних служителів у криптах костьолів, церков, монастирів. Міський уряд для захоронення мешканців міста виділив окрему площу (де нині меморіальний сквер) під загальноміський цвинтар. А. Шарловський писав, що в 1782 р.⁷⁴ було закладено новий цвинтар. З кінця XVIII ст. тут і хоронили померлих різних віросповідань. Здається, що в 1809 р., як вважає В. Полек, не могло відбутися перше захоронення, тому що тут ховали вже раніше.

Історія загального станіславівського цвинтаря-некрополя має цікавий літопис. Свого часу про нього писали частково австрійські і польські дослідники, а тепер торкнувся цього питання В. Полек⁷⁵.

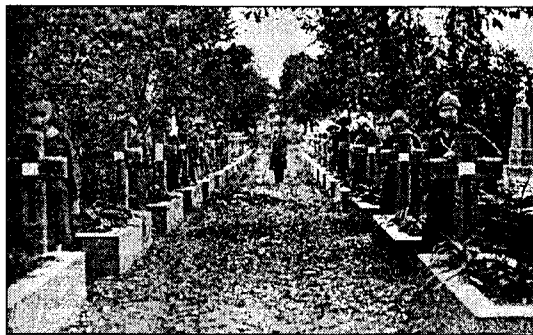
Автор, працюючи у Львові, ще в 60-х роках досліджував славнозвісне Львівське Личаківське кладовище, і в 1972 р. почав вивчати головне міське Івано-Франківське кладовище. Вже тоді звернуто увагу на цікаві з мистецького огляду надгробні скульптури, кам'яні і мармурові гробниці роботи скульпторів та архітекторів різних шкіл — Львівської, Станіславівської, Краківської, Празької. Надгробна скульптура, виконана на високому мистецькому рівні, доповнювала архітектуру Станіславава, що чудово розуміли як австрійська, так і польська окупаційна влада.

І лише в радянські часи атеїстично орієнтовані урядові чиновники зневажливо поставилися до цього Станіславівського міського цвинтаря, вирішивши його ліквідувати. За свідченням В. Полека, десь на початку 80-х років на міському кладовищі відбувалися неймовірні події. Якись невігласи почали розбивати склепи-гробівці, викидати з них домовини, роз-

кидати кістки померлих, нібито шукаючи там золотих речей. На багатьох могилах можна було побачити сліди нічних пиятик, інші ж були просто осквернені. Міліція не могла нічого вдіяти. По місту пошепки передавалося, що це роблять карні злочинці за обіцянку дострокового звільнення з тюрми. Не можемо ні підтвердити, ні заперечити цих чуток. Причиною хуліганських вчинків були, на нашу думку, могили січових стрільців, що муляли очі „батькам міста“⁷⁶.

На згаданому Івано-Франківському кладовищі протягом 1920-1930-х років склався некрополь, де було захоронено 143 Українських Січових Стрільців та вояків Української Галицької Армії. В 1990 році у відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України професор Микола Кугутяк знайшов опублікований в „Літописі Червоної Калини“ документ тодішнього „Товариства охорони військових могил в Станіславі“. У ньому опубліковано список прізвищ 143 січовиків, похованих на Станіславському кладовищі. Однотипні хрести, немов стояли на „струнко“, справляли гарне враження. Важливо, що в опублікованих списках було зазначено не лише прізвища захороненого, але й рік та місце народження, що давало змогу людям знайти серед них своїх рідних⁷⁷.

Згадаймо імена цих борців за волю України у вікопомних 1918-1920 роках, які спочили вічним сном у стрілецькому пантеоні міста Станіслава.

Українські пластуни біля стрілецьких могила на цвинтарі у Станіславі. Світлина середини 1920-х років із збірки С. Бриндзєя.

Стрільці:

1. Михайло Бумич, ур. 1895 р.
2. Василь Артус — 1893 р. с. Підпечари, Товмач.
3. Василь Воронич — 1897 р. Глибока, Богородчани.
4. Василь Левицький — 1899 р. Пакість, Мостиська.
5. Юрко Залевський — 1892 р. Іваниківка, Богородчани.
6. Володимир Басляник, Снятин.
7. Карло Наваковський — 1887, Бучач.
8. Василь Бульб'як — 1894, Бартатів, Городок.
9. Микола Дідух — 1894, Снятин.
10. Дмитро Чубрик — 1889, Пороги, Богородчани.
11. Лука Берник — 1901, Збараж.
12. Іван Фединець — 1894, Сколе.
13. Іван Кулка — 1892, Лопушанка, Самбір.
14. Іван Курилюк — 1897, Яворів, Косів.
15. Микола Дурак.
16. Іван Конішак — 1886, Самбір.
17. Михайло Стефурак, 1897, Делятин, Надвірна.
18. Іван Ковач, 1890, Дмитровичі, Мостиська.
19. Іван Мельничук, Коломия.
20. Василь Ваврик — 1894, Яворів.
21. Степан Мартинюк — 1897, Марково, Богородчани.
22. Михайло Могілян — 1894, Колорівка, Товчач.
23. Микола Головач — 1894, Дорогів, Станіслав.
24. Василь Стефурак — 1890, Кривець, Богородчани.
25. Дмитро Шкварук — 1888, Олешів, Товмач.
26. Василь Стефанюк — 1894, Тарновиця, Надвірна.
27. Михайло Сеньків — 1899, Товсте, Скалат.
28. Микола Камінецький — 1896, Товсте, Скалат.
29. Василь Бабій — 1899, Полівці, Чортків.
30. Василь Кутницький — 1900, Дев'ятники, Бібрка.
31. Михайло Темний — 1901, Гарачівка, Перемишляни.
32. Антін Зборовський — 1896, Гринів, Бібрка.
33. Іван Федорійчук — 1899, Тростянець, Снятин.

34. Андрій Обладан — 1893.
35. Іван Камінський — 1900, Бариш, Бучач.
36. Іван Корчинський — 1897, Синевідсько, Сколе.
37. Федір Іваночко — 1896, Ямниця, Станіславів.
38. Василь Жураковський — 1899, Ганківці, Снятин.
39. Федір Романюк.
40. Микола Цибулька — 1896, Стрий.
41. Іван Чулій — 1898, Наливка, Калуш.
42. Дмитро Дудяк — 1885, Кутиська, Товчмач.
43. Іван Берчук — 1894, Литвинів, Підгайці.
44. Іван Бойців — 1895, Ворона, Товмач.
45. Михайло Корчинський — 1897, Розлуч, Турка.
46. Василь Струк — 1890, Семенів, Стрий.
47. Федір Петришин — 1898, Хом'яківка, Станіславів.
48. Дмитро Попик — 1895, Цепів, Бережани.
49. Максим Долин — 1895, Містковичі, Ст. Самбір.
50. Іван Копців — 1897, Бабухів, Рогатин.
51. Тома Пелех — 1892, Сороки, Львів.
52. Микола Король — 1900, Станіславів.
53. Роман Хрупис — 1888, Вербяне, Яворів.
54. Дмитро Гаврилюк — 1897, Хом'яківка, Товмач.
55. Гриць Цюпа — 1890, Гринівці, Товмач.
56. Софрон Скінський — 1890, Торки, Сокаль.
57. Микола Лукасюк — 1885, Заболотів, Снятин.
58. Степан Кручай — 1890, Добрівляни, Дрогобич.
59. Петро Микитюк — 1896, Слобідка, Коломия.
60. Петро Горнюк — 1894, Золотники, Підгайці.
61. Юрко Гавриленко — 1895, Битьків, Надвірна.
62. Бартко Гавриш — 1894, Калинівщина, Чортків.
63. Микола Юрашук — 1890, Новосілка, Товмач.
64. Яків Довбуш — 1887, Загвіздя, Станіславів.
65. Микола Боровський — 1873. Золотий Потік, Бучач.
66. Анастасій Костенко — 1892, Донська губернія.
67. Федір Кобрин — 1880, Товмач.
68. Іван Лесюк — 1898, Пуків, Рогатин.

69. Осип Люмбарг — 1875, Відень.
70. Дмитро Шмігельський — 1901, Фірліївка, Золочів.
71. Іван Міхурчик — 1900, Темерівці, Станіславів.
72. Федір Сас — 1900, Бабухів, Рогатин.
73. Сава Русон — 1880, Серет, Буковина.
74. Василь Руснак — 1888, Чернелиця, Товмач.
75. Гринько Бойчук — 1882, Віргам, Снятин.
76. Микола Васалашко — 1897, Отинія, Товмач.
77. Гринь Климович — 1891, Скнилів, Львів.
78. Дмитро Ткачук — 1895, Вербіж Виж., Коломия.
79. Федір Мойсе — 1890, Перемишляни.
80. Осип Вавринюк — 1901, Константинів.
81. Осип Голендер — 1897, Вороне, Товмач.
82. Михайло Ласічник — 1899, Дебеславці, Коломия.
83. Михайло Корнійчук — 1897, Вінниця.
84. Павло Береза — 1898, Синевідсько Ниж., Соколе.
85. Степан Коник — 1893, Дубановичі, Рудки.
86. Кондрат Красний — 1897, Олешинці, Перемишляни.
87. Федір Романський — 1900, Городок, Львів.
88. Василь Козолис — 1898, Голобівка, Самбір.
89. Степан Олексин — 1894, Богородчани.
90. Олекса Бубнюк — 1899, Турка.
91. Степан Клишко — 1895, Жиличі, Городок. Яг.
92. Данило Григорців — 1890, Горигляди, Товмач.
93. Дмитро Шупачинський — 1900, Петрилів, Товмач.
94. Василь Гисович.
95. Іван Бутів — 1889, Герасимів, Городенко.
96. Степан Місевич — 1891, Каспрів, Заліщики.
97. Іван Олещук — 1890, Мушкатівка, Борщів.
98. Петро Стецький — 1891, Стрілковці, Борщів.
99. Роман Слободян — 1893.
100. Михайло Лабко — 1898, Ст. Богородчани.
101. Гаврило Стадник — 1886, Жаюокруки, Городок.
102. Василь Цьомбила — 12886, Ясенів Піл., Городок.
103. Кузьма Цимбалюк — 1895, Пасічна, Станіславів.

104. Михайло Левицький — 1888, Довге, Товмач.
105. Микола Кузьмірак — 1888, Пнів, Надвірна.
106. Михайло Нечесний — 1897, Рогатин.
107. Петро Ласійчук, Вербовець, Косів.
108. Федір Костловський — 1902, Лятишів.
109. Іван Токарик.
110. Матвій Озарук, Городенко.
111. Михайло Гринишин — 1897, Дмитровичі, Мостиська.
112. Дмитро Луканчук — 1891, Турка, Коломия.
113. Федір Тримчук — 1892, Калуш.
114. Осип Дмитрик — 1876, Журавка, Перемишляни.
115. Михайло Галапчук — 1894, Цинява, Коломия.
116. Осип Боднар — 1898, Товсте.
117. Михайло Лотик — 1879, Романівка, Чортків.

Старш. стрільці:

118. Штогрин.
119. Яків Урбан — 1893, Ішків, Підгайці.
120. Федір Бубун — 1896, Волосянка, Сколе.
121. Василь Радович — 1894, Комарно, Рудки.
122. Осип Кривошня — 1896, Мостиська.

Хорунжі:

123. Степан Сміх — 1894, Гниловоди, Підгайці.
124. Юліан Смерецький — 1892, Богородчани.
125. Мартин Яворський.
126. Іван Богун — 1896, Збараж, Сокаль.

Сотники:

127. Трофим Лісовий — 1898, Сокорниці, Полтава.
128. Володимир Тотоекул — 1896, Іспас, Буковина.

Вістуни:

129. Яків Халупенко — 1889, Ланчин, Надвірна.
130. Іван Заремба — 1892, Загвіздя, Станіславів.

131. Василь Мартишук, Жаб'є, Косів.
132. Іван Ліпінський — 1875, Дудківці, Броди.
133. Микола Бедрило — 1898, Ставчани, Городок.
134. Підпоручик Мирослав Комаринський.

Полковники:

135. Грицько Хміленко — 1893, Лозов, Катеринославщина.
136. Петро Білаш — 1896, Одеса.

Канони:

137. Володимир Хованець — 1895, Липовець, Київ.
138. Микола Заліщук — 1990, Чорнокінці.
139. Федір Тимків — 1895, Коропець, Бучач.

Козаки:

140. Володимир Татанко — 1894, Бердичів.
141. Петро Юрчанюк, Київ.
142. Лікар Микола Дикий — 1855, Перемишль.
143. Стрільць Іван Свистун — 1898, Платківці, Борщів.

Як видно з переліку, стрільці УСС і УГА, поховані в Станіславові, походили з різних населених пунктів не лише Галичини, але й Буковини, Закарпаття, Великої України. Переважно це були вихідці з сіл. Разом з рядовими стрільцями була захоронена частина стрільцької старшини — старші стрільці, вістуні, хорунжі, полковники.

Стояли стрільцькі могили до того трагічного часу, коли кладовище набуло занедбаного вигляду. Могили січовиків було штучно відгороджено, тут паслися кози, але стрільцькі хрести залишалися. Партійні чиновники вирішили ліквідувати цей цвинтар, перетворивши його на міський сквер.

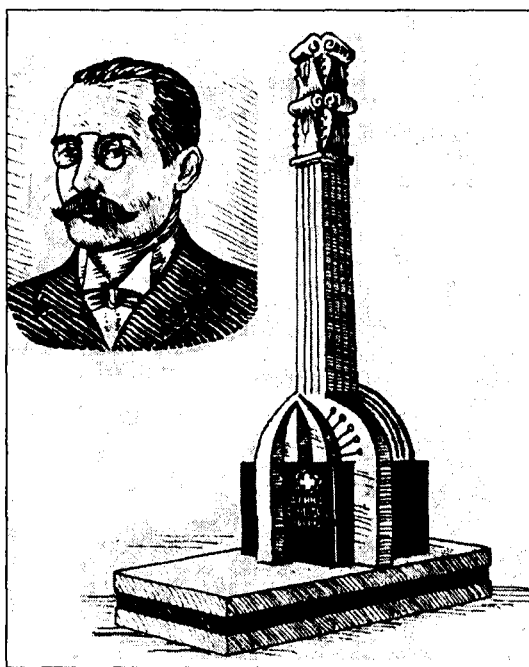
Була створена (про око) комісія з метою домогтися від її членів згоди на закриття цвинтаря. Більшість членів комісії, в тому числі автор цієї книги, наполягали на тому, щоб впорядкувати цвинтар і зберегти як пам'ятку історії та культури, або хоч зберегти могили відомих діячів. Автор ставив питання

про збереження мистецтва виконаних надгробників і перенесення їх поблизу міста.

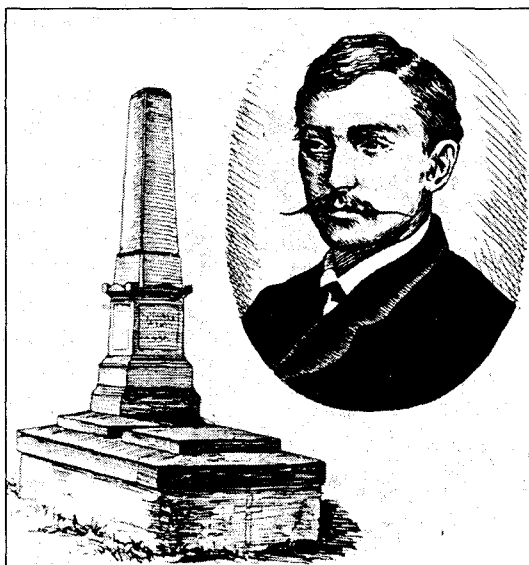
На жаль, партійно-чиновницька влада міста вирішила поспішно, за кілька днів, не рахуючись з думкою комісії, знести цвинтар, залишивши лише деякі могили. Пам'ятаю той трагічний для некрополя день, коли могили нищили бульдозерами. Автор був викликаний на місце, де виконкомівський чиновник домагався підписання вандальського акту. Ми категорично відмовилися і буквально вимагали залишити могилу Йосифіни Дзвонковської та інших відомих діячів міста. Однак на наші вимоги не звернули уваги. За кілька годин цвинтар перетворився у звалище уламків скульптурних надгробників. Важко про цей вандалізм згадувати. Пам'ятаю, як старенька пані благала бульдозериста залишити могилу свого чоловіка, ветерана двох воєн,

але п'яний водій, сміючись, через кілька хвилин зруйнував надгробник, вигукуючи: „Бабулю, іди помолись до свого попа“.

Згодом цвинтарну площу було очищено й озеленено, залишилось лише кілька надгробників. Так трагічно склалась доля цього цвинтаря. Сьогодні тут міщани вигулюють своїх собак. Розпорошені останки спочивають у невідомому місці: під муравою або вкриті асфальтом.

Портрет і надмогильний пам'ятник відомому укр. композитору Денису Січинському.

Портрет і надмогильний пам'ятник поету, учаснику польського повстання 1863 р. та Паризької Комуни Каролю Свідзінському в м. Станіславіві.

Посилаючись на дослідження професора В. Полека, назвемо ряд відомих політичних і культурних діячів, останки яких спочивали на цвинтарі. Це Йосифіна Дзвонковська (1892 р.) — народна учителька, симпатія Івана Франка, станіславівський композитор Денис Січинський (1909), польський поет і повстанець Маврикій Гославський (1834), український літературознавець М. Мо-

чульський (1940), Марія з Монастирських Крушельницька (1907), лікар Зигмунд Мрочковський (1888), польський поет і повстанець Кароль Свідзінський (1877), поет Остап Левицький (1903), визначний український мовознавець, автор 2-томного „Українсько-німецького словника“ Євген Желехівський (1885), учасники польського повстання 1863 року Агатон Гіллер (1887), діяч „Просвіти“, гімназійний професор Іван Яхно (1900) та багато інших українських, польських, єврейських громадян міста різного фаху⁷⁸.

У зв'язку з національно-культурним відродженням українського народу в 1990 р. символічно були відновлені 100 могил (два ряди) січових стрільців, на яких встановлено кам'яні хрести. На цьому ж кладовищі встановлено високий березовий хрест з мармуровою таблицею, де стоїть пам'ятний напис „ГЕРОЯМ ОУН-УПА“.

Заходами Івано-Франківського „Меморіалу“ в 1989 р. розкопано захоронення жертв сталінських репресій — українських діячів, заарештованих в 1939-1941 роках і закатованих органами НКВС у станіславівській тюрмі в кінці червня 1941 р. За інформативними даними, тоді замордували 369 осіб. Частково їх останки перенесено у меморіальний сквер та перезахоронено. На братській могилі встановлено залізний хрест, а на меморіальній таблиці написано: „Тут буде споруджено пам'ятник жертвам репресій 1939-1941 рр.“

Про поховальні обряди українців, вірмен, жидів зі скупих джерел відомо дуже мало. Звичайно, похорони відбувалися за церковними обрядами. Похоронений похід в місті образно зображений на деревориті Івана Глинського 1682 року.

До нас дійшли історичні відомості про пишні похорони магнатів Потоцьких, власників міста Станіславава, зокрема, про похорони власника Станіславівського ключа, великого коронного гетьмана магната Йосифа Потоцького, саме того, котрий придушував гайдамацький і опришківський рух в 30-40-х роках XVIII століття. Коли помер магнат, його син Станіслав, який став спадкоємцем маєтку, так величаво хоронив батька в Станіславові, що це дивувало сучасників.

*Похорон у місті Дерворит
Івана Глинського. 1682 рік.*

А. Шарловський писав, що похоронні урочистості тривали кілька тижнів з надзвичайною пишністю, блискучими надгробними промовами і панегіриками отців єзуїтів, чисельним з'їздом духовних і світських осіб з цілої Польщі. Сам похорон тривав чотири дні. На ньому було 10 єпископів і суфраганів, 60 каноніків, 1275 католицьких ксьондзів, 430 грецьких. Протягом чотирьох днів похорону канонікам давали по 5 дукатів,

іншим — по 3 дукати, через 3 дні — ще по 1 дукату. Монастирі мали окремі дарування, а ксьондзи, крім оплати, брали солодоші, вина, мед, горілку тощо. У монастирських трапезних були влаштовані столи, зокрема 12 столів було накрито в замку. На один обід йшло 20 бочок угорського, 11 бургундського, шампанського і рейнського вин. Все це тривало аж 5 днів. Протягом 6 днів 12 бронзових гармат стріляли вогнем, на що витрачено 4700 каменів пороху⁷⁹.

Це похоронне видовище спостерігав десятирічний Францішек Карпінський, майбутній польський письменник, який навчався в єзуїтській колегії. Враження від похорону залишилися у нього на все життя, про що він писав у своїй спогадах: „Правдоподібно, подібного люду то місто не бачило і, можливо, бачити не буде. Кільканадцять сенаторів, і між іншими Ян Клеменс Браніцький — краківський воєвода і гетьман польський коронний,⁸⁰ (...) було кілька єпископів, бо сам дім Потоцьких в багатьох санах знаходився між найсвітлішими в короні в той час. Тут було зібране військо, яке в тому столітті тільки на коронаціях королів або на інших подібних okazях і на похоронах показувало себе. Тут згромадилась для цікавості незліченна кількість поспільства з далеких воєводств. Натовпи людей заповнили всі вулиці. Цілий костюл від високих гзимсів аж до долу був вибитий густо оливними лампами і освічений. В середині костюлу був виставлений великий катафалок, оздоблений багряним оксамитом із золотими френделями, світлим портретом, гербами, багатьма знаками влади. Від костюльних дверей аж до катафалку на кільканадцять кроків був виложений паркет, спеціально встановлений, щоб військові богатири, в'їжджаючи на конях, чинили більше шуму (...). Кожний, зламавши при ногах трунви свої знаряддя, удавано падав з коня, ніби вдавав по гетьману свій жаль, сум“.

„Біля двох тижнів, — зауважив насамкінець Францішек Карпінський, — відбувалася та трупова урочистість, а може продовжувалась чверть року. Деякі голоси залишалися в Станіславові, як такі, що висловлювали співчуття синові померлого гетьмана“⁸¹.

Надзвичайно пишно хоронили в станіславівському костьолі й інших представників магнатів Потоцьких. Так урочисто ховали дружину Йосифа Потоцького Вікторію, яка померла в палаці станіславівського бельведеру 1 травня 1732 року. Тіло її було перенесено до палацу Потоцьких, що знаходився на теперішній вулиці Шпитальній. Вікторію Потоцьку величаво ховали в крипті колегіати (нині приміщення художнього музею)⁸².

У крипті станіславівської колегіати — латинського костьолу (фари) в XVII-XVIII ст. були похоронені основні роди Потоцьких — власників міста-фортеці. Це великий коронний гетьман, краківський каштелян Микола Потоцький, великий коронний гетьман, краківський воєвода Станіслав Ревера Потоцький, польський коронний гетьман Андрій Потоцький та польський коронний гетьман Фелікс Казимир Потоцький. В 1751 р. в крипті було встановлено розкішний саркофаг великого коронного гетьмана Йосифа Потоцького⁸³.

У крипті цього костьолу було перезахоронено сина Андрія Потоцького Станіслава, який загинув у битві з турками під Віднем 12 вересня 1683 року. Його серце і внутрішці були поховані в костьолі отців Францисканців у Відні, а решту забальзамованого тіла перевезено до Станіслава. Після відповідного обряду останки були захоронені біля праху батька у фамільних склепах Потоцьких у крипті колегіати⁸⁴.

В крипті єзуїтського костьолу, згодом переданого австрійським урядом греко-католицькій церкві, 1730 року поховано львівського каштеляна Казимира Лещинського. До 1886 року тут спочивало тіло його сестри Вікторії з Лещинських Потоцької. Пізніше, при реєстрації церкви, саркофаг Вікторії з чорного мармуру, прикрашений гербами „Пилява“, був відкритий, останки померлої перекладено в окрему труну і перезахоронено 10 травня 1886 року у крипті фамільних гробів Потоцьких.

В 50-х роках XX ст. під час реконструкції костьолу фамільні гроби Потоцьких були знищені, їх саркофаги розбито, а останки померлих викинуто.

Це далеко не повний літопис Станіславівського некрополя. Протягом століть в землі міста спочивало багато поколінь українських станіславчан, серед яких чимало визначних діячів. Згадай їх, змов тиху молитву, поклонися останкам. І це буде вияв шани до тих, які відійшли у вічність, але зберегли пам'ять про себе в пам'ятках матеріальної культури, писаних джерелах.

ТАЄМНИЦІ ПІДЗЕМНОГО СТАНІСЛАВОВА

Коли сьогодні проходимо вулицями, скверами і майданами Івано-Франківська, то повинні знати, що велика частина його середньовічної, нової і новітньої історії захована під землею, оповита таємницями давніх століть. Крім Станіславівського некрополя, який став частиною підземних таємниць, цікавими і загадковими для наших сучасників є підземні ходи старовинного міста-фортеці.

Сліди підземних ходів між вулицями Шпитальна і Мельничука

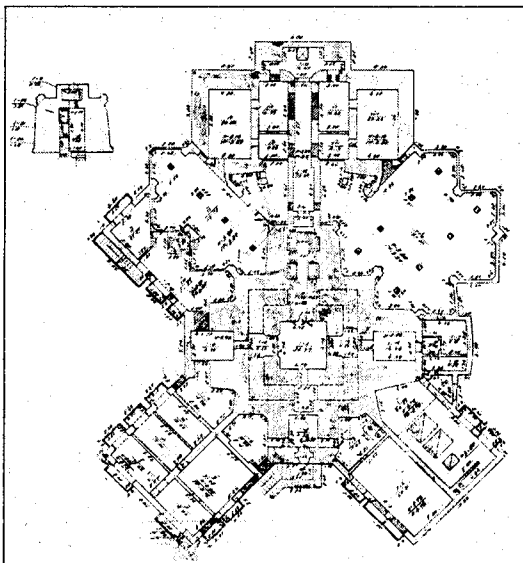
Станіславів виник і був розбудований як місто-фортеця із захисними кам'яними мурами й фортечними бастионами, тому відповідно до тодішньої фортифікаційної системи були споруджені підземні ходи з метою захисту населення перед небезпекою здобуття міста ворогами. Вже перший фортифікатор Франсуа Корассіні в план розбудови Станіславівської фортеці у 60-х роках XVII століття, а потім інженер Кароль Беное в 1730-1750

роках при остаточному завершенні й реконструкції фортеці відводили належне місце підземним ходам. Особливу роль при цьому відіграла ратушева вежа — головний пункт, звідки комендант міста спостерігав за планами ворожих військ під

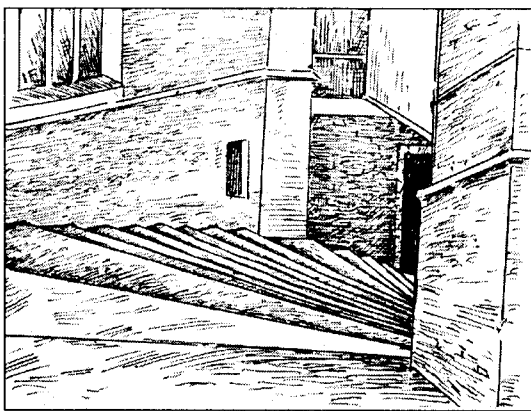
час облоги фортеці. Це наочно було видно в ході облоги Станіславова великою турецькою армією в 1676 році та російськими військами в 1707, 1739, 1768 роках.

Щоб подавати з ратуші відповідні розпорядження коменданта захисникам гарнізонних частин, які групувалися у відповідних казематах бастионів, посланці проходили підземними ходами. Існували легенди, що вони тяглися з Станіславівської фортеці до Галича — столиці Галицької землі.

Після ліквідації Станіславівської фортеці на початку XIX ст. фортечні мурі і кам'яні бастиони, в тому числі й підземні ходи, були знесені. Крім того, — з реконструкцією міської водопровідної мережі підземні ходи використано для проведення водяних труб. Частина з них була засипана. Тільки подекуди їх фрагменти збереглися до 70-х

*План підземелля ратуші.
За схемою інвентарної справи
Івано-Франківського краєзнавчого музею*

*Вхід до підземелля ратуші з лівої сторони
головного входу. Худ. І. Деркач*

років ХХ ст., що найбільш наочно простежується на території колишнього промторгу між вулицями Шеремети та Мельничука. Тут стіни фортеці були казематного типу. Каземати у вигляді підземелля являли собою кімнату з півциліндричною стелею висотою близько 2,2, шириною в середньому до 3,5 метрів. Довжина каземату могла бути довільною від 3-5 до кільканадцяти метрів. Досить довгими були каземати напів-бастіону, що знаходився на схід від Вірменського костьола. Вхід у каземати був з внутрішнього подвір'я фортеці.

Каземати також збереглися і в бастіоні, що знаходиться в районі фортечного провулка, а також в куртині (проміжок фортечної стіни між вежами або бастіонами), що проходить паралельно до вул. Новгородської від фортечного провулку до пивзаводу. (Каземат у фортецях — це приміщення для захисту особового складу, зброї і боеприпасів).

В 1978 р. за проектом спорудження обласного адміністративного корпусу ці рештки міських укріплень з підземними ходами планувалося знести. Комісія з обласного краєзнавчого музею востаннє обстежувала фрагменти укріплень з підземними казематами і ходами. З фотографії видно кладки стін, входи в підземні приміщення, їх стелі, задні стіни облицювання з різних сторін. Подібні підземні ходи донедавна простежувалися за морфологічним корпусом медичної академії, який розташований на майдані Шептицького.

Хоч Станіславівська ратуша кілька разів горіла і відбудувалася, все-таки її підземелля після реконструкцій зберегло свої давні основи. Ще й досі простежується кілька підземних входів. Один з них був з лівого боку входу до будинку. Інші два знаходилися у вестибюлі. В 50-х роках ці входи було закрито плитами. Цікаво, що один з входів прямував у підземелля по крутих сходах до невеличкого казематного приміщення, де тримали ув'язнених перед судом і виконанням вироків. Існувала думка, що в цьому ратушевому казематі тримали засудженого до страти соратника Довбуша Василя Баюрака в квітні 1754 року.

В 1993 році позаду ратушевого будинку несподівано провалився асфальт і відкрився кам'яний підземний хід висотою понад 2 м і шириною 1 м. Його вигляд нагадував подібні кам'яні ходи у Львові, коли автор досліджував таємниці Львівського підземелля ще в 1970 р. Отже, підземні ходи у своїй конструкції були подібними як у Львівській, так і в Станіславській середньовічних фортецях.

Подібні підземні ходи можна знайти в інших місцях сучасного Івано-Франківська. Всі вони споруджені за однією системою, з однакового матеріалу, каменю і розмірів. Безсумнівно, це лише частина таких підземних ходів, їх було значно більше.

Івано-Франківськ — таємниче місто, яке в XVIII-XIX ст. називали „Поточин“, „Пругець“ або „Опришівець“. Згадується ще кілька ставів, один з яких частково належав місту, а також селу Крихівці. Крім того, на території міста був окремий став, який, за даними Йосифінської метрики, з 1785-1788 років, не спускався, його воду можна було використати на випадок пожежі. Взагалі, територія давнього Станіслава була багата на водяні джерела, не випадково селу, з якого виникло місто, дали назву Заболоття.

Дослідники справедливо зауважили, що Станіславівську котловину можна назвати джерелом Бистриць. Це сприяло виникненню і розвитку міського водогону, який своїм початком сягає кінця XVII століття. Як видно з міських магістратських актів будівництва, ремонтом водогону займалися спеціальні ремісники „гурмайстри“. Кожен з них мав помічника, який за певну плату виконував різну роботу.

Починаючи з кінця XVII і до початку XIX ст. водопровідні труби (рури) були дерев'яними, зробленими з дуба, сосни, вільхи. Просвердлювалися або випалювалися серцевини колоди. Такі дерев'яні водопровідні труби з'єднували залізними муфтами. На початку 90-х років під час риття траншеї для проведення комунікацій в районі Валів вздовж алеї, що зв'язує вул. Грушевського та вул. Дністровську, знайдено лінію дерев'яного водопроводу. Останній пролягав на глибині близь-

ко 1,5 м від сучасної поверхні і був побудований з дубових труб діаметром близько 30 см і довжиною 6-7 м з'єднаних за допомогою залізних муфт.

Дерев'яний водопровід початку ХІХст. по вул. Валовій (на передньому плані — сучасний водопровід). Світлина І. Кочкіна.

Аналогічна труба була знайдена у 1976 р. під час земляних робіт на подвір'ї лазні, що по вул. Низовій. Було викопано дерев'яну трубу діаметром близько 25 см, довжиною до 8 м. Вона мала отвір діаметром 15 см. Така ж дерев'яна труба експонується у Львівському історичному музеї. Це перші такого роду давні Станіславівські водогони, їх у XVIII-XIX ст. було багато, але вони, на жаль, не виявлені.

Якщо до середини XVIII ст. водогін обслуговував лише квартали Станіславівського середмістя, то з другої половини століття він обслуговував майже всі будинки в центрі міста і частково на Заболотівському та Тисменицькому передмістях.

Водогін у Станіславові пильно охоронявся, щоб на час облоги міста ним не змогли скористатися вороги. Рурмайстри були довіреними людьми, склали спеціальну присягу перед міською управою такого змісту: „Я присягаю пану Богу Всемогутньому, урядові того міста і громаді, що будучи на рурмайстерській службі в тому місті, яке мені доручено, буду старатися проводити чисту воду і доставляти її до всіх тягів того міста, і над водою буду пильним та добрим сторожем. До того ж тяги водні, які йдуть до міста, буду зберігати в таємниці і про місця тягів або криниць, з яких йде вода до міста, нікому не буду розголошувати. Начиння все міське і труби, за міські гроші закуплені й мені довірені, пильно і вірно буду стерегти. Все те,

що належить до повинності рурмайстерської, з пильністю і вірністю найбільшою, як тільки зможу, буду виконувати“.

Цієї присяги повинні були дотримуватися всі рурмайстри, інакше вони каралися міською владою.

Цікава історія Станіславівських середньовічних криниць. Згадки про міські криниці зустрічаємо в письмових актах магістрату XVII-XVIII століть. Такі криниці були на ринку, в середмісті і в передмістях. Відносно санітарного стану не всюди питна вода була чистою. Так, в 1887 році професор Францішек Мозга зробив хімічні аналізи в 16-ти місцях і встановив, що найбільш забруднені води були на ринку, тоді як в передмістях вони залишалися чистими.

Один з відомих істориків Львова писав: „В кожній п'яді його землі лежать відмерлі сліди давнього життя, давніх справ людських, давньої культури. Коли б так зібрати в одне місце все, що в різні часи викопано у Львові, то би створено великий музей“. Подібне можна сказати й про Станіславів XVII — початку XX ст. Під його землею ще багато не виявлено матеріалу з минулих віків, що чекає на своїх дослідників.

ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Багатовікова історія міста Івано-Франківська залишила нам чудові пам'ятки історії та культури.

Найбільшою таємницею є пам'ятки матеріальної культури доісторичного часу. На жаль, археологи провели лише розвідкові роботи на території, де було колись село Заболоття, а потім виникло місто Станіславів. Життя стародавніх людей можуть розкрити майбутні стаціонарні археологічні розкопки.

Не збереглося будь-яких пам'ятників і пам'ятних місць з часів існування старовинного села Заболоття XVI-XVII ст. Тільки скупі письмові згадки свідчать про існування тут церкви. Загадковими залишаються топономічні назви, зафіксовані в Йосифінській та Францисканській метриках (80-і роки XVIII — початок XIX ст.).

Історичні відомості про давні церкви, костьоли — пам'ятки архітектури Станіслава дійшли до нас з часів виникнення міста-фортеці XVII-XVIII ст. А. Шарловський у своїй праці вказував на кілька пам'ятників, що існували в давньому Станіславі. Так, за словами автора, на Галицькому передмісті був встановлений кам'яний пам'ятник Богородиці з нагоди облоги міста 1739 р. російськими військами. На тому ж Галицькому передмісті, за фортечною брамою, в 1742 р. була встановлена фігура святого на пам'ять про згадану облогу міста 1739 р. На Тисменицькому передмісті, в городі одного з будинків, височіла статуя Христа з земною кулею в руках, встановлена в 1730 р. на згадку про минулу епідемію чуми, яка стала причиною смерті багатьох міщан.

В 1837 р. на колишній площі Франціска було встановлено бронзовий пам'ятник цісарю Франціску, на спогад про його перебування в Станіславі⁸⁶.

Верхівку міської ратуші, спорудженої в 1695 р., вінчала фігура святого Михаїла із заліза, котрий пробиває списом смока. Коли за часів Австро-Угорської монархії буря знесла це зображення, то за постановою міського магістрату в 1825 році на тому місці було встановлено австрійського орла. З південного боку ратуші під самою галереєю встановили бляшане зображення жида, який тримав у руках буханець хліба, як символ великого значення хліба, що продавався тоді в місті по 1 грошу⁸⁷.

В 1898 р. польська громадськість Станіслава широко відзначала 100-річчя від дня народження видатного польського поета Адама Міцкевича (1798-1855). З цієї нагоди було заплановано спорудити в місті пам'ятник поету. Був створений оргкомітет, який очолив викладач Станіславівської гімназії Павло Брила. Як писав краєзнавець Михайло Головатий, для спорудження пам'ятника оголошено збір пожертвувань, який виніс 3000 ринських. Відбувся конкурс, в якому переміг краківський скульптор Т. Блотницький. Спочатку планувалося встановити цей пам'ятник у Кракові, але австрійська влада

заборонила це, і тоді було вирішено встановити пам'ятник у Станіславові. Скульптор зобразив поета з книгою в руках, в хвилину натхнення. Фігура була витесана з італійського корського мармуру, важила 8 тон і мала висоту 2,31 метра.

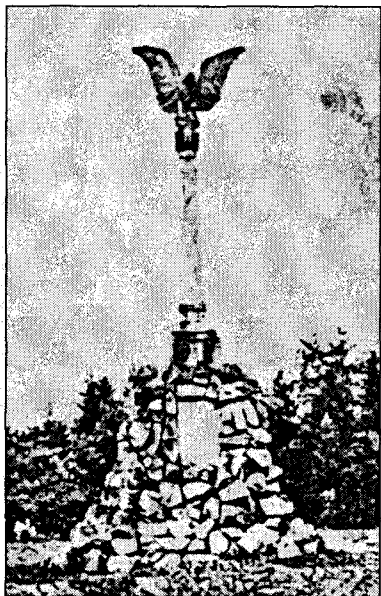
Урочисте відкриття відбулося 20 листопада 1898 р. при великому здвизі народу. В 1918-1919 роках пам'ятник був пошкоджений. В 1930 р. його переведено в бронзу, спрощено форму п'єдесталу і зміщено місце первісного встановлення. В такому вигляді пам'ятник Адаму Міцкевичу зберігся до наших часів на площі, яка носить його ім'я⁸⁸.

Пам'ятник польському поету Адаму Міцкевичу в Станіславові (1898 р.). Первісний вигляд. З листівки 1906 року.

Ще раніше, в 1883 році, на польському католицькому катедральному костьолі (нині музей сакрального мистецтва) було відкрито меморіальну дошку на честь сина Андрія Потоцького Станіслава, який загинув у битві з турками під Віднем 1683 р.⁸⁹.

В колишньому парку імені цесареві Єлисавети (де тепер східна трибуна стадіону „Рух“) в 1910 р. польська громадськість, з нагоди 500-річчя відомої Грюнвальдської битви, встановила пам'ятний обеліск. Автор пам'ятника Е. Пілц виконав його у вигляді шестиметрового обеліска, на верху якого був встановлений білий орел з розпростертими крилами. Відкриття відбулося урочисто в 1910 р. з нагоди святкування пам'ятної річниці. Тоді одна з вулиць Станіславова була названа Грюнвальдською, і ця назва збереглася до нашого часу⁹⁰.

Пам'ятник на честь 500-ліття Грюнвальдської битви, встановлений у Станіславові.

Цікава історія давніх станіславівських парків — своєрідних пам'ятних осередків міської культури. Серед них найстаршим був „Звіринець“ (теперішня територія парку ім. Шевченка), територія якого в минулих століттях були вкрита дубовим лісом. Німецький мандрівник фон Вердум в 1672 році у своєму „Щоденнику“ писав про Станіславів: „На південний захід від міста, на відстані гарматного пострілу, є гарний дубовий ліс завдовжки з чверть милі“⁹¹.

Це перша письмова згадка про пам'ятку природи у Станіславові. Ліс згодом назвали „Звіринцем“. Він став першим парком, яким пізніше володіла родина

баронів Ромашканів. Про цей та інші тогочасні парки писав краєзнавець М. Головатий. Автор згадує про такі парки Станіславова, як „Радянське поле“, парк ім. „Цісареві Єлисавети“ та „Краттерівку“ (де нині вічовий майдан) — улюблені місця відпочинку станіславівчан XIX — початку XX століття. Особливо згадується серед давніх парків і скверів міста згадана „Кратерівка“ — перший громадський сквер, створений протягом 1825-1827 рр.⁹². Його назва, за твердженням професора В. Полека, пішла від імені австрійського окружного старости Ф. Краттера,⁹³ який закупив тоді ґрунт (приблизно тепер між вулицями Січових Стрільців та Гетьмана Мазепи до вул. Д. Вітовського), на якому засадив дерева. Так виник в місті перший сквер, який був урочисто відкритий у 1827 р. Він став улюбленим місцем відпочинку жителів міста, щонедалі тут грав військовий оркестр.

До паркового типу належить і колишня вулиця Липова (тепер Т. Шевченка) — дорога, яка вела в минулому до дубового лісу „Діброва“, пізніше відомого під назвою „Звіринець“. Ця дорога була засаджена липами, від чого вулиця й отримала свою назву.

Взагалі, назви станіславівських вулиць в минулому визнавали й окупаційні власті: поляки, австрійці, німці, росіяни. На жаль, українське місто Станіславів через національне поневолення українського народу не мало змоги відзначити будинки, в яких відбувалися історичні чи культурні події XVIII — початку XX ст., які були пов'язані з національним відродженням. Водночас вулиці міста не називали іменами визначних українців, які жили чи перебували в Станіславі. І тільки з проголошенням Української держави на будинках почали встановлювати художньо-меморіальні дошки в честь тих чи інших історичних українських подій, які відбувалися в колишньому Станіславі. Крім того, міські вулиці одержали імена відомих діячів історії і культури. Наведемо ряд прикладів.

За ініціативою автора цих рядків 24 серпня 1994 року була відкрита художньо-меморіальна дошка бойовому побратиму і наступнику Довбуша Василю Баюраку на фасаді будинку міської ратуші, на якій викарбувані такі слова: „На цій площі 26 квітня 1754 р. був страчений керівник опришківського руху на Прикарпатті в 1745-1754 роках соратник Олекси Довбуша, народний герой Василь Баюрак“.

На будинку колишньої першої Станіславівської гімназії встановлена меморіальна дошка, що містить імена видатних діячів України, які свого часу навчалися в школі. На дошці записано: „В цьому будинку колишньої гімназії навчалися український поет Іван Вагилевич 1811-1866, Антін Могильницький 1816-1873, польський поет Францішек Карпінський 1741-1825, публіцист Остап Терлецький 1850-1902, фольклорист, етнограф, академік АН УРСР Володимир Гнатюк 1876-1926“.

На початку XX століття у Станіславі гастролювали славетні українські драматурги, артисти Марія Заньковецька, співаки

Микола Садовський, Олександр Мишуга, Соломія Крушельницька. На пам'ять про їх перебування в місті на будинку обласної філармонії 14 серпня 1987 р. була урочисто відкрита меморіальна дошка, на якій золотими буквами написано такі пам'ятні слова: „В цьому будинку в кінці XIX — на початку XX століття виступали корифеї українського театру Марія Заньковецька, Микола Садовський та славетні співаки зі світовим ім'ям Соломія Крушельницька та Олександр Мишуга“.

9 грудня 1903 року по дорозі на Коломию в місті Станіславові зупинився на короткий час славетний український композитор Микола Лисенко. Українська громадськість міста урочисто вітала композитора квітами, піснями і промовами. На спогад про цю подію на будинку №3 на майдані Шептицького 21 березня 1992 р. встановлена меморіальна дошка, на якій читаємо пам'ятний текст: „В цьому будинку 9 грудня 1903 р. громадськість міста вітала видатного композитора Миколу Лисенка (1842-1912) з 35-річчям його творчої діяльності“.

На пам'ятку про життя і творчу діяльність у Станіславові відомого галицького композитора Дениса Січинського на будинку Івано-Франківського музичного училища урочисто відкрита художньо-меморіальна дошка. На ній зображений барельєф погруддя композитора, а внизу викарбувані слова: „Видатний український композитор, педагог і громадський діяч, який проживав в нашому місті в 1871-1902 рр.“

Пам'ять про перебування в місті Станіславові Івана Франка вшанована встановленням меморіальних дошок на двох будинках: по вул. Січових Стрільців, 24 та по Галицькій, 7. На мармуровій плиті останнього викарбувано: „В цьому будинку неодноразово на шевченківських вечорах виступав Іван Франко. На цих вечорах були присутні письменники К. Устиянович, О. Левицький, М. Яцків“.

На початку вулиці Т. Шевченка встановлено художньо-меморіальну дошку, на якій читаємо: „Встановлено на відзначення 175-річчя від дня народження Тараса Григоровича Шевченка“ (скульптор С. Топоркова).

На будинку №1 по вулиці Михайла Драгоманова 10 грудня 1991 р. було урочисто відкрито художньо-меморіальну дошку з пам'ятним написом: „Вулицю названо на честь видатного історика, літературознавця, філософа, громадського діяча Михайла Драгоманова, життя і наукова діяльність якого були пов'язані з Прикарпаттям. 30.IX.1841 — 2.XII.1895“ (скульптор С. Топоркова).

В 1991 р., з нагоди 125-річчя від дня народження видатного історика, патріарха української національної історіографії, державного і громадсько-політичного діяча Михайла Грушевського, одна з головних вулиць міста була названа його ім'ям. На першому будинку цієї вулиці встановлена художньо-меморіальна дошка, з якої довідуємося: „Вулиця названа іменем видатного історика України, першого Президента Української Народної Республіки, академіка Михайла Грушевського. 1866-1934“.

На пам'ять про перебування у Станіславові відомого українського письменника Богдана Лепкого на вулиці, яка носить його ім'я, встановлено художньо-меморіальну дошку з написом: „Вулиця названа на честь видатного українського письменника, літературознавця, педагога і громадського діяча Богдана Лепкого (1872-1941), який бував у нашому місті“.

У свою чергу по вулиці Коновальця встановлено художньо-меморіальну дошку на будинку №1. „Вулиця названа іменем засновника і провідника ОУН Євгена Коновальця“.

Також на будинку №1 по вулиці академіка А. Сахарова можна прочитати на художньо-меморіальній дошці: „Вулиця названа на честь видатного російського вченого і правозахисника Андрія Дмитровича Сахарова 1921-1989“.

ВИДАТНІ ДІЯЧІ НАУКИ І КУЛЬТУРИ В СТАНІСЛАВОВІ

„Хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не годен пошани“.

Максим Рильський, 1962.

ФРАНЦІШЕК КАРПІНСЬКИЙ (1741-1825)

Зі Станіславом пов'язана юність відомого польського поета, одного з попередників польського романтизму Францішка Карпінського (1741-1825). Він народився в селі Голоскові (тепер Коломийський район), в сім'ї дрібного шляхтича. Навчався у Станіславові в єзуїтському колегіумі. Писав пісні і балади. Не випадково М. Шашкевич зробив вільний переклад поезій Ф. Карпінського „До Юстини“, „Скарга на весну“ українською мовою і опублікував їх в газеті „Зоря Галицька“ у 1844 р.⁹⁴

Крім поезій, Карпінському належать також цікаві спогади, так звані „Пам'ятники“, які були опубліковані в Кракові у 1844 р. В них подано чимало даних, які стали важливими джерелами з історії міста початку другої половини XVIII століття. Карпінський вперше позитивно оцінив рух опришків під проводом Олекси Довбуша. Народний герой був у домі батьків поета якраз під час його народження. Довбуш просив назвати новонародженого Олексою і дав бабі-повитусі на крижму грошей. Під час навчання у Станіславові, 24 квітня 1754 року, Ф. Карпінський став свідком страти соратника і наступника Довбуша Василя Баюрака біля міської ратуші. Цікаві й інші історичні замітки в спогадах, як, наприклад, опис похорону коронного гетьмана Й. Потоцького⁹⁵.

ІВАН ВАГИЛЕВИЧ (1811-1866)

У Станіславі проходила юність видатного українського письменника, вченого, одного з перших галицьких просвітителів, учасника славнозвісної „Руської Трійці“ та співавтора альманаху „Русалка Дністрова“ Івана Вагилевича⁹⁶.

Він народився 2 вересня 1811 року в селі Ясені (тепер Рожнятівський район). З 1824 р. І. Вагилевич навчався у станіславській гімназії. На жаль, про 6 років його навчання в нашому місті нічого не відомо, та й взагалі наукова спадщина Вагилевича досі ще маловивчена.

Пrawdopodobно, що саме під час навчання в Станіславі майбутній священник не лише ознайомився з історією міста, але й на канікулах збирав фольклорні, етнографічні та історичні матеріали з історії Прикарпаття, які використовував у пізніше опублікованих працях⁹⁷.

У XVIII-XX ст. ряд визначних діячів науки вийшли з вірменської громади міста. В місцевому колегіумі працював юристом вірменин Степан Богданович Рожко, який навчався в Краківському університеті і став у 1758 р. доктором наук. В 1740 р. в місті народився вірменин Домінік Донігевич, який був учнем місцевої школи, вивчав літературу римських класиків — Ціцерона, Горація, Вергілія, згодом став чудовим оратором, улюбленцем своїх учнів.

Уродженець Лисця вірменин Григорій Кастанович закінчив 1799 року „з добрим поступом“ станіславську гімназію і був доконалим математиком⁹⁸.

Іван Вагилевич (1811-1866)

САДОК БАРОНЧ (1814-1892)

В історичній науці найбільше відзначився уродженець Станіславова Садок Баронч (1814-1892). Народившись у бідній вірменській сім'ї в Станіславові і закінчивши тут початкову школу та гімназію, він вчителював в Отинії, навчався у Львівському університеті, а далі проживав у різних галицьких містах — Тисмениці, Жовкві, Підкамені⁹⁹.

Садок Баронч знав багато іноземних мов, досконало вивчав архіви, зокрема вірменські. Будучи надзвичайно ерудованим, він оволодів великою кількістю джерел і написав серію нарисів з історії міст краю: Львова, Станіславова, Язлівця, Ярослава, Бродів, Бучача. Найбільша його заслуга в тому, що він опублікував ряд робіт з історії вірменських поселень на Україні, які пізніше узагальнив у великій праці „Нариси історії вірмен“ (1869).

І хоч Баронч, не маючи належної історичної підготовки, не зумів критично оцінити окремі джерела, був схильний до ідеалізації феодальної верхівки, проте, як писав академік І. П. Крип'якевич, його роботи завоювали популярність і серед української громадськості. Він дослідив не лише історичне минуле, але й описав тогочасний побут українських міст. Звертав увагу на українські пам'ятки мистецтва, бібліотеки, школи, прихильно відгукнувся про роботи видатних українських діячів. Зібрані ним матеріали використовували Іван Франко, Михайло Драгоманов та інші відомі вчені.

Не забував Баронч також про своє рідне місто — Станіславів. Саме він підготував і опублікував одну з перших в історичній літературі книгу про нього „Пам'ятники міста Станіславова“ (1858). З особливою любов'ю написані С. Барончем сторінки, де йдеться про пам'ятки історії та культури міста¹⁰⁰.

С. Баронч залишив понад 60 цінних наукових праць, в яких подано багато відомостей з історії вірменських колоній в

Західній Україні, видатних вірменських діячів, а також з історичного минулого українського народу в Галичині. Серед найвідоміших праць С. Баронча: „Записки польської історії з офіційних львівських актів і рукописів“ (1855), „Біографії славних вірмен у Польщі“ (1856), „Пам'ятники міста Станіславова“ (1858), „Нарис вірменської історії“ (1869) та інші. Він також опублікував збірники українського фольклору „Байки, небилиці, легенди, прислів'я і пісні на Русі“ (1866, доповнений 1886), „Чудові образи“ (1901)¹⁰¹.

АНТІН МОГИЛЬНИЦЬКИЙ (1811-1873)

На Калушині народився визначний галицький письменник Антон Любич Могильницький, товариш і наступник будителя Галицької України Маркіяна Шашкевича та його соратників. Про життя, письменницьку та громадську діяльність А. Могильницького написано багато праць¹⁰². Найбільше відомостей можна почерпнути у приватному фонді відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України,¹⁰³ де збереглося чимало цікавих сторінок про життєвий шлях і просвітницьку діяльність цього „Бояна Галицької раті“, як його назвав буковинський „соловейко“ Юрій Федькович.

Антін Могильницький народився 3 березня 1811 р. в селі Підгірках поблизу Калуша в сім'ї убогого священика. На другому році життя помер його батько. Дитячі роки майбутній письменник і громадський діяч провів з матір'ю та вітчимою у м. Солотвині на Богородчанщині. Сюди сім'я переїхала після смерті батька в 1813 р. Гімназійну освіту юний Антін здобував у Бучачі, Станіславові, Чернівцях, Будапешті. В 1937 році він вступив до Львівської греко-католицької семінарії, яку успішно закінчив через три роки¹⁰⁴.

Після закінчення духовної семінарії Антін Могильницький зайняв спочатку посаду парафіяльного адміністратора в с. Зборі Калуського повіту, а потім перенісся у старовинне село Комарів поблизу Галича. За словами літературознавця Осипа

Петраша, це був зоряний час у його літературній діяльності, тут написано майже всі найкращі твори¹⁰⁵.

Літературну діяльність молодий Могильницький почав у 1838 р. в стінах духовної семінарії, де написав свої перші вірші. Відомий літературознавець В. Качкан згадує, що зберігся конспект промови „Про обов'язки підданих“, виголошеної перед семінаристами 19 листопада 1839 р. Це високопатріотичний і змістовний текст, викладений староукраїнською мовою, що є блискучим зразком красномовства¹⁰⁶.

Боротьба за рідну мову і літературу стала для Могильницького кровною справою, головним змістом його поезії і публіцистики. „Жите Могильницького від самого 1839 року до його смерті, — писав Іван Франко, — було немов дзеркалом, в котрім досить живо відбивалися пориви, надії та судьба галицько-руського народу“.

У вірші „Рідна мова“ А. Могильницький висловився, подібно до Маркіяна Шашкевича, про безсмертя рідного слова:

*„Кожний нарід, хоч би дикий,
Любить свій родинний край,
Любить отцівські язики,
Свою мову — свій звичай...
Мильший ему край родимий,
Мильший отців тісний кут,
Як багатий світ ізмінний,
Где з золотих кубків н'ють“¹⁰⁷.*

„З-під тягару довговременного лішення, забвения, розстроєння і запустіння видобуваєся нині пробуджена словесність руська — так тяженько і поволі, як з-під заморози і снігу перший ряст весняний, котрого-то, хотяй облесні лучі полудневого сонця хвилями до життя пробуджують, однак ж допікаючий потяг сіверного вітру і докучливі приморозки знову валять і часто пригломушують“,¹⁰⁸ — писав у передмові до поеми „Скит Манявський“ А. Могильницький.

Революційні події 1848 року дали письменникові ще більшу насагу до літературної і громадської діяльності. На матеріа-

лах народних переказів він написав свою найкращу поему „Скиг Манявський“, баладу „Русин-воїн“. А. Могильницький хотів видавати у Станіславові літературний журнал, про що довідуємося з листа Якову Головацькому від 10 липня 1848 року: „Я гадаю так-же, що писати й видавати яке часописьмо в Станіславові. Піллер спровадив уже з Липська букви гражданські, а тепер післав по кирилику, але дуже здається дорогий: від аркуша близько 40 флоринтів срібною монетою. Я гадав би-м видавати два аркуші на місяць, але не вдаючися в плітки політичні, писати щось з історії, географії, статистики народу і землі руської, уділяти відомості літераторські, господарські, звичайові й обичайові і брати під здорову критику все тото, що ся для русинів доброго і шкодливого діє на світі“¹⁰⁹. Ймовірно, в цьому часописі А. Могильницький передбачав надрукувати статтю з життя Підгірок і Калуша, куди він навідався навесні 1848 року і де, як відомо, збирав матеріали.

У буремному 1848 році письменник поринув у громадсько-політичну роботу, зокрема, у Станіславові. Саме тут, на Станіславівському соборі, він виступив з палкою промовою, яку Івано Франко назвав однією з перших „маніфестацій руських в тім пам'ятнім році“. Основним змістом її був заклик до єднання українського і польського народів у боротьбі за демократичні права й свободи. Палкий поборник єднання цих двох слов'янських народів, А. Могильницький ясно говорив, що „нам потреба народної єдності, еслі ми з-під тяжкого ярма абсолютизму хочемо видобутися і тих прав і свободи, котрі нам конституцією суть обіцяні, але ще не сповнені“.

1859 року письменник переїхав у с. Бабче, де посів парафію. Тут у 1861 р. його обирають до першого Галицького крайового сейму, де він часто виступав. Сейм делегував А. Могильницького до віденської Державної Ради. Однією з кращих стала його промова, виголошена у Відні 27 червня 1861 р.: „Яко русин з роду говорю я з глибини руського серця, що руський язик є цвітущий, совершенний і був колись язиком польського королівського двора і дворян... Нині твердять

наші противники, що руський язик не спосібний до шкіл, до науки“.

Володимир Качкан відзначає, що така оборона українсько-го народу і його національної мови мала велике загальнонаціональне значення, через що українські поети, зокрема Юрій Федькович, активно відгукнулися на цю промову¹¹⁰.

Незважаючи на щоденні турботи про хліб насущний, виховання дітей, яких було аж 13, піклування про здоров'я, А. Могильницький продовжує літературну діяльність. Він написав чудові вірші „Звадка старовини“ („Вінок русинам на обжинки“. — Відень, 1846. — С. 42-44), „Пробудися, соловею“, „Ученим членам Руської Ради“, „Судьба поета“ та інші.

13 серпня 1873 року, будучи проїздом в с. Яблунці Богородчанського округу, А. Могильницький несподівано помер. Похований він на сільському цвинтарі. Довго могила була заплучена. Львівські патріоти, всупереч заборонам комуністичних чиновників, за одну ніч таємно впорядкували її і встановили 1985 року надмогильний пам'ятник. Творчість А. Могильницького високо цінував Іван Франко.

*Василь Ільницький
(1823-1895).*

ВАСИЛЬ ІЛЬНИЦЬКИЙ (1823-1895)

„Він займає досить визначне місце в Галицько-руській суспільності, а навіть в письменстві 70-х років“.

Іван Франко.

Так високо оцінив письменницьку, педагогічну і громадську діяльність В. Ільницького наш великий Каменяр. Народився письменник і педагог в с. Підпечарах 22 квітня 1823 р. у священничій сім'ї. Початкову школу і гімназію закінчив у Станіславові.

Богословію і філософію студював у Львові, після чого продовжив навчання у Віденському університеті. За словами академіка В. Качкана, про час гімназійного навчання майбутній літератор і вчений виніс найсвітліші спогади. Зі своїх учнів тепло згадував Антона Могильницького, а також Капустинського, „чоловіка поважного і лагідного, що ніколи не взяв у руки різку“. Саме тут, серед гімназійної молоді, „юнак став спокійним, пильним і задумливим. Поведене его було взорове“. Таке оточення „розбудило охоту до читання“. Крім класичної європейської літератури, записував казки, байки, народні пісні, зокрема, колядки, щедрівки, гаївки, а також приповідки та прислів'я¹¹¹.

В жовтні 1848 року В. Їльницький брав участь у „Соборі руських вчених“ у Львові, на якому виступив з доповіддю на тему „Слов'янська філософія за Лібертом“. З 1-го травня 1849 р. викладав українську мову у Станіславівській гімназії, а потім став викладачем історії у Тернопільській і Львівській гімназіях¹¹². В. Їльницький був членом Головної Руської Ради, створеної у пам'ятному 1848 р. В тому ж році його висвячено на священника. Протягом 24 років (1868-1892) працював директором Академічної гімназії у Львові, а в 1884-1887 рр. очолював Руське Товариство Педагогічне і активно сприяв розвитку освіти.

В. Їльницький був автором багатьох наукових праць з історії України. Перша його праця надрукована в 1860 р. під назвою „Олександр князь Белзький“. З інших творів важливішими є „Стародавній Звенигород“ (1861), „Теребовля“ (1862), „Перегляд південно-руської історії від 1337 до 1450“ (1875 р.), „Історія України за часів Петра Великого“, „Павло Полуботок“, „Петро Кальнишевський“¹¹³.

Як відзначають дослідники, важливим матеріалом, який розкриває боротьбу галицької інтелігенції за національні права, показав як гуртувався народ навколо ідейних культурно-просвітницьких лідерів, був нарис В. Їльницького „Зав'язане Ради Руської в Станіславі. Буча Польська“. Провідною думкою

твору є потреба створення в Станіславові Руської Ради, яка б розбудила суспільство від довгого сну, „згуртувала народність нашу і забезпечила дані нам свободи“.

Як письменник, В. Їльницький став автором низки повістей та оповідань. Він часто мандрував по рідному Прикарпатті, свої спогади публікував під псевдонімом „Денис з Покуття“, „Денис з-над Серету“. Його історичні праці, художні твори друкувалися в тогочасних підручниках, різних журналах і газетах. В загальному він залишив понад 100 літературних, історичних, природничо-географічних праць, ряд рецензій¹¹⁵.

В. Їльницький належав до передових священиків-народовців. Як педагог, він редагував і видавав шкільні підручники. Як просвітитель, письменник В. Їльницький все своє життя віддав на вітар просвіти. Не випадково на ювілейному вечері, присвяченому 30-річчю його педагогічної діяльності, профе-

сор Михайло Полянський висловився про В. Їльницького: „Тую бідну, поругану руську мову полюбив наш високодостойний ювелят так щиросеречно, що для її прославлення, звеличення і окрашення жертвував весь свій вік“¹¹⁶.

В. Їльницький помер 15 квітня 1895 року і похоронений в рідному селі Підпечари. Вдячні земляки на надгробному пам'ятнику викарбували пам'ятні слова: „Сторожіть громадяни тоту могилу, бо в ній починають моці вашого краянина, що вславився працею над підвищенням руської просвіти“.

*Могила В. Їльницького
в Підпечарах.*

ЮЛІАН ЦЕЛЕВИЧ (1843-1892)

Народився відомий вчений і педагог 23 березня 1843 року в с. Павельчі (сьогодні Павлівка Тисменицького району) в родині священика. Навчався в Станіславівській гімназії у 1853-1861 роках, а також у Львівській духовній семінарії (1861-1865 рр.), пізніше слухав лекції у Львівському університеті на філософському факультеті, на який вступив у 1865 р. Через рік перевівся до Віденського університету¹¹⁷.

В листопаді 1868 р. у Відні блискуче склав екзамени з історії й географії, а також кваліфікаційний іспит на звання доктора філософії та історії.

Повернувшись до Львова, працював заступником учителя в німецькій гімназії. В 1871-1875 роках вчителював у Станіславівській гімназії, де відзначився як громадський діяч і став улюбленцем студентської молоді. Мелітон Бучинський в листі до М. Драгоманова писав зі Станіслава 25 січня 1872 р.: „Тут настав від падолиста професором гімназії Улян Целевич, колись голова „Січі“, нині перший професор громадський, та й через малий час довів до того, що хлопці за ним, як в дим“¹¹⁸.

Три основні праці принесли Ю. Целевичу визнання як дослідника історії Галичини. „Дещо за поселення Угорської України русинами і за унію церкви православної угорських русинів з Римом“ (1868), „Історія Скиту Манявського“ (1887 р.) і

Юліан Целевич.

„Опришки“ (1882-1891 рр.). Ю. Целевич присвятив свої дослідження рідному краю,¹¹⁹ де він народився, учителював (у Монастирчанах біля Солотвина та в Станіславівській гімназії), слухав легенди про опришків Довбуша, мандрував з учнями і студентами до скитських руїн.

Ю. Целевич відначився як відомий громадський діяч, поборник національно-культурного відродження, був обраний головою „Просвіти“, „Січі“, членом Українського педагогічного товариства і „Рідної школи“. Загальні збори Товариства імені Шевченка обрали Ю. Целевича своїм головою. Був першим упорядником наукових „Записок НТШ“ — фундаментального видання, яке славилось не лише в Галичині, але й у всій Європі¹²⁰.

Раптова смерть на 49-у році життя оповила сумом всю Галичину. Його поховали при величезному здвигу народу у Львові на Личаківському кладовищі, де згодом вдячні шанувальники таланту поставили пам'ятний обеліск. Пізніше його учень Богдан Барвінський присвятив своєму вчителю працю „Доктор Юліан Целевич. Його наукова діяльність на полі української історіографії і етнографії в світлі зовнішніх і новітніх дослідів“, яка була опублікована з нагоди 35-річчя смерті вченого і педагога.

Бібліографія наукових праць Ю. Целевича невелика, але вони цікаві своєю проблематикою: від першої розвідки про українців Закарпаття, до фахових статей про опришків. Автор скрупульозно вивчав історичні першоджерела та архівні документи. Цінними є його роботи, присвячені різним питанням історичного минулого України, зокрема „Дешо про Львів перед 100 роками і про триразовий приїзд Йосифа II до того міста“ (1833), „Облога міста Львова“ (1872), „Перехід козаків через Покуте до Молдавії в 1739 р.“ (1885), „Пригоди після нападу татарами в році 1676“ (1886), та інші¹²¹.

У таких працях, як „Дешо про науку і взагалі про галицькі школи за цісаря Йосифа II“ (1881), „Ювілейное іздание в пам'ять 300-літнього Ставропільського братства“ (т. 1. 1885),

„Нічний напад на дім Маркіянового діда о. Романа Авдиківського в Підліссі в 1794“ (1876) порушуються питання історії культури Галичини.

ЄВГЕН ЖЕЛЕХІВСЬКИЙ (1844-1885)

„Не було русько-народного товариства, котрого б він не був основателем дійсним або хоч спмагаючим членом, не було часопису і якого-небудь видавництва з щирою руською тенденцією, котрі б не числили його між своїми постійними відбирателями і передплатниками“.

Г. Цеглинський.

Євген Желехівський.

Відомий український лексикограф Євген Желехівський народився 24 грудня 1844 р. в с. Хишевичах на Львівщині в священничій родині. Він закінчив гімназію в Бережанах 1866 р. після чого продовжував студії на філософському факультеті Львівського університету. З 1869 р., Є. Желехівський викладав латину, історію, українську мову у Перемишлянській гімназії¹²².

Склавши учительські іспити 1871 р. в Краківському університеті, він переїхав до Станіславова, де з 1880 р. і до самої смерті викладав українську та класичні мови в Станіславівській гімназії.

Починаючи з гімназійних років, Є. Желехівський вирішив присвятити своє життя служінню „до скону своєму народу“ і працювати над розвитком рідної мови. Він був одним із засновників товариства „Просвіта“ у Львові, а потім створив філію цього товариства у Станіславові. Є. Желехівський вів велике листування з відомими українськими діячами, зокрема

Мелітоном Бучинським, Олександром Барвінським, Омеляном Партицьким та ін.¹²³. За словами В. Качкана, палкий любитель місцевого фольклору, Є. Желехівський збирав на Станіславівщині приказки, колядки, повір'я, народні пісні та досліджував їх. На основі зібраних матеріалів видав збірник під назвою „З уст народу“ (1868 р.).

Він розсилав підготовлені ним наукові статті, розвідки та матеріали до різних журналів і газет, проводив активне листування з видавництвами, полемізував з питань друку своїх праць¹²⁴.

Працюючи над збиранням і публікацією усної народної творчості, займаючись громадською роботою, особливо у філії станіславівської „Просвіти“, Є. Желехівський водночас наполегливо працював як лінгвіст над підготовкою „Малорусько-німецького словаря“, який вийшов у двох томах в 1882-1896 рр. За життя йому вдалося видати тільки перший том. Щодо другого тому, то він був виданий професором Софроном Недільським, славнозвісним директором Коломийської української гімназії. „Малорусько-німецький словар“ спричинився до введення фонетичного правопису в Галичині та Буковині, який тоді називався „Желехівка“. Цей словник складено на основі попередніх українських словників М. Закревського, М. Левченка, Ф. Піскунова, К. Шитковського, етнографічних матеріалів, літературних творів XIX століття та записів народної лексики. Про нього позитивно відгукнулися такі відомі діячі як П. Куліш, О. Огоновський, Б. Грінченко, Г. Цеглинський та ін. Іван Франко говорив про словник Є. Желехівського як про „многоважне видання“. На думку Каменяра, він „був дуже добрий і прийнявши фонетичний правопис, зробився основою пізнішої побіди фонетики в школі й урядах“¹²⁵.

Помер Є. Желехівський в 1885 р. і був урочисто похоронений на Станіславівському кладовищі. Згодом на його могилі встановлено надгробний пам'ятник.

ІВАН ФРАНКО У СТАНІСЛАВОВІ

Іван Франко.

37 років тому, в 1962 р., Указом Президії Верховної Ради Української РСР місто Станіславів перейменовано на Івано-Франківськ. І це справедливо, бо з ім'ям І. Франка пов'язана історія багатьох населених пунктів Прикарпаття. Крім Коломиї, Снятина, Калуша, ряду сіл Покуття й Гуцульщини, видатний український письменник і громадський діяч бував у Станіславові. Детально зв'язки І. Франка з Прикарпаттям висвітлюються в путівнику „Іван Франко на Прикарпатті“ (Ужгород, 1966)¹²⁶ та в серії статей івано-франківського літературознавця,

професора В. Полека.

Вперше юний Франко побував у нашому місті в 1883 р. Тут він познайомився з народною вчителькою Юзефою Дзвонковською. Вона справила на поета велике враження, він заходив до неї, як тоді називали, за „Тисменицьку рампу“, де дівчина мешкала. Щірі почуття до Юзефи Франко висловив у ліричних поезіях „Не схилий своє личко прекрасне“, „Тричі мені являлася любов“, „Гей, рибачко чорноока“, „Апострофа“ (до Й. Д.), „Перспектива“, „Рік минув, як ми пізнались“. Хвора на легені, Ю. Дзвонковська невдовзі померла. Її було поховано на міському цвинтарі. Згодом Іван Франко писав, що вимріяна його чорноока Йосипіна, „чуючи в собі початки сухіт, кілька рік пізніше вмерла“ на посаді народної вчительки¹²⁷.

Це була друга поетова любов. Як сказано у вірші:

*„Явилась друга — гордая княгиня,
Бліда, мов місяць, тиха і сумна.
Таємна й недоступна, мов святиня,
Мене рукою зимною вона
Відсунула і шепнула таємно:*

*„Мені не жить, тож най умру одна!“
І мовчки щезла там, де вічно темно...“*

Дослідники встановили, що І. Франко планував купити в Станіславові шматок ґрунту і заснувати рільничу спілку для свого соратника, відомого громадського діяча, письменника Михайла Павлика, який з радістю погодився на цю пропозицію. Але плани не здійснилися з ряду причин, зокрема, через нерішучість Антоніни Дзвонковської, матері Юзефи. Про відносини І. Франка з Ю. Дзвонковською та його перебування у Станіславові цікаво описано в документальній повісті Романа Горака „Тричі мені являлася любов“ (К., 1983)¹²⁸.

Влітку 1884 р. Іван Франко здійснив мандрівки по Карпатах і Прикарпатті, щоб вивчити „природи красу, люду рідного бит“. Саме в Станіславові він познайомився тоді з українським лексикографом і мовознавцем Євгеном Желехівським, який, за словами Каменяра, „нашої мови скарбницю здвигнув“. Є. Желехівський пропагував твори письменника і прислухався до його порад при підготовці двотомного „Українсько-німецького словника“.

У 1884 р. українська письменниця і громадська діячка демократичного напрямку Наталя Кобринська заснувала в Ста-

Наталія Кобринська.

ніславові „Товариство руських жінок“. Воно давало можливість безправним жінкам Галичини брати участь у громадсько-культурній роботі. Спробу першої жіночої організації високо оцінив І. Франко. Напередодні з'їзду товариства він надрукував у пресі статтю „Перед збором руського товариства у Станіславові“, в якій недвозначно писав: „...Тільки той нарід здужав оснувати тривале й повне національне життя, що в нього жінки поняті свідомістю і ідеалами цього життя... тільки розумні і освічені матері, сестри, жінки, що думають, можуть випровадити і виховати розумне і освічене покоління“¹²⁹.

Каменяр виступив з промовою на самих зборах „Товариства руських жінок“ у Станіславові, а докладний звіт з першого в Галичині жіночого форуму опублікував під назвою „Перші загальні збори руського жіночого товариства в Станіславові“. За допомогою Франка Н. Кобринська видала у нашому місті альманах „Перший вінок“ (1887). Пізніше вона підготувала також три випуски альманаху „Наша доля“.

Голос Івана Франка неодноразово звучав перед українською громадою у Станіславові. В 1889 р., в доповіді з нагоди річниці Т. Г. Шевченка, він високо оцінив творчість видатного поета, а в 1890 році на шевченківському концерті, за спогадами колишнього учня станіславівської гімназії, письменника Михайла Яцківа, виступив з блискучою промовою про поему „Тополя“. „Він сидів зі своєю дружиною, — згадував М. Яцків, — був у темно-синьому костюмі і вишиваній сорочці з синьою стрічкою... Франко зробив доповідь про „Тополю“ Шевченка. Пам'ятаю його ядерний голос і ясний виклад“.

Станіславівчани мали змогу бачити і слухати Івана Франка ще в 1910 і 1914 роках, коли він у залі „Руської бесіди“ (тепер вулиця Січових стрільців, 24) читав свою поему „Мойсей“. На згадку про цю подію в 1966 р. на цьому будинку встановлено меморіальну дошку, а в 1986 р. її урочисно оновлено. На гранітній плиті під барельєфним погруддям читаємо пам'ятні слова: „В цьому будинку в 1889-1914 рр.

геніальний український письменник, революціонер-демократ Іван Якович Франко неодноразово читав свої твори“.

*Художньо-меморіальна дошка
Івану Франку
в Івано-Франківську. 1986 р.*

За твердженням В. Полека, згадки про Станіславів знаходимо в творах І. Франка „Вандрівка русина з бідюю“, „Українськоруська література XVI-XVII віків“ (1900) письменник опублікував народну пісню про бої за Станіславів між російськими царськими і польськими шляхетськими військами в 1764 р.

Творчістю І. Франка особливо захоплювалася українська молодь Станіславова. В 1898 р. з нагоди 25-річчя літературної діяльності Каменяра прогресивна молодь міста у вітальному адресі писала: „Своєю невсипущою працею Ви, можна сказати, виховали собі покоління, що чолом б’є перед Вами, вважає Вас своїм батьком, провідником, учителем“. Шанували творчість І. Франка також селяни навколишніх сіл, які в 10-у річницю його смерті, 27 червня 1926 р., посадили у Станіславові пам’ятного дуба. Показово, що в урочистості взяло участь понад 2000 осіб¹³⁰.

ДЕНИС СІЧИНСЬКИЙ (1865-1909)

Денис Січинський — один з найвизначніших західно-українських композиторів кінця XIX — початку XX ст. Розквіт його творчості та громадсько-політичної роботи був пов’язаний з перебуванням у Станіславові. Надзвичайно обдарований та працелюбний, він прожив складне життя і через несприят-

ліві суспільно-політичні умови не зміг по-справжньому розкрити свій талант, загинув у розквіті творчих сил.

Значення Д. Січинського для розвитку музичного мистецтва Західної України важко переоцінити. Крім композиторської творчості, він багато працював як організатор селянських хорів у Вікторіві, Микитинцях, Угорниках, Підпечарах, Серафинцях, хорових товариств „Боян“ у Львові, Станіславові, Коломиї, Бережанах, Перемишлі. З його ініціативи відкрито першу музичну школу в Станіславові 1902 року, першу музичну бібліотеку, музичне видавництво „Станіславівський Боян“.

Денис Січинський.

Народився Д. Січинський 2 жовтня 1865 р. в Ключинці Гусятинського повіту на Тернопільщині. Його батько був учителем, але для утримання сім'ї мусів працювати управителем панського маєтку. Мати з роду Бучинських — сестра відомого суспільно-громадського діяча, етнографа Мелітона Бучинського. Зростав малий Денис серед сільського оточення, жадібно ловив звуки природи, мелодії народних пісень, заслуховувався переказами та легендами про народних героїв¹³¹.

В 1873-1875 рр. Денис вчився в т. зв. „нормальній“ школі в Станіславові, де перебував на утриманні бабусі Бучинської. Пізніше під час навчання у Тернопільській гімназії, співав у шкільному хорі, брав уроки музичної грамоти у Лева Левицького. Передова гімназійна молодь організувала таємні гуртки, в яких вивчали українську мову, історію, переписували від руки поезії великого Кобзаря.

Як згодом писав Д. Січинський у своїй „Автобіографії“, основою його музичної освіти стали заняття з відомим піаністом і композитором В. Вселячинським. У 1888 р. він поступив до Львівського університету на юридичний факультет, проте бажання стати професійним музикантом перемогло, юнак увійшов до числа студентів Львівської консерваторії. Тут Д. Січинський навчався по класу гармонії і контрапункту в професора Карла Мікулі — учня Шопена. У львівський період він написав свої перші композиції, почав брати активну участь у музично-громадському житті.

Багато праці доклав Д. Січинський для заснування в 1891 р. музичного товариства „Боян“, увійшов до складу його першого правління. Львівському „Бояну“ він присвятив два великі твори, написані в рік закінчення консерваторії (1892): „Було не рубати зеленого дуба“ і кантату „Дніпро реве“, за яку йому було присуджено першу премію. „В тім році починається моя „циганерія“ артистична, себто перекидування з місця на місце і тісно зв'язана з нею композиторська і педагогічна діяльність. І так в 1893 році дав я почин заснуванню „Коломийського Бояна“, потому майже два роки перебував у Львові, заробляючи лекціями і роботами музичними на хліб насущний, від 1896-1898 років капельмейстром в закладі Скарбової фундації в Дороговижу, а від 1899 дотепер з малими перервами у Станіславові або в околицях, учачи співу і музики, то дерегуючи в „Бояні“, то викладаючи селянські хори“, — так писав Д. Січинський в „Автобіографії“¹³².

Протягом десяти років життя написано найкращі композиції: кантату „Лічу в неволі“ (в с. Вікторів в 1901 р.) та „Минули літа“ (1907) на слова Т. Шевченка, хорові твори на слова І. Франка „Непереглядною юрбою“, „Даремне пісне“, „Пісне моя“, музика до театральних п'єс та ряд солоспівів з фортепіаном, а також інструментальні твори та обробки народних пісень.

Образно висловлюючись, доля стала мачухою для Січинського як у творчості, так і в особистому житті. Не маючи

власного притулку, сім'ї, вічно гнаний з місця на місце в пошуках заробітку, він все ж знайшов у собі сили, щоб написати єдину оперу „Роксоляна“, створену, на жаль, на назькопробне лібретто. Принизливі умови в будинку Л. Джулинського, де композитор писав оперу, хвороба, голод, борги, відірваність від культурного і мистецького середовища, безнадійне кохання — все було проти нього.

Багато творів Д. Січинського, написаних в останнє десятиріччя, містять ноти глибокого трагізму. В листі до свого друга, композитора Я. Ярославенка, він відзначав: „Ще ніколи не чувся так безмежно чужим серед оточення, як тепер. На хвору душу годі знайти ліка...“ Рак горла передчасно звів у могилу 44-річного композитора, диригента, музично-громадського діяча.

26 травня 1909 р. Д. Січинський помер у Станіславові і був похований на міському цвинтарі. Похорон був багатолюдним і урочистим. Співали два хори — Станіславівський „Боян“ і хор с. Микитинці, заснований Д. Січинським. Тільки в 1942 р. на кошти, зібрані громадою, йому було поставлено пам'ятник роботи Михайла Зорія.

В 1963 р. Івано-Франківському музичному училищу присвоєно ім'я відомого композитора. З 1982 р. педагог училища Олександра Турянська розпочала збір матеріалів для відкриття музею Д. Січинського. Зібрано рукописи, прижиттєві видання, фотографії¹³³. До 120-річчя від дня його народження на будинку училища встановлено художньо-меморіальну дошку. Іменем колишнього композитора названа вулиця в Івано-Франківську, започатковано конкурс хорової музики, присвячений Д. Січинському. Дослідницею життєвого та творчого шляху композитора, автором монографії про нього є доктор музикознавства С. Павлишин. Про Д. Січинського створено документальний фільм.

АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ В СТАНІСЛАВОВІ

Андрей Шептицький.

*„Пам'ять про нього буде повік
благословенна“*

(І Макавеїв 3, 7).

15 вересня 1899 року. Цього сонячного дня зібралося біля Станіславівського греко-католицького кафедрального собору Святого Воскресіння багато парафіян міста й околиць. Всі чекали приходу нового єпископа.

Незабаром у супроводі отців, братів і сестер Василянок в єпископській мантиї підійшов високий на зріст, з благородним

обличчям, стрункий поставою новий єпископ. Гомін дзвонів розливався далеко за церковним майданом. Хор співав духовні пісні, діточки в гуцульських строях сипали під ноги владики осінні квіточки. Загальна радість для всіх...

Цим високим церковним діячем був новопризначений на станіславівський єпископський престіл єпископ-ординарій Андрей Шептицький. Не знали тоді станіславчани, що на поріг їхньої національної святині вступає майбутній Князь Української Церкви, український Мойсей, що впродовж півстоліття вестиме свій народ, як той „світильник горяй і світій“, через пустелю неволі, приниження, шляхом найвищих ідеалів релігійно-церковних і національних“ як влучно висловився про Андрея Шептицького в десятю річницю смерті архієпископа Іван Бучко. Кир Андрей став великим поборником святості, зростання національної і духовної самосвідомості українського народу¹³⁴.

Про необхідність створення окремої станіславівської єпархії в церковних колах йшлося протягом майже всього XIX століття. Львівська митрополіча єпархія посідала тоді 850 квадратних миль із 1200 парафіями. При тодішніх негодічних комунікаційних умовах адміністрація частин архієпархії, далеких від Львова, була утруднена¹³⁵. Не дивно, що вона знаходилася в занедбаному стані. Ще в 1754 р. церковні візитатори при описі галицьких церков повідомляли про це Львівську архієпархію.

Вже перший митрополит Антоній Ангелович (1808-1814) поставив питання про утворення Станіславівської єпархії. Пізніше львівський митрополит і кардинал Михайло Левицький (1811-1859) навіть отримав від цесаря Йосифа I дозвіл на заснування нового греко-католицького єпископату в Станіславові. Але тоді через матеріальні труднощі ця справа не була вирішена.

І лише за часів львівського митрополита і кардинала Сильвестра Сембратовича (1885-1898) в 1885 р. заснована Станіславівська греко-католицька єпархія. Першим єпископом Станіславівської дієцезії став Юліан Пелеш, якого в 1891 р. переведено на Перемиську єпархію, а другим — Юліан Куїловський, який після смерті С. Сембратовича у 1898 р. посів митрополічий престол у Львові.

Третім владикою Станіславівської єпархії був Андрей Шептицький, монах чину св. Василя Великого, в той час професор догматики і морального богослов'я у василіянському монастирі в Кристинополі на Львівщині. 17 вересня 1899 р. у Львові 34-літнього Романа Шептицького було висвячено на єпископа. Він прийняв ім'я Ан-

Юліан Пелеш — перший єпископ греко-католицької Станіславівської єпархії.

дрея — єпископа України і Русі, що загинув мученицькою смертю, розіп'ятий за віру на перекошеному хресті. Папа Лев XIII підтвердив номінацію цесаря Франца Йосифа II 19 червня 1899 р. про призначення А. Шептицького станіславівським єпископом. Це відбулося, як писав доктор Осип Кравченко у монографії „Велетень зі Святоюрської гори“, незважаючи на сильну й приховану кампанію проти нього¹³⁶. З новим призначенням не могли погоджуватися тому, що, мовляв, Андрей як польський шляхтич не зможе належно розуміти потреби українського народу. На такі закиди молодий станіславівський єпископ відповів: „Я є русин (українець — В. Г.) по моєму дідові й прадідові, любив нашу Церкву й наш святий обряд цілим моїм серцем“.

Свої українські національні погляди молодий єпископ Станіславівської єпархії виразно проявив у зв'язку з підготовкою його інсталяції, до вищих польсько-німецьких чиновників. За свідченням о. Петра Мельничука, тодішній станіславівський староста Прокопчиць, запрошення на інсталяцію владики надрукував лише німецькою мовою. Коли про це довідався кир Андрей, він наказав друкувати запрошення також українською мовою. Всупереч волі старости, А. Шептицький запросив від себе дев'ятьох світських українців, між ними Михайла Коцюбу, який був доктором філософії і професором місцевої учительської семінарії та вів діяльність у Станіславівській філії „Просвіта“. На урочистому прийнятті єпископ Андрей сказав до князя Сангушки: „Князю, ти також наш, і в тобі пливе руська (українська — В. Г.) кров“. Вже з цього видно, як повівся гідно, по-українськи, новий владика.

Андрей Шептицький був станіславівським єпископом недовго, лише рік і чотири місяці, але зробив багато для станіславівської дієцезії. Коли він обійняв дієцезію, то з перших днів почав перевіряти стан своїх парафій. Усюди, де А. Шептицький приїздив на візитації, проголошував релігійні проповіді. З'ясувалося, що після десяти років існування єпархія з релігійно-морального огляду була занедбана, особливо на Покутті й Гуцульщині.

Андрей Шептицький — автор понад ста листів до своєї пастви¹³⁷. Слушно зауважив дослідник Р. Головін, що можна провести паралель між владикою та апостолом Павлом, який написав низку послань до християнських осередків, розвиваючи в них Христову науку. Сім листів владика Андрей присвятив віруючим Станіславівської єпархії. В них викладено програму пастирської і соціальної акції. Вже у першому пастирському листі А. Шептицького „Перше слово пастиря“ від 2 серпня 1899 р. підкреслювалося, що найвищим ідеалом нового владика було служіння рідному краю. „Так вас люблю, що радо готов я вам подати не лише Божу науку, але і душу — життя своє!“ Це міг сказати лише палкий патріот свого народу, людина найвищих моральних якостей. Далі в розділі „Про патріотизм“ владика розкрив поняття патріотизму, що включає таке огидне явище як шовінізм, адже християнин любить усіх людей, але найпершою любов'ю повинен любити свою родину і свою батьківщину.

А. Шептицького турбувала проблема моральності суспільства, щоб не марнувати „своєю неморальністю основних фізичних сил свого народу“. Автор наголошував, що „нарід моральний — фізично сильний, здоровий і тверезий... легко здобуває собі навіть і серед важких відносин економічний добробут“. Значну вагу владика приділив освіті, яку вважав ціннішою від багатства. Увесь лист, як і наступні пастирські листи „Християнська робота“, „Християнська родина“, „О вірі“ пронизувала ідея про праведне християнське життя і Христові чесноти, вони давали корисні поради народові.

За спогадом о. Василя Лаби, єпископ Андрей Шептицький, щоб більше зблизитися з віруючими, почав навесні 1900 р. канонічну візитацію парохій, головню гуцульських і буковинських. Старожил Юрій Козьменко, що був на Богослужінні у Косові, яке відправлялося владикою А. Шептицьким, розповів: „Господи, як багато було гуцулів на сій відправі. Людей море, хор дуже fajно співав, а на престолі серед багатьох ксьондзів стояв fajно убраний в золоті ризи владика, а як

говорив, то аж на душі легко ставало. Боже, з якою радістю я зазираю на нього і слухав його“. Про візитації всюди говорили з піднесенням. У зв'язку з відвідинами Гуцульщини кир Андреем виникла легенда, яка довго була в пам'яті гуцулів. Розповідали, як він об'їздив гори на білому коні, відправляв по селах богослужби, проповідував, намагався розмовляти їхнім говором. Саме так звертався кир Андрей до гуцулів у своєму п'ятому листі „До моїх любих гуцулів“ від 21 листопада 1990 р., на який особливу увагу звернув Іван Франко. В ньому подано цінні поради парафіянам Косівського деканату. Ось уривки з листа: „Переїхавши Ваші красні гори, пізнавсьми, ек Ви жиєте і полюбивсьми Вас так, що дуже банно було мені Вас опускати. Та ек вернувсьми д'хаті, міркувавсьми над тим, ек би я міг ще й далі над Вами працювати. Самісте виділи, що ни жалкувавсьми для Вас ані сил, ані здоров'я. Ек міг, — часом і захриплим голосом — проповідувавсьми Вам слово Боже...

...Я хочю ним твердити Вас у добрім, а остречі вид злого, хочю, аби Ви й на письмі від мене науку, що її бисте могли чытати у чытальнях, екімси Вам у кождім селі позакладав...

Веселий край дав Вам Бог! Тут у Ваших горах люфт чыстий та легкий, а водиця така прозрашна! Ліси такі густі та зелені і красні полонини та й файні кішниці (сіножаті — В. Г.) дав Вам Бог, шо лиш май та будь! І дав Вам Бог спосібність до усекої роботи“¹³⁸.

Цікаво, що єпископ А. Шептицький, як він сам визнав у пастриському листі, переїхав усі гуцульські гори, що найголовніше, організував читальні у кожному селі Верховини, що свідчить про його велику культурницьку діяльність на Гуцульщині. З листа довідуємось, що А. Шептицький ґрунтовно вивчив життя гуцулів у всіх аспектах — економічному, моральному, побутовому. Добре знав гуцульські повір'я, як мало хто інший.

Усвідомлюючи, що для розбудови Станіславівської єпархії і створення в ній нормальних умов необхідно виховати кадри

священиків, владика почав думати про відкриття Духовної семінарії в Станіславові. З цією метою він закупив площу під будову семінарії та семінарської каплиці і постарався, щоб австрійський уряд задля цього призначив 300000 корон.

На пам'ять про єпископську діяльність у Станіславівській єпархії на фасаді греко-католицького кафедрального собору Святого Воскресіння з нагоди 50-річчя смерті Андрея Шептицького в ніші встановлено горельєф із зображенням в повний зріст фігури митрополита. Внизу викарбувані пам'ятні слова: „З 20. IX. 1899 по 17. XII. 1900 єпископом-ординарієм Іван-Франківської (Станіславівської) єпархії був слуга Божий Андрей Шептицький. Молімся за прославу Великого митрополита Андрея“. 30 травня 1993 р., після Архиерейського Богослужіння, було урочисто відкрито й посвячено цей пам'ятний знак.

Меморіальна дошка Андрею Шептицькому.

ЛЕВ БАЧИНСЬКИЙ (1872-1930)

„Він перейшов до історії Галицької землі як один з найчесніших провідників, що ввесь свій талант і знання віддав своєму народові“.

Ізидор Сохацький.

Зі Станіславом пов'язана діяльність відомого галицького громадсько-політичного діяча Лева Бачинського. Він народився в с. Серафинці на Городенківщині в сім'ї директора народних шкіл. Закінчив Коломийську українську гімназію і Чернівецький університет, був вихованцем таємничих гімназійних „Громад“, підтримував дружні стосунки з В. Стефаником, Л. Мартовичем та М. Черемшиною.

Лев Бачинський.

Лев Бачинський належав до найвизначніших провідників Української радикальної партії (УРП), намагався цінувати національні інтереси і співпрацювати з національно-демократичною партією. Як посол до Австрійського парламенту (1907-1918) і Галицького сейму (1928-1930), Л. Бачинський був одним з найкращих промовців. Так, наприклад, він промовляв на засіданні комісії парламенту з 13 на 14 червня 1912 року вісімнадцять годин, обстоюючи заснування українського університету, чим побив рекорд тривалості світових промов серед усіх європейських парламентарів.

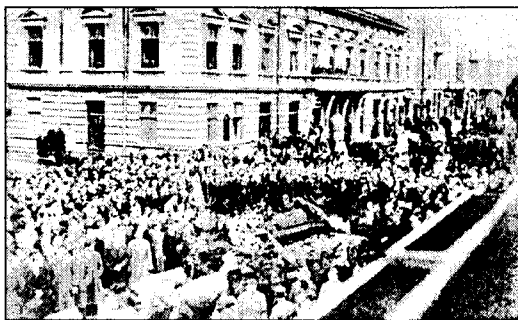
Під час першої світової війни д-р Л. Бачинський став членом, заступником голови Української Загальної Ради у Відні¹³⁹. Влітку 1918 р. він повернувся до Станіслава, а 18

жовтня цього ж року брав участь у нарадах Конституанти у Львові. Був одним з лідерів уряду Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР).

Після листопадового зриву 1918 р. у Львові Л. Бачинський повернувся до краю, працював державним секретарем (комісаром) Станіславівського повіту. Коли Станіславів став столицею ЗУНР, Л. Бачинський був обраний віце-президентом Української Національної Ради. Був автором конституційного закону від 3 січня 1919 р. про об'єднання ЗУНР з Українською Народною Республікою (УНР). Після ухвали Національної Ради у Станіславі він у складі 65 членів делегації виїхав до Києва, де 22 січня 1919 р.¹⁴⁰ на Софіївській площі було урочисто проголошено злуку ЗУНР з УНР.

Після закінчення національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. Л. Бачинський залишився у Станіславі. Займаючись адвокатською роботою, він став членом міжпартійної ради, яка підтримувала заходи президента Є. Петрушевича на міжнародній арені. Починаючи з 1924 р. і до своєї смерті Л. Бачинський був головою УРП. Помер 1930 р. в Станіславі, похований на міському цвинтарі.

Діяльність Л. Бачинського на політичній арені високо цінив І. Сохацький. „Доктор Л. Бачинський, — писав він, — був типом політика-реаліста з високим почуттям відповідальності перед історією за свою діяльність. В час, коли вирішувалась доля народу, він поставив національно-державні інтереси понад інтереси своєї партії, гостро поборював усі деструктивні прояви в українському громадянстві. Під цим огля-

Похорон доктора Льва Бачинського у Станіславі. 1930 р.

дом доктор Бачинський може бути зразком для сучасних і майбутніх українських провідників¹⁴¹. Одна з вулиць сучасного Івано-Франківська названа ім'ям Л. Бачинського.

НИКОЛАЙ САБАТ (1867-1930)

Помітною фігурою серед української громади Станіславава був відомий діяч освіти Николай Сабат. Він народився 1867 року. Початкову і середню школу отримав у Станіславові, навчався у Львівському університеті. Н. Сабат починав свою педагогічну діяльність вчителем у Станіславівській польській гімназії. Коли у Станіславові була заснована державна українська („з руською мовою навчання“) гімназія, спочатку однокласна, він став її директором, на посаді якої залишився до 1927 року.

На початку першої світової війни Н. Сабат переїхав до Відня, де працював професором Українського Вільного Університету, а в уряді ЗУНР був заступником секретаря освіти.

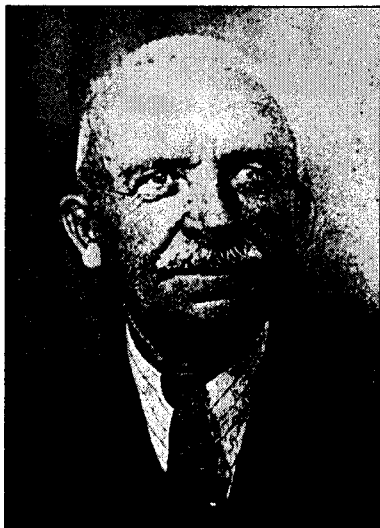
Н. Сабат опрацював видання „Кобзаря“ з оригінальним коментарем, за що його обрано дійсним членом НТШ у Львові. Помер у 1930 р.¹⁴².

ГНАТ ПАВЛЮХ (1879-1972)

Українська громада Станіславава знала ще одного освітянського діяча — професора Гната Павлюха. Він народився в 1887 р. в с. Хашові. Після закінчення початкової школи навчався у Самбірській, а потім у Перемиській гімназіях, вищу освіту здобував на філологічному факультеті Віденського університету. Г. Павлюх почав педагогічну роботу в академічній гімназії м. Львова, після чого переїхав до Станіславава, де вчителював 21 рік. Здібний керівник, педагог, він був головою гуртка „Рідна Школа“ (1908-1928 рр.) в Станіславові. Згодом Г. Павлюх повернувся до Львова, де й закінчив свою вчительську кар'єру.¹⁴³

МИКОЛА ЛЕПКИЙ (1878-1945)

У Станіславі проживав гімназійний професор Микола Лепкий, брат відомого українського письменника, автора тетралогії „Мазепа“ Богдана Лепкого. Він народився в 1878 р. в Жукові біля Бережан. Після університетських студій вчителював у Станіславі, де активно займався громадською діяльністю. Зокрема, за порадою лексикографа Євгена Желехівського розгорнув активну роботу в товаристві „Просвіта“. Він був членом багатьох українських товариств у місті. М. Лепкий працював також в „Українській бесіді“, студентському хорі „Бандурист“. Цікаво, що до нього у Станіславів після Листопадового зриву 1918 р. приїжджав його брат Левко (Льоньо), як тоді називали відомого автора стрілецьких пісень. М. Лепкий захоплювався хором О. Кошиця, який гастролював у Львові. В подальшому його праця на ниві освіти продовжувалась у Польщі¹⁴⁴.

Микола Лепкий.

Післямова

Івано-Франківськ — місто, розташоване в мальовничому межиріччі двох Бистриць — Надвірнянської і Солотвинської.

Понад триста років крокує своїми літописними сторінками місто, колись одна з найбільших фортифікованих твердинь в Центрально-Східній Європі, якою захоплювалися сучасники. Жителі населеного пункту, в тому числі українське автохтонне населення, з давніх-давен творило свою історію, збагачувало культуру ще в археологічний період, а пізніше в середньовічній оселі Заболоття. В середині XVII ст. польські магнати на місці колишнього села заснували місто Станіславів і правили ним до кінця XVIII ст.

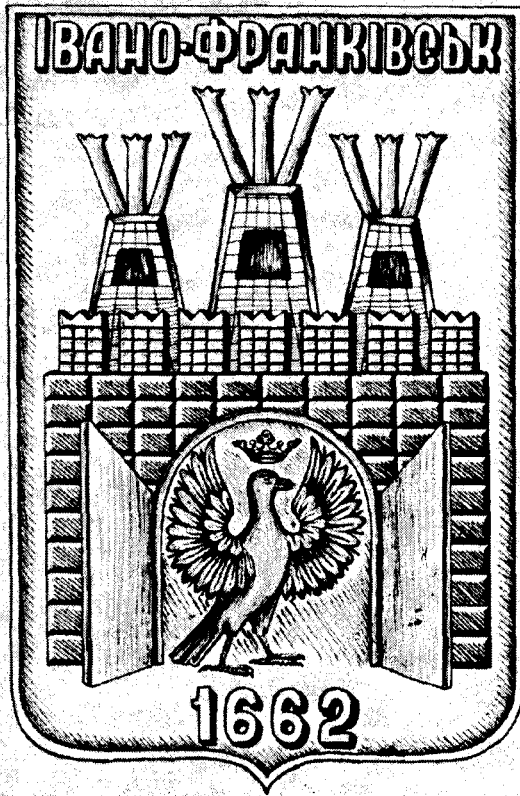
Незважаючи на окупацію і режими адміністративно-судової іноземної адміністрації з середовища прибульців поляків, вірменів, жидів і німців, українські міщани вкладали свою лепту в історію міста.

Віками тут відкладалися періоджерела, але вони в більшості зникли в плині століть. Незважаючи на їх брак і ті розвідки з історії міста, які писали австрійські, польські і сучасні дослідники, виникла потреба розкрити багатовікові сторінки історії Івано-Франківська з найдавніших часів до початку XX століття. Ми ставили перед собою скромне завдання: як тільки можна і наскільки дають можливість джерела відкрити завісу тисячолітньої історії первісної оселі, міста-фортеці з давніх і новітніх часів.

В соціально-економічному, політичному і культурному процесі станіславчани своїми діями писали рік за роком, десятиріччя за десятиріччям, століття за століттям сторінки історії свого міста.

Заросли травною, вкрилися мохом, або затерлися могили багатьох поколінь українців, але вони залишили нам найсвятіше — рідну землю, мову і традиції.

Автор свідомий того, що в прогалині століть історії міста ще не піднято всіх історичних документів, але й ті, які нами виявлені, дали можливість в хронологічно-проблемному плані порушити закономірні історичні процеси, які відбувалися протягом віків у граді межиріччя Бистриць.

Герб м. Івано-Франківська. Проект акад. В. Грабовецького (1992 р.)

Провідний дослідник історичної урбаністики

Володимир Васильович Грабовецький народився 24 липня 1928 року у с. Певеніжчині Коломийського району в багатодітній сім'ї селянина-ткача. Батько Василь Грабовецький — довоєнний паламар в горішній церкві св. Михаїла, стрілець УГА (1918-1920), брав активну участь у культурно-просвітлянській роботі рідної оселі (20-30 рр.).

В. В. Грабовецький початкову освіту здобув у рідному селі, коротко навчався в Коломийській українській гімназії (1939 р.), в малій духовній греко-католицькій семінарії у Львові (1942-1944 рр.), закінчив історичний факультет Львівського університету (1952 р.), після його вступлював на Львівщині.

У 1959 р. на запрошення академіка Івана Крип'якевича, узяв М. Грушевського, Володимир Васильович працював старшим науковим співробітником відділу історії України Інституту суспільних наук АН України в м. Львові.

Науково-педагогічна діяльність вченого умовно поділена на два періоди — Львівський і Прикарпатський. Протягом 15 років працював під керівництвом академіка І. Крип'якевича, а в загальному 24 роки у відділі історії України згаданого інституту (1953-1975) і 22 роки з 1975 р. працює у Прикарпатському університеті ім. В. Стефаника. З 1990 р. очолює кафедру історії України цього вузу. В 1958 р. захистив кандидатську, а в 1968 р. докторську дисертації, отримав наукові звання старшого наукового співробітника по спеціальності „Історія України“ (1962 р.), професора (1980 р.).

Завдяки своїй багаторічній праці вчений виявив у архівах України, Росії, Польщі багато нових документів з історії України і на їх основі опублікував 1000 наукових і науково-популярних праць, серед яких 20

монографій, кілька десятків окремих видань, сотні статей, наукових розвідок, присвячених історії України, в тому числі і Прикарпаття, з історичних часів до XIX століття. Вчений — автор шести опублікованих томів із запланованого ним десятитомного видання „Написів історії Прикарпаття“. Він — невтомний дослідник життя і національно-визвольної діяльності Олекси Довбуша, всього опришківського руху XVI-XIX ст. Збираючи протягом півстоліття історичні, літературно-мистецькі експонати, дослідник спромігся на базі цієї колекції організувати й урочисто відкрити 22 вересня 1995 року Івано-Франківський історико-меморіальний музей Олекси Довбуша. Наукові праці В. Грабовецького друкувалися в ряді країн Європи і Америки (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Швейцарія, США, Канада, Аргентина, Бразилія).

Академік В. Грабовецький читає лекцію з історії Івано-Франківська студентам Прикарпатського Університету ім. В. Стефаника.

Володимир Грабовецький визнаний не лише як дослідник історії України, але і як відомий на ниві педагогічної і громадсько-культурної праці діяч. Він ще в застійні роки активізував свою красноріччю і просвітницьку діяльність у вивченні, збереженні і популяризації пам'яток історії та культури, був незмінним керівником секції історичних пам'яток при Львівській обласній організації Українського товариства охорони пам'яток

історії та культури (1967-1975), вів республіканський тижневик „Скарби народу“ по Львівському телебаченні, постійно публікував статті з усієї проблематики, брав участь у багатьох міжнародних, республіканських, обласних науково-теоретичних конференціях, симпозіумах.

Працюючи з 1975 р. в м. Івано-Франківську, В. Грабовецький продовжує свою помітну громадсько-просвітницьку діяльність, очолював Івано-Франківську обласну організацію Всеукраїнської спілки краєзнавців (1990-1996), постійно досліджує пам'ятники історії та культури. Його виступи по радіо і телебаченні на тему „З літопису Прикарпаття“ відомі широкому загалу. Професор В. Грабовецький на своєму шляху науково-педагогічної і громадської діяльності не лукавив, не належав до ніяких партій, але, як невтомний плугатар, брав історичну ниву і засівав правдиві зерна історії України. Починаючи з нелегких 50-х років, майже півстоліття віддав на вівтар вивчення історії рідного народу, виховання учнів і студентів, краєзнавців у душі української національної свідомості, формування прикарпатської школи істориків. Він є членом ряду громадських організацій.

Свідченням визнання заслуг В. Грабовецького перед національною історичною наукою і в громадсько-просвітницькій роботі стало його нагородження багатьма урядовими нагородами: орденом „Полшани“ (1989 р.), медалями „За доблесну працю“ (1970), „Ветеран праці“ (1995), „О. С. Макаренка“ (1988). Йому було присвоєно почесне звання „Заслужений діяч науки і техніки України“ (1995), „Відмінника народної освіти України“ (1997), а також обрано академіком АН вищої школи України (1995).

В 1998 році з нагоди 70-річчя від дня народження визначний історик України Володимир Грабовецький був удостоєний високої державної нагороди – відзнаки Президента України ордена „За заслуги“ III ступеня.

Володимир ЗАДОРОЖНИЙ,

доктор історичних наук, професор, лауреат премії ім. академіка І. Крип'якевича.
м. Житомир.

Основні джерела

1. Barącz Sadok, Pamiętnik miasta Stanisławowa. — Lwów., 1858.
2. Szarlowski Aloize. Stanisławów i powiat Stanisławowski pod względem historycznym i geograficzno-statystycznym.-Stanisławów, 1887.
3. Грабовецкий В. Армянская колония в Станиславове в XVII-XVIII вв. (Из истории армянских колоний на Западной Украине). Известия АН Армянской ССР. Общественные науки — Ереван, 1958. - №6, - С.43-51.
4. Грабовецкий В. Місто в межиріччі Бистриць //Комсомольський прапор (Івано-Франківськ), 1986 — 18,21,25,30 жовтня, 4,11,13,15,20,22,25,27,29 листопада, 11 грудня. 1987. — 6,17,29 січня, 3,7,14,21 лютого, 19,21,24 березня, 4,25,28 квітня, 7 травня.
5. Грабовецкий В. В. Карпенко О. Ю. Сходинками історії — у майбутнє. До 325-річчя міста Івано-Франківська. — Івано-Франківськ, 1987.
6. Грабовецкий В. В. Нариси історії Івано-Франківська. З найдавніших часів до початку ХХ століття. -Івано-Франківськ,1989.

Розділ I

1. Василенко Б. А. Питання про стародавнє населення на території історичного Івано-Франківська. Тези обласної науково-практичної конференції, присвяченої 325-річчю заснуванню міста Івано-Франківська. - Івано-Франківськ, 1987, — С. 76-78; Савка О. Ю. Кочкін І. Т. Археологічні пам'ятки околиць Івано-Франківська. Там же. — С. 143-144. Кочкін І. Найдавніші пам'ятки Івано-Франківська та його околиць // Комсомольський прапор,1982. — 23 січня.
2. Akta grodzkie i ziemskie. Najdawniejsze zapiski sądów Halickich 1435-1475 (далі АГЗ). —Warszawa, 1887. -S.27.
3. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі ЦДІАЛ) -Ф-19. Йосифівська метрика. Опис 6. Справа 1. - Арк. 142-255.
4. Ульріх фон Вердум. Щоденник // Жовтень, 1983. — 10, — С. 100.

5. ЦДІАЛ. Ф-5. — Т.204, — С. 406-410.
6. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- S. 161-168.
7. ЦДІАЛ. — Ф-96. (Акти магістрату міста Станіслава за 1762-1822 роки). Опис 1. Справа 2.
8. Там же. — Ф-19. Опис 6. Справа 2. — Ф-20 (Францишинська метрика). — Опис 6. Справа 184.
9. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі ЛБН НАН України). Відділ рукописів -Ф. Оссолінських, — №2868/III. Арх. 1. — 6; №3636/VI. — Арх.
10. ЛБН НАН України. Відділ рукописів. - Ф. Чоловського. - №1134/III.
11. Там же. — Ф. Чоловського. — №49/III.
12. Там же. — Ф. Архів у князів Яблонських з Бурштинського замку. Справа 78.
13. „Зоря Галицька“ — 1848 — №1. — С. I.
14. Bielowski A. Pokucie. Dodatek miesięczny do gazety „Czas“ — Kraków, S. 688-733.
15. ЛБН НАН України. — Ф. Оссолінських, — №1351/II (Судова т. зв. Чорна книга міста Станіслава за 1738-1751 роки).
16. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski. — S. 232-234.
17. Національний музей Львова (далі НМЛ), — Відділ стародруків і рукописів. Р. Л. 16. Церковні візитації.
18. Грабовецький В. В. Джерела до вивчення історії міста Івано-Франківська феодального періоду. Тези обласної науково-практичної конференції, присвяченої 325-річчю заснування міста Івано-Франківська. — С. 62-64.
19. Ryś dziejów Stanisławowa. W czasach dawniej Rzeczypospolitej /Kurjer Stanisławowski: — 1935. — N 960.
20. Barącz Sadok. Pamiętnik miasta Stanisławowa. — Lwów, 1858.
21. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski. Stanisławów. — 1887.
22. Słownik geogaficzny Krolewstwa Polskiego i innych Krajów Słowiańskich. — t. 11. — Warszawa, 1890.
23. Gajkowski Stanisław. Stanisławów i jego pamiątki z dawnych czasów. — Stanisławów, 1922.

24. Chowaniec Czesław. Ormianie w Stanisławowie w XVII—XVIII wieku. — Stanisławów, 1928.
25. Zieleński Józef. Z badań nad historią Stanisławowa. Wiadomości historyczne. Dodatek do kwartelnika historycznego. — 1931 — №2-3.
26. Zieleński Józef. Herb miasta Stanisławowa, 1938.
27. Wspomnienie Franciszka Karpińskiego polskiego poety z XVIII wieku //Kurjer Stanisławowski. — 1931— № 594.
28. Karpiński Franciszek. Pamiętniki. — Poznań, 1844.
29. Васюта І. К. Івано-Франківськ. Історія міст і сіл УРСР, Івано-Франківська область К, 1972. — С. 53-80.
30. Barański Kamil. Przemienili, zagonzczycy, chliborobi, chasydzi.- Rzech o ziemi Stanisławowsko-Kołomyjsko-Stryjskiej.- London, 1988.
31. Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславівщини. — Нью-Йорк — Торонто — Мюнхен. 1971. Т.1. Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславівщини. — Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто. 1982 — Т.2.
32. Тези обласної науково-практичної конференції, присвяченої 325-річчю заснування міста Івано-Франківська. — Івано-Франківськ, 1987.
33. Арсенич Петро. Станіславів — столиця ЗУНР. — Івано-Франківськ, 1993.
34. Полек Володимир. Майданами та вулицями Івано-Франківська. Історико-культурний путівник. — Львів, 1994.
35. Гаврилів Богдан. Арсенич Петро, Процак Роман. Літопис Івано-Франківська (Станіславова). Історична хроніка міста з 1662 року. — Івано-Франківськ, 1998.
36. Михайло Паньків. Ратуша. історичний нарис. — Івано-Франківськ, 1999.

РОЗДІЛ II

1. Пастернак Ярослав. Станіславівщина у сивій давнині. Альманах Станіславівської землі Т. 1. — С.29.
2. Василенко В. А. Питання про стародавнє населення на території історичного Івано-Франківська. Тези обласної науково-

практичної конференції, присвяченої 325-річчю заснування міста Івано-Франківська. — С.76-78.

3. Кочкін Ігор. Найдавніші пам'ятки Івано-Франківська та його околиць //Комсомольський прапор, — 1982, 23 січня.

РОЗДІЛ III

1. АТЗ — Т.12. — С.27.

2. Кругляк Ю. Ім'я вашого міста. Походження назв міст і селищ міського типу Української РСР. — К. — 1978. — С. 58.

3. ЦДІАЛ. — Ф. 19. Опис 6. Справа 1.

4. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.— s. 19-23.

5. ЦДІАЛ. — Ф.19 Опис 6. — Справа 1.

6. Ульріх Фон Вердум. Щоденник. — С. 100.

7. Грабовецький В. В. Від села до обласного центру // Прикарпатська правда, — 1986. — 28 січня.

8. Сіреджук П. С. Коли засноване місто Івано-Франківськ — 1662 р. чи 1644 р.? Тези науково-практичної конференції, присвяченої 325-річчю заснуванню міста Івано-Франківська, — С. 60-61.

Калина Василь. До питання про заснування Станіславава. Івано-Франківськ: Минуле і сучасність. Тези доповідей наукової конференції присвяченої 335-літтю заснування Івано-Франківська. Івано-Франківськ, 1997. — С.4.

9. Говдяк Маріян. Станіславівщина і Станіславів. // Наша Батьківщина. — Львів. — 1937. — С. 162.

10. Baliński M. Lipiński T. Starożytna Polska.- t. II, część 2. - Warszawa, 1845.

11. Грабовецький В. Фортеця у межиріччі. Сторінки історії Івано-Франківська // Прикарпатська правда// 1989. — 30 травня.

12. ЛНБ НАН України. Відділ рукописів. — Ф. Оссолінських. — №3636/IV. Арх. 3-4.

13. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s. 25.

14. Ульріх Фон Вердум. Щоденник. — С. 100.

15. ЦДІАЛ. — Ф-19 — Опис 6. (Йосифінська метрика). Справа 1. — Арх. 127, 210.

16. Цю дату аргументовно довів ще в 1887 році в своїй книзі історик Алоїз Шарловський.

17. „Зоря Галицька“ — 1850. — Ч.2. — С.91.
18. Ульріх Фон Вердум. Щоденник. — С. 100.
19. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s. 204.
20. Stanisławów // Gazeta lwowska.- 1869. - N 4-6.
21. ЛНБ НАН України. Відділ рукописів. —Ф. Чоловського — №49/II.
22. Z pamiętników // Dziennik Literacki.- 1869. - N 38
23. ЦДІАЛ —Ф— 96 — Опис 1. Справа 51 — Арк.7.
24. Ryś dziejów Stanisławowa. W czasach dawniej Rzeczypospolitej //Kurjer Stanisławowski.- N 820 (Dawne fortyfikacie miasta).
25. Грабовецький В. В. Нариси історії Івано-Франківська. — С. 13-17.
26. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.— s. 35.
27. Грабовецький Володимир. Олекса Довбуш. 1700-1745 — Львів, 1994. — С. 217-266.
28. Л НБ НАН України. Відділ рукописів. —Ф. Оссолінських. №1351/II. (Чорна книга міста Станіславова). — 84-86, 12т. — 130.
29. Грабовецький В. В. З історії опришківського руху середини XVIII ст. (Василь Баюрак). З історії західноукраїнських земель. вип. 5. — К. 1960. С. 25, 36; Грабовецький В. В. Карпатське опришківство. — Львів — 1966. — С. 145-160.
30. Karpiński Franciszek. Pamiętniki.- s. 1-8.
31. Грабовецький В. В. Народний герой Олекса Довбуш. — Львів — 1957. — С. 105-106.
- 32 Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.— s. 35
33. Грабовецький Володимир. Івано-Франківськ. Проблеми історії //Новий час. —1995 — 3 червня.
34. ЦДІАЛ —Ф. 5. Опис 1. — Справа 204, — С. 406-410.
35. Ульріх Фон Вердум. Щоденник — С. 100.
36. Kurjer Stanisławowski.- 1933.-N 820; Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s. 204-205.
37. Там же. — С. 28-31.
38. Грабовецький В. В. Нариси історії Івано-Франківська, — С. 21-25.
39. Ульріх Фон Вердум. Щоденник. — С. 100.
40. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.— s. 46

41. Там же, — С. 95-105.
42. Franciszek Paulin Dallerac (d Aleyrac), Les Anecdotes de Pologne ou Memoires secrets du Regne de Jan Sobieski III du nom. Amsterdam.-1699. - t. I-III. -s. 255.
43. ЦДІАЛ. — Ф-19. Опис 1. Справа 1. — Арк. 210-215.
44. Там же, — С. 167.
45. Там же.
46. Ульріх Фон Вердум. Щоденник. — С. 100.
47. Archiwum miejskie. Liber traditionum proconsularium electionum; Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.— s. 112-114.
48. Там же. — С. 161-165.
49. Zimorowicz I. B. Historia miasta Lwowa królewst w Galicyi i Lodomeryi stolicy.- Lwów, 1833,- s. 72; Zimorowicz I. B. Pisma do dziejów Lwowa odnoszące się. Wydał K. Heek. -Lwów, 1819.-s. 42.
50. Грабовецький Володимир. Нариси історії Прикарпаття, Вірменські поселення XIII-XVIIIст. Т. 5 — Івано-Франківськ, 1994 — 30-35.
51. Там же. — С. 38.
52. Грабовецький В. Армянская колония в Станиславове в XVII-XVIII вв. — С. 44.
53. Chowaniec Czesław. Król Jan III Sobieski zatwerdza przywileje ormian Stanisławowskich w Warszawie 1 kwietnia 1677 roku // Kurjer Stanisławowski.- N 821.
54. Liske Xsawery. Cudzoziemscy w Polsce.- Lwów,- s. 182.
55. Грабовецький Володимир. Нариси історії Прикарпаття. Т. 5. — С. 47.
56. Loziński. Patrycjat i mieszczaństwo Lwowskie w XVI-XVII wieku,-Lwów, 1890.-s. 195.
57. Грабовецький Володимир. Нариси історії Прикарпаття. Т. 5. — С. 52.
58. ЦДІАЛ. — Ф-19. Опис 1. — Справа 2. АРК. 427.
59. Barącz Sadok. Ryś dziejów ormiańskich.- Tarnopol,- 1869.- s. 168-171.
60. ЛНБ НАН України. Відділ рукописів. —Ф. Оссолінських, — № 2826/II. Арк. 6.
61. Barącz Sadok. Ryś dziejów ormiańskich.- s.84-87.
62. ЦДІАЛ. Ф-96. Опис 1. Справа 12 — АРК. 473-475.

63. Целевич Юліан. Переход козаков через Покуте до Молдавії в р. 1739 //Зоря. —1885. — С. 32.
64. ЦДІАЛ. — Ф-96. Опис 1. Справа 2. — Арх. 245, 410.
65. Там же. — Опис 2. — Справа 2. — Арк. 161-165.
66. Там же. — Арк. 136-137.
67. Там же. — Опис 3. Справа 316.
68. Там же. — Справа 5.
69. ЦДІАЛ. —Ф-19. Опис VI. Справа 3. — Арк. 11-15.
70. Там же — Ф-96. Опис 1. Справа 3. — Арк. 81, 317.
71. Грабовецький Володимир. Нариси історії Прикарпаття. Т. 5. — С. 73-78.
72. ЦДІАЛ —Ф-96. — Опис 1. Справа 2.
73. Там же. — С. 190.
74. Там же. — Опис 3. Справа 3. — Арк. 14.
75. Там же.
76. Там же. — Опис 1. — Справа 2. — Арк. 239-246.
77. Там же. — Арк. 249.
78. Грабовецький Володимир. Нариси історії Прикарпаття. Т. 5. — С. 79-83.
79. Там же. — С. 83-84.
80. Там же
81. ЦДІАЛ — Ф-96. Опис 1. Справа 2. — Арк. 221-24.
82. Там же — Арк. 175-176.
83. Barącz Sadok. Ryś dziejów ormiańskich.- s. 169.
84. ЦДІАЛ. — Ф-96. — Опис 1. — Справа 2. — Арк. 257-259.
85. Грабовецький Володимир. Нариси історії Прикарпаття. Т. 5. — С. 104-105.
86. ЦДІАЛ — Ф-96. Опис 1. — Справа 2. — Арк. 251-256.
87. Там же — Арк. 71.
88. Rómer. Pasy polskie, ich fabryki i znaki. Sprawozdanie komisji do badania historii sztuki w Polsce. Wydawnictwo Akademii Umiejętności w Krakowie.-1869.-s. 162-166.
89. Sprowadzania z posiedzeń komisji historii za czas od 1 stycznia 1893 do grudnia 1894. Sprawozdanie komisji do badania historii sztuki w Polsce.- s. 215.
90. ЦДІАЛ — Ф-9. Т. 571 — С. 3194, 3246.
91. Там же. — Ф-96. Опис 1. Справа 2. Арк. 210-211.

92. Там же. — Опис 1. Справа 2. — Арк. 210-211.
93. Там же. — /— Арк, 210-211.
94. Там же. — Арк. 188-189.
95. Там же. — Арк. 25.
96. Там же. — Арк. 25.
97. Там же. — Опис 1. Справа 2. — Арк. 211-212.
98. Грабовецький Володимир. Нариси історії Прикарпаття. Т. 5. — С. 116-120.
99. Там же. — С. 119-120.
100. Dodatek tygodniowy do Gazety Lwowskiej.- 1853.- N 49.
101. Кісь Я. П. Промисловість Львова у період феодалізму (XIII-XIX ст). — Львів, 1968. — С. 60.
102. Грабовецький Володимир. Нариси історії Прикарпаття. Т. 5. — С. 124-127.
103. Там же. — С. 133-134.
104. Там же. — С. 134-135.
105. Там же. — С. 136-138.
106. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s. 113-114.
107. „Зоря Галицька“ — Львів — 1848. Ч. 2. — С. 91.
108. ЦДІАЛ — Ф-5. — Опис 1. — Справа 204. — С. 406-410.
109. Там же.
110. ЦДІАЛ — Ф-19. — Опис 6. — Справа 1. Арк. 115-118.
111. Там же.
112. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s. 38.
113. ЦДІАЛ. — Ф-5. Опис 1. Справа 204. — С. 407-410.
114. Грабовецький Володимир. Нариси історії Прикарпаття. Т. 5. — С. 37-38.
115. Там же — С. 39-40.
116. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s. 37-38.
117. Грабовецький Володимир. Нариси історії Прикарпаття. Т. 5. — С. 40-41.
118. Там же. — С. 42-43.
119. Там же. — С. 43.
120. Там же. — С. 44.
121. Там же. — С. 45.
122. Там же. — С. 46.

123. Там же. — С. 47.
124. Там же. — С. 48.
125. Lewicki T. Obkleżenia Stanisławowa przez Moskale w r. 1739 (Obrazek historyczny)// Kronika. — 1879.
126. Грабовецький Володимир. Нариси історії Прикарпаття. Т. 5. — С. 49-50.
127. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s. 74-93.

РОЗДІЛ IV

1. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s. 103.
2. Ульріх Фон Вердум. Щоденник. — С. 100.
3. НМЛ. Відділ стародруків і рукописів. Р. Л. Церковні візитації. № 16 (1740) — 41-44.
4. ЦДІАЛ. Ф-96. Опис 1. Справа 1. — Арк. 1995.
5. Там же.
6. Грабовецький В. Перша українська. До 325-річчя Івано-Франківська //Прикарпатська правда — 1986 — 16 грудня.
7. Грабовецький Володимир. Нариси історії Прикарпаття. Т. 5. — С. 142-147.
8. Там же. — С. 20.
9. Баран В. Л. Шеремет О. П. Історії промовисті сторінки. — Ужгород, 1971. — С. 20, 22.
10. Полек Володимир. Майданами та вулицями Івано-Франківська. — С. 20.
11. Баран В. Л. Шеремет О. П. Історії промовисті сторінки. — С. 20.
12. Там же. — С. 28.
13. Грабовецький Володимир. Нариси історії Івано-Франківська. — С. 52.
14. Грабовецький Володимир. Нариси історії Прикарпаття. Т. 5. — С. 153.
15. Там же.
16. Ульріх Фон Вердум. Щоденник. — С. 100.
17. З Галича //„Зоря галицька“ — 1850 — Ч.2. — С. 91.
18. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s. 225.
19. НМЛ. Відділ стародруків і рукописів. Р. Л. Церковні візитації. №620/14. — С. 43-44

20. Там же.
21. Там же.
22. Там же.
23. Szarłowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s. 225.
24. Грабовецький Володимир. Нариси історії Прикарпаття. Т. 5 — С. 154-155.
25. Там же.
26. Грабовецький Володимир. Нариси історії Івано-Франківська. С. 52.
27. Там же — С. 53.
28. Szarłowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s. 135.
29. Там же. — С. 189.
30. Там же. — С. 213.
31. Там же. — С. 215.
32. Там же. — С. 215.
33. Там же. — С. 218.
34. Там же. — С. 220.
35. Там же. — С. 222.
36. НМЛ. Відділ стародруків і рукописів. №620/14. — С. 43-44.
37. Nepomucena Bobrowicz Jan. Herbarz polski,- Lipsk, 1840-1841, т. II, V, VI, VII.
38. Zieliński Józef. Herb miasta Stanisławowa.- Stanisławów.- 1739.- s.4.
39. Там же. — С. 5.
40. Там же. — С. 5-6.
41. Там же. — С. 7-9.

РОЗДІЛ V

1. Piłat Tadeusz. Pogląd historyczne na urządzenie gminne w Galicyi.- Lwów,- 1878. s.10-15.
2. Учреждение Западной Украины... Справочник — Львов, 1955 — С. 61-65.
3. Там же.
4. Szarłowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s.162-164.
5. ЦДІАЛ. Ф-19. — Опис 6. Справа 1. Арк. 127.
6. Там же. — С. 215.

7. Там же.
8. Там же.
9. W czasach dawniej Rzeczypospolitej // Kurjer Stanisławowski.- 1933.- N 820.
10. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s. 158-161.
11. ЦДІАЛ. Ф-19. — Опис 1. Справа 1. — Арк. 167-170.
12. Там же.
13. Ульяна Головчанська. 1848 рік в Станіславові. Івано-Франківськ: Минуле і сучасність. — С. 7.
14. Грабовецький В. В. Нариси історії Івано-Франківська. С.
15. Там же.
16. Там же.
17. Там же.
18. Грабовецький В. Княгинин бір. Знахідки, дослідження. До 325-річчя з дня заснування Івано-Франківська. //Прикарпатська правда, 1986. — 21 серпня.
19. Інвентар зберігається в домашньому архіві автора.
20. Там же.
21. ЦДІАЛ. — Ф-146 — Опис 18. Справа 3557. Арк. 1-12.
22. Там же. Ф-20. опис 41. справа 185. Арк. 1-25.
23. Там же.
24. Грабовецький В. В. Нариси історії Івано-Франківська. — С. 66.
25. Там же. — С. 67.
26. „Зоря Галицька“ — 1848. №1. — С. 1.
27. Іван Франко. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 // Збір творів: у 50 Т. — Т. 41. — С. 293.
28. Письменники Західної України 30-50-х років XIX К. 1965. — С. 488.
29. Там же. — С. 487.
30. Там же.
31. Там же.
32. Грабовецький В. Народний трибун Іван Капушак. — Станіславів, 1993.
33. Франко Іван. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині. //Збір творів: у 50 томах. Т. 47 — С. 87.

34. Грабовецький В. 1848 рік у Станіславові. Місто в межиріччї Бистриць. 325 // Прикарпатська правда. 1987. — 7 лютого.
35. Słownik geograficzny.- t. 11.- s. 169.
36. Грабовецький В. В. Нариси історії Івано-Франківська. — С. 73.
37. Рега Василь. Промисловість Станіслава в середині ХІХ ст.
38. Івано-Франківськ. Минуле і сучасність. — С. 8.
39. Грабовецький В. В. Нариси історії Івано-Франківська. — С.
40. Там же. — С. 76.
41. Там же. — С. 77.
42. Там же. — С. 78-79.
43. Грабовецький В. Стеблій Феодосій. Ямницька трагедія. // Жовтень. 1965 — №1. — С. 118-121.
44. Грабовецький В. В. Нариси історії Івано-Франківська. С. 80-82.
45. Кугутяк Микола. Галичина. Сторінки історії івано-Франківська, 1993. — С. 48.
46. Barański Kamil. Przemieneli, zagonczycy, chliborobi, chasydzi.- s. 135.
47. ЦДІАЛ. — Ф-5. — Опис 1. Справа 204. — С. 406-410.
48. Літопис Івано-Франківська. — С. 35.
49. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s.161-162.
50. Там же — С. 163-164.
51. Barański Kamil. Przemieneli, zagonczycy, chliborobi, chasydzi.- s. 140.
52. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s.197-198.
53. Там же. — С. 198.
54. Там же. — С. 199.
55. Barański Kamil. Przemieneli, zagonczycy, chliborobi, chasydzi.- s. 140.
56. Копчак І. С. Динаміка чисельності та економічна структура населення Івано-Франківська (1857-1986 р.). Тези обласної науково-практичної конференції, присвяченої 325-річчю заснування міста Івано-Франківська. С. 71-73.
57. ЛНБ НАН України. Відділ рукописів. Ф. Оссолінських — №3636/IV. — Арк. 3-4.
58. Barański Kamil. Przemieneli, zagonczycy, chliborobi, chasydzi.- s.123.

59. Там же.
60. Zieliński Józef. Herb miasta Stanisławowa.- s. 5.
61. Barański Kamił. Przemieneli, zagonczycy, chliborobi, chasydzi.- s. 127.
62. Там же.
63. Тут автор нагадує про роль польського війська під проводом Яна Соб'єського у переможній битві з турками під Віднем 1863 року, в якій загинув син засновника Станіславова Станіслав Потоцький.
64. Barański Kamił. Przemieneli, zagonczycy, chliborobi, chasydzi.- s. 128-129.
65. На зустріч мрії. — Ужгород, 1978 . — С. 42-43.
66. Barański Kamił. Przemieneli, zagonczycy, chliborobi, chasydzi.- s. 128.
67. Там же. — С. 129.
68. Там же. — С. 130.
69. Там же.
70. Там же. — С. 131.
71. Там же.
72. Там же. — С. 131.
73. Там же. — С. 134.
75. Там же.
76. Там же. — С. 135.
77. Там же. — С. 136.
78. Там же. — С. 136.
79. Там же. — С. 137.
80. Там же.
81. Там же. — С. 138.
82. Там же. — С. 139-140.
83. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s. 46.
84. Полек Володимир. Майданами та вулицями міста Івано-Франківська. — С. 46.
85. Barański Kamił. Przemieneli, zagonczycy, chliborobi, chasydzi.- s. 40.
86. Левицький Осип М. Управа міста Станіславова. Альманах Станіславської землі.
87. Czołowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.— s. 122.

88. Barański Kamił. Przemieneli, zagonczycy, chliborobi, chasydzi.- s. 122.
89. Там же. — С. 127.
90. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s. 111.
91. Barański Kamił. Przemieneli, zagonczycy, chliborobi, chasydzi.- s. 120.
92. Там же. — С. 130.
93. Там же. — С. 131.
94. Там же. — С. 134.
95. Там же.
96. Там же. — С. 134-135.
97. Там же. — С. 137.
98. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s. 162-163.
99. Там же. — С. 164.
100. Barański Kamił. Przemieneli, zagonczycy, chliborobi, chasydzi.- s.
101. Там же — С. 133.
102. Там же — С. 140.
103. Мацьків Тимо гэй. Історія української державної гімназії. Альманах Станіславівської землі. Т.1. — С. 252.
104. Barański Kamił. Przemieneli, zagonczycy, chliborobi, chasydzi.- s. 139.
105. Там же — С. 140.
106. Українські січові стрільці 1914-1920 рр. Другий наклад. — Львів, 1936. — С. 145-155.
107. Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславщини. Т.2. — С. 246-255.
108. Ставничий Іван. П'ятий січовий З'їзд у Станіславові. №1910. Альманах Станіславівської землі. Т.1. — С. 460.
109. Там же. — С. 461.
110. Там же. — С. 461-462.
111. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ ст. Рим, 1889. — С. 181.
112. Арсенич Петро. Станіславів — столиця ЗУНР. — Івано-Франківськ, 1993. — С. 13.
113. Баб'юк Теодор. Перший листопад у Станіславові. Альманах Станіславівської землі. Т. 2. — С. 207-210.

114. Історія українського війська. — Львів, 1936. — С. 471.
115. Арсенич Петро. Станіславів — столиця ЗУНР. — С. 16.
116. Там же. — С. 16-17.
117. Там же. — С. 18.
118. Там же. — С. 19.
119. Там же. — С. 20.
120. Акт Соборності України, ухвалений директорією України 21 січня 1919 року і проголошений 22 січня 1919 року в Києві на Софіївській площі. Альманах Станіславської землі. Т.2. — С. 6.
121. Арсенич Петро. Станіславів — столиця ЗУНР. — С. 22.
122. Арсенич Петро. Станіславів — столиця ЗУНР. — С. 23.
123. Там же. — С. 23.
124. Там же. — С. 24.
125. Там же. — С. 25.

РОЗДІЛ VI

1. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s. 205.
2. Там же. — С. 226-227.
3. Літопис Івано-Франківська. — С. 60.
4. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s. 230.
5. Літопис Івано-Франківська. — С. 47.
6. Там же. — С. 47.
7. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s. 230.
8. Там же — С. 149.
9. Мацьків Тимотей. Історія Української державної гімназії в Станіславові. Альманах Станіславської землі. Т.1. С. 261-262.
10. Там же — С. 263-265.
11. Грабовецький В. В. Історія Коломиї. З найдавніших часів до початку ХХ ст. — Коломия, 1996. — С. 132.
12. Кравців Б. „Рідна школа“ Її школи, філії і кружки. Альманах Станіславської землі. Т. 1. — С. 435.
13. Там же. — С. 416-417.
14. Там же.
15. Грушевський М. Ілюстрована історія України. — Київ-Львів, 1913. — С. 515.
16. Крип'якевич Іван. Історія України. — Львів, 1990. — С. 288.

17. Грабовецький В. Біля витоків просвітянського руху в Галичині // „Просвіта“. Історія постаті, чин. Матеріали наукової конференції, присвяченої 125-й річниці заснування „Просвіти“. — Івано-Франківськ, 1995. — С. 3.

18. Там же — С. 4-5.

19. Сторіччя матері „Просвіти“. Нарис історії Товариства „Просвіти“. Огляд просвітних товариств у Канаді. — Winnipeg, 1968. — С. 155.

20. Харитон Василь. Заснування „Просвіти“ в Станіславі. // „Просвіта“. Історія, постаті, чин. Матеріали наукової конференції, присвяченої 125-річниці заснування „Просвіти“. — С. 6-9.

21. Олесницький Юлій. Важні роковини // „Станіславські вісті“, 1937. — 27 серпня.

22. Харитон Василь. Заснування „Просвіти“ в Станіславі. — С. 10.

23. Там же.

24. Там же. — С. 11.

25. Там же.

26. Харитон Василь. „Просвіта“ в Станіславі. // Вперед (Тисмениця), 1993. — 4 вересня.

27. Там же.

28. Там же.

29. Там же.

30. Мельник І. Нариси історії „Просвіти“. — Львів-Краків-Париж, 1993. — С. 40-41.

31. Харитон Василь. „Просвіта“ в Станіславі. // Вперед, 1993. — 4 вересня.

32. Там же.

33. Там же.

34. Мельник І. Нариси історії „Просвіти“. — С. 42.

35. Кр. Б. „Просвіта“ в Станіславщині: Альманах Станіславської землі. Т. 1. — С. 393.

36. Мельник І. Нариси історії „Просвіти“. — С. 42.

37. Грабовецький В. Нариси історії Івано-Франківська. — С. 93.

38. Там же.

39. Мельник І. Нариси історії „Просвіти“. — С. 45.

40. Кр. Б. „Просвіта“ в Станіславщині: Альманах Станіславської землі. Т.1. — С. 394.
41. Там же. — С. 396.
42. Там же.
43. „Нова Зоря“. — Львів, 1928. — 19 січня.
44. Андрухів Ігор. Західноукраїнські молодіжні товариства „Сокіл“, „Січ“, „Пласт“, „Луг“. — Івано-Франківськ, 1992. — С. 15.
45. Державний архів Івано-Франківської області (далі ДАІФ). — Ф-2. Опис 3. Справа 126. — С. 61.
46. Статут пожарно-рахункового товариства „Сокіл“. — Львів, 1902. — С. 1.
47. Андрухів Ігор. „Західноукраїнські молодіжні товариства „Сокіл“, „Січ“, „Пласт“, „Луг“. — С. 19.
48. Діло. — Львів, 1910. — 16 липня.
49. Там же. — 1910. — 15 серпня.
50. Андрухів Ігор. „Західноукраїнські молодіжні товариства „Сокіл“, „Січ“, „Пласт“, „Луг“. — С. 20.
51. Там же.
52. Побратим С. Руханкове спортивне товариство „Сокіл“: Альманах Станіславської землі. Т.1. — С. 468.
53. Андрухів І. „Західноукраїнські молодіжні товариства „Сокіл“, „Січ“, „Пласт“, „Луг“. — С. 24.
54. Побратим С. Руханкове спортивне товариство „Сокіл“. — С. 468.
55. Андрухів І. „Західноукраїнські молодіжні товариства „Сокіл“, „Січ“, „Пласт“, „Луг“. — С. 25.
56. Там же. — С. 47-48.
57. Бойчук Осип. Пласт у Станіславі й околиці. Альманах Станіславської землі. Т. 1. — С. 327.
58. Там же. — С. 327.
59. Там же. — С. 328.
60. Олесницька Софія. „Українська бесіда“ у Станіславі. Альманах Станіславської землі. Т. 1. — С. 422-424.
61. Літопис Івано-Франківська. — С. 57, 66, 68, 70.
62. Слюсарчук Степан. Міщанські Товариства у Станіславі. Альманах Станіславської землі. Т.1. — С. 464-465.
63. Там же. — С. 465.

64. Barański Kamił. Przemieneli, zagonczycy, chliborobi, chasydzi.- s. 135.
65. Літопис Івано-Франківська. — С. 71.
66. Залеський Осип. Музичне життя Станіславова. Альманах Станіславівської землі. Т. 1. — С. 463.
67. Ставничий І. Станіславські українські Товариства. — 1913 р. Альманах Станіславівської землі. Т. 1. — С. 463.
68. Грабовецький В. Некрополь Прикарпаття. Зберегти пам'ять //Радянський педагог, 1990. — 5 червня.
69. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s. 258-259.
70. НМЛ. Відділ стародруків і рукописів. Р. Л. №622/14. — Арк. 43-44.
71. ЦДІАЛ. Ф-19. Опис 6. Справа 1. — Арк. 114.
72. Там же. — С. 103.
73. ЦДІАЛ. Ф-20. Опис 41. Справа 185. — Арк. 21.
74. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s. 259.
75. Полек В. Майданами та вулицями Івано-Франківська. — С. 49.
76. Літопис Червоної Калини. — Львів, 1930, №3. — С. 11,13.
77. Кугутяк М. А ми тую славу збережемо. Ніхто не заплакав над нами. // Галичина, 1990. — 15 жовтня.
78. Полек В. Майданами та вулицями Івано-Франківська. — С. 50-51.
79. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s. 133-134.
80. Цей польський магнат і гетьман коронний, який в крові придушив славнозвісну „Коліївщину“ — грізну національно-визвольну боротьбу українських гайдамаків на Великій Україні в 1768 р.
81. Piśmo Franciszka Karpińskiego. Pamiętniki.- t.2.- s. 111-119.
82. Полек В. Майданами та вулицями Івано-Франківська. — С. 93.
83. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski.- s. 212-213.
84. Там же. — С. 219-220.
85. Там же. — С. 207.
86. Там же. — С. 208,209.
87. Там же. — С. 204,205.

88. Головатий Михайло. Вшанували ювілей А. Міцкевича та української культури. // Західний кур'єр, 1998 р. — 16 січня.
89. Gajkowski Stanisław. Stanisławowi jego pamiętniki z dawnych czasów.- s. 32.
90. Михайло Головатий. Поема про парк. // Галичина, 1996. — 27 липня.
91. Ульріх фон Вердум. Щоденник. — С. 600.
92. Михайло Головатий. Поема про парк. // Галичина, 1996. — 24 липня.
93. Полек В. Майданами та вулицями Івано-Франківська. — С. 45.
94. Грабовецький В. Нариси історії Івано-Франківська. — С. 87,88.
95. Karpiński Franciszek. Pamiętniki.- s. 1-8.
96. Письменники Західної України 30-50 років XIX ст. — С. 131-235.
97. Петраш О. „Руська Трійця“. К-1986. — С. 85-117.
98. Грабовецький В. Нариси історії Івано-Франківська. — С. 87-88.
99. Там же. — С. 88-89.
100. Там же.
101. Біографічний словник Прикарпаття. Зібрав і опрацював В. Полек. // Новий час, 1993. — С. 25.
102. Грабовецький В. Історія Калуша. Дрогобич, 1997. — С. 173-176.
103. ЛБН НАН України. Відділ рукописів. Ф-164. — Од. зб. 2-4.
104. Качкан В. Українське народознавство в іменах: У двох частинах. Ч. 1. — К. 1994. — С. 34-35.
105. Петраш О. „Руська Трійця“. К-1994. — С. 144.
106. Качкан В. Українське народознавство в іменах. Ч. 1. — С. 35.
107. Письменники Західної України 30-50 років XIX ст. — С. 425.
108. Там же. — С. 475.
109. Там же. — С. 489.
110. Качкан В. Українське народознавство в іменах. Ч. 1. — С. 38-39.

111. Там же. — С. 68-72.
112. Біографічний Словник Прикарпаття. — С. 191-192.
113. Підпечарський Ю. В. Їльницький — священик, педагог і письменник: Альманах Станіславівської землі: Т.1. — С. 653-655.
114. Качкан В. Українське народознавство в іменах. Ч. 1. — С. 73-79.
115. Підпечарський Ю. В. Їльницький — священик, педагог і письменник: Альманах Станіславівської землі: Т.1. — С. 653-655.
116. Там же. — С. 654.
117. Барвінський Б. Д-р Юліян Целевич. Його національна діяльність на полі української історіографії і етнографії в світлі давніших і новіших дослідників. — Львів, 1927.
118. Грабовецький В. Визначний галицький історик Ю. Целевич. До 100 річчя від дня смерті. //Галичина, 1992. — 24 грудня.
119. Грабовецький В. Не лише вчений, але й великий педагог. До 150-річчя з дня народження Ю. Целевича. //Рідна земля, 1992. — 25 грудня.
120. Історик, етнограф, педагог. Матеріали міжвузівської наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Юліяна Целевича. — Івано-Франківськ, 1993 р.
121. Качкан В. А. „Мати працю милу й вдячну“ (Наш Юліян Целевич). Українське народознавство в іменах. Ч. 2. — С. 318-327.
122. Качкан В. Українське народознавство в іменах. Ч. 2. — С. 39.
123. Там же. — С. 40.
124. Енциклопедія українознавства. Т. 2. — Львів, 1994 р. — С. 387.
125. Качкан В. Українське народознавство в іменах. Ч. 2. — С. 38-43.
126. Полек В. Іван Франко на Прикарпатті. — Ужгород, 1966. — С. 9-14.
127. Шкільний Осип. Іван Франко і місто Станіславів. Альманах Станіславівської землі. Т.2. — С. 24-25.
128. Горак Роман. Тричі мені являлася любов. Повість-есе. — К, 1993. — С. 60-87.
129. Іван Франко — письменник, мислитель, борець за дружбу

між народами. Тези доповідей обласної наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження Великого Каменяра. — Івано-Франківськ, 1986 р.

130. Грабовецький В. Нариси історії Івано-Франківська. — С. 89-92.

131. Павлишин С. Денис Січинський. Творчий портрет. — К, 1980.

132. Там же.

133. Турянська О. Жива душа його в піснях. Матеріали музею. //Галичина, 1991 р.

134. Грабовецький В. Андрей Шептицький і Станіславівщина. До 50-річчя смерті Блаженної пам'яті Кир Андрея. //Галичина, 1994 р. — 21 жовтня.

135. О. Лаба Василь. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя. — Люблин, 1990 р. — С. 27.

136. Кравченко К. Велетень із Святоюрської гори. — Йорктон. Саск., 1963 р.

137. Головін Роман. Владика Андрей. /Україна, 1990. №40. — С. 10.

138. До моїх любимих гуцулів. Пастирський лист до вірних Косівського деканату Р. Б. 1990. Твори слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи. Т. 1. — Торонто-Канада, 1865. — С. 76,106.

139. Енциклопедія Українознавства. Т. 1. — Львів, 1993. — С. 102.

140. Сохаський Ізидор. Д-р Лев Бачинський: державний муж і будівничий. Альманах Станіславівської землі. Т. 1. — С. 633-635.

141. Там же. — С. 636.

142. Лев О. Д-р Николай Сабат — директор Станіславівської гімназії. Альманах Станіславівської землі. Т. 1. — С. 681-682.

143. Гайський О. Гнат Павлюх. Альманах Станіславівської землі. Т. 1. — С. 674-675.

144. Тетяна з Лепких, Микола Лепкий, Юзв'якова. Альманах Станіславівської землі. Т. 1. — С. 663-664.

НБ ПНУС

749807

Наукове видання

Грабовецький Володимир Васильович

**ІСТОРІЯ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА
(Станіславава)**

Науковий редактор — Ігор Райківський

Літературний редактор — Ігор Пелехатий

Редактор — Марія Вуянко

Комп'ютерний набір — Людмила Іванотчак

Комп'ютерна верстка — Микола Іванотчак

***На обкладинці: печатка міського магістрату
і план міста-фортеці Станіславава XVIII ст.***

© Видавництво «Нова Зоря»,

м. Івано-Франківськ, пл. А. Міцкевича, 5,

тел./факс (03422) 524-45; тел. 254-49

Реєстраційне свідоцтво № 40-п-009289 від 23.12.1996.

Підписано до друку 27.04.99. Формат 60x84 1/16.

Папір офсетний. Гарнітура Латинська. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 18. Ум. фарбовідб. 19. Обл. вид. арк. 18,4. Зам. № 37.

Накл. 1000.

Віддруковано у друкарні видавництва «Нова Зоря».

м. Івано-Франківськ, пл. А. Міцкевича, 5,

тел. (03422) 254-49